

Εθνικό και Καποδιστριακό
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών: «Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία
και Ιστορία της Τέχνης»

Ειδίκευση: «Ευρωπαϊκή Ιστορία»

**Συγκρότηση Κράτους και Εβραϊκές Κοινότητες στα
Βασίλεια της Αγγλίας και της Γαλλίας κατά τον
Ώριμο Μεσαίωνα (11ος-14ος αιώνας)**

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

Βασίλειος Ε. Κίτος

Επόπτρια Σπουδών: Καθηγήτρια Νικολέττα Γιαντσή-Μελετιάδη.

Εξεταστική Επιτροπή: Καθηγήτρια Νικολέττα Γιαντσή-Μελετιάδη,

Αναπληρώτρια καθηγήτρια Κωνσταντινίδου Κατερίνα,

Αναπληρώτρια καθηγήτρια Παπαθανασίου Μαρία.

Αθήνα 2020

Ευχαριστώ θερμά την επιβλέπουσα καθηγήτρια κα Νικολέτα Γιαντζή – Μελετιάδη,
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, για την υποστήριξή της κατά τη διάρκεια εκπόνησης
της παρούσας διατριβής.

Περίληψη

Στην παρούσα μεταπτυχιακή διατριβή εξετάζεται η διαδικασία συγκρότησης κράτους στα βασίλεια της Αγγλίας και της Γαλλίας κατά τον Ώριμο Μεσαίωνα σε συνδυασμό με την επίδραση που αυτή άσκησε στις εβραϊκές κοινότητες των δύο βασιλείων. Πρόκειται για μια μακροϊστορική μελέτη στην οποία διερευνάται η περίοδος από την εποχή της «φεουδαλικής επανάστασης», που εκδηλώθηκε στη Γαλλία μετά την αποσύνθεση της αυτοκρατορίας των Καρολίδων τον 10ο αιώνα και στην Αγγλία μετά τη νορμανδική κατάκτηση του 1066, και φτάνει ως τις αρχές του 14ου αιώνα και τις βασιλείες του Φιλίππου Δ΄ και του Εδουάρδου Α΄ αντίστοιχα. Ειδικότερα, παρουσιάζεται η μακράιωνη διαδικασία της κρατικής διαμόρφωσης μέσω της εξέτασης των κυβερνητικών και πολιτικών καινοτομιών που εισήχθησαν κατά τη διάρκεια των βασιλείων δεκαέξι μοναρχών (επτά Γάλλων και εννέα Άγγλων). Υποστηρίζεται ότι μέχρι τις αρχές του 14ου αιώνα τα βασίλεια της Γαλλίας και της Αγγλίας ανέπτυξαν τα δύο πιο διακεκριμένα μοντέλα ευρωπαϊκού κράτους. Ταυτόχρονα, αποκαλύπτεται πως η κρατική μετεξέλιξη διαδραμάτισε πρωταρχικό ρόλο στην αντιμετώπιση των Εβραίων από τις κυβερνητικές αρχές καθώς και στη διαμόρφωση του εβραϊκού status από την εποχή της εβραϊκής εγκατάστασης έως την απέλασή τους από τα δύο βασίλεια.

Abstract

The subject of this master's thesis is the analysis of the state-building process in the kingdoms of England and France during the High Middle Ages and the impact of this process on the Jewish communities of the aforesaid kingdoms. It is a macrohistorical study, stretching from the era of "feudal revolution", which manifested in France after the disintegration of the Carolingian Empire in the 10th century and in England after the Norman conquest of 1066, to the beginning of the 14th century and the reigns of Philip IV and Edward I respectively. More specifically, the long procedure of state forming is presented by examining the governmental and political innovations which took place during the reigns of sixteen monarchs (seven French and nine English). It will be argued that, until the beginning of the 14th century, the kingdoms of France and England developed the two most prominent models of the European state. On the same time, it is asserted that state transformation played a paramount role in the treatment of Jews by governmental authorities as well as the formation of Jewish status, from the time of Jewish settlement until their expulsion from the two kingdoms.

Συγκρότηση κράτους και Εβραϊκές κοινότητες στα βασίλεια της Αγγλίας και της Γαλλίας κατά τον Ώριμο Μεσαίωνα (11ος-14ος αιώνας)

1.Εισαγωγή

Εάν ένας όχι και τόσο βαθύς γνώστης της Μεσαιωνικής Ιστορίας τοποθετήσει έναν πολιτικό χάρτη της γηραιάς ηπείρου στα μέσα του 13ου αιώνα δίπλα σε ένα χάρτη της σύγχρονης Ευρώπης κατά πάσα πιθανότητα θα παραξενευτεί από την πληθώρα των γερμανικών πριγκιπάτων και των ιταλικών πόλεων-κρατών, ενώ δύσκολα θα αναγνωρίσει τα χριστιανικά βασίλεια της Ιβηρικής χερσονήσου· αναμφίβολα, όμως, ο παρατηρητής θα είναι σε θέση να ταυτοποιήσει τα μεσαιωνικά βασίλεια της Αγγλίας και της Γαλλίας, τα σύνορα των οποίων παραμένουν εν πολλοίς αναλλοίωτα έως τις μέρες μας. Σημειωτέον πως η περίοδος την οποία εξετάζουμε υπήρξε καθοριστική για την αποκρυστάλλωση των συνόρων στη βορειοδυτική Ευρώπη και όχι μόνο. Σύμφωνα με τους Henri Pirenne, Georges Duby και Michael Postan ο Ώριμος Μεσαίωνα αναδιαμόρφωσε το αστικό και οικονομικό τοπίο της Ευρώπης¹. Μάλιστα, ο Richard William Southern τον χαρακτήρισε ως «εποχή του μεσαιωνικού ουμανισμού» και ο Robert Fossier ως «οι απαρχές της Ευρώπης»². Είναι γεγονός ότι κατά την περίοδο αυτή αρχίζουν να κάνουν την εμφάνισή τους τα πρώτα στοιχεία του σύγχρονου κράτους στα δύο βασίλεια εκατέρωθεν της Μάγχης, όπως η ανάπτυξη της γραφειοκρατίας, των υπηρεσιών ενιαίας φορολόγησης και δικαιοσύνης, καθώς και των αντιπροσωπευτικών θεσμών³. Όπως είναι φυσικό, η μεταμόρφωση αυτή δεν υπήρξε ούτε άμεση, ούτε οδήγησε στην κατασκευή δύο πανομοιότυπων βασιλείων-κρατών. Σύμφωνα με τον Joseph Strayer από τον 11ο αιώνα έως το σωτήριο έτος 1300 το αγγλικό και το γαλλικό βασίλειο ακολουθώντας διαφορετικές πορείες ανέπτυξαν τα δύο πιο διακεκριμένα μοντέλα ευρωπαϊκού κράτους⁴. Σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να λησμονήσουμε το μεσαιωνικό ιστορικό υπόβαθρο, ευθυγραμμίζοντας την Αγγλία των Πλανταγενετών και τη Γαλλία των Καπετιδών με ένα σύγχρονο κράτος του 21ου αιώνα. Τα κοινοβούλια επί της βασιλείας του Ερρίκου Γ΄ της Αγγλίας ομοιάζαν περισσότερο με βασιλικά συμβούλια παρά με κοινοβούλια

¹Pirenne, H., *Economic and Social History of Medieval Europe* (μτφρ. Clegg, I. E.), Λονδίνο 2006. Duby, G., *The Early growth of the European Economy* (μτφρ. Clarke, H.B.), ΝέαΥόρκη 1974. Postan, M.M., *Medieval Trade and Finance*, Cambridge 1973.

²Southern, R.W., *Medieval Humanism and Other Studies*, ΝέαΥόρκη 1970. Fossier, R., *L'Enfance de l'Europe*, 2.τομ., Παρίσι 1982.

³Βλ. Strayer, J.R., *On the Medieval Origins of the Modern State*, New Jersey 1970.

⁴Ibid, σελ.34-36.

της εποχής μας⁵. Παρά τις σκληρές και αλλεπάλληλες προσπάθειες του Λουδοβίκου Θ΄ της Γαλλίας και των διαδόχων του για παύση των ιδιωτικών πολέμων, μόλις τον 17ο αιώνα το γαλλικό στέμμα θα μπορούσε να ισχυριστεί πως κατείχε το μονοπώλιο της έννομης βίας, χρησιμοποιώντας βεμπεριανή ορολογία⁶. Φυσικά, σε καμία περίπτωση δεν μπορούμε να αρνηθούμε πως η ανάπτυξη του κρατικού μηχανισμού στα δυο βασίλεια κατά την περίοδο που εξετάζουμε αποτέλεσε τον ακρογωνιαίο λίθο για τη σταδιακή εφαρμογή ενός νεωτερικού τρόπου διακυβέρνησης ανά την Ευρώπη, τη γένεση του σύγχρονου κράτους.

Κατά τους αιώνες στους οποίους συντελούνταν η κρατική μεταμόρφωση, η πληθυσμιακή σύσταση του αγγλικού και του γαλλικού βασιλείου δε θύμιζε ούτε στο ελάχιστο την πολυεθνική και πολυθρησκευτική πραγματικότητα του Ηνωμένου Βασιλείου και της Γαλλικής Δημοκρατίας των ημερών μας, καθώς η μεσαιωνική κοινωνία χαρακτηριζόταν από θρησκευτική ομοιομορφία: ήταν μια χριστιανική – μονοθρησκευτική– κοινωνία. Οι μοναδικές αναγνωρισμένες από το εκκλησιαστικό και κοσμικό κατεστημένο θρησκευτικές μειονοτικές ομάδες οι οποίες εγκαταστάθηκαν, ήκμασαν και εν τέλει απελάθηκαν από τα δύο βασίλεια έως το τέλος της περιόδου που εξετάζουμε δεν ήταν άλλες από τις εβραϊκές κοινότητες. Ο μεσαιωνικός εβραϊσμός της Αγγλίας και της Γαλλίας (Tsarfāt ή Sarfat) δεν έμελλε να ακολουθήσει τη μακρά πορεία των Ασκενάζι και Σεφαραδίτων ομοθρήσκων τους⁷. Η απέλαση των Εβραίων από τον Εδουάρδο Α΄ της Αγγλίας (1290), από τους περισσότερους μεγάλους φεουδάρχες της Γαλλίας (1287, 1289) και εν τέλει από τους Φίλιππο Δ΄ και Φίλιππο Ε΄ της Γαλλίας (1306, 1322) τερμάτισε την εβραϊκή παρουσία στα βασίλεια αναφοράς μας. Όπως παρατήρησε ο Jonathan Elukin, η θέαση της μεσαιωνικής κοινωνίας ως καθαρά «καταδιωκτικής» υποβαθμίζει την εβραϊκή μεσαιωνική πραγματικότητα σε ένα μονοδιάστατο αφήγημα θυματοποίησης: «ο προσδιορισμός των Εβραίων ως “οι Άλλοι” της μεσαιωνικής Ευρώπης, ένα σύνολο καταδικασμένο στην περιθωριοποίηση και την κακομεταχείριση είναι αυθαίρετος και

---

⁵Trehanne, R.F., “The Nature of Parliament in the Reign of Henry III” στο: *The English Historical Review*, 74, vo.293, σελ.590-610, Οξφόρδη 1959.

⁶Firnhaber-Baker, J., “Seigneurial War and Royal Power in Later Medieval Southern France” στο: *Past and Present*, 208 vo.1, σελ. 37-76, Οξφόρδη 2010.

⁷Marcus, I. G., “Why did Medieval Northern French Jewry (Sarfat) Disappear?”, στο: *Jews, Christians and Muslims in Medieval and Early Modern Times, A Festschrift in Honor of Mark R. Cohen* (επιμ. Franklin, A.E., Margariti, R.E., Rustow, M., Simonsohn, U.), Leiden&Βοστώνη 2014, σελ.99-118.

δεν αντανακλά τη μεσαιωνική πραγματικότητα»⁸. Σκοπός της παρούσας εργασίας δεν είναι να παρουσιάσει μια ακόμα ιστορία δακρύων (*historia lacrimosa*) της μεσαιωνικής Tsarfat. Ωστόσο, δεν μπορούμε να αγνοήσουμε τη σταθερή υποβάθμιση του εβραϊκού status από, τα τέλη του 12ου αιώνα τουλάχιστον έως τα χρόνια των απελάσεων. Ούτε μπορούμε να παραλείψουμε τις αγγλικές και γαλλικές «πρωτοπορίες» αναφορικά με το εβραϊκό ζήτημα. Στην αγγλική πόλη του Norwich (1144) για πρώτη φορά οι Εβραίοι ήρθαν αντιμέτωποι με τις κατηγορίες περί τελετουργικού φόνου χριστιανών (λίβελος του αίματος), ενώ ο Γάλλος μονάρχης Φίλιππος Β΄ υπήρξε ο δυτικός ηγεμόνας που ενορχήστρωσε την πρώτη εκτεταμένη απέλαση εβραϊκών κοινοτήτων (1182). Στόχος της εργασίας αυτής είναι ο συσχετισμός των μακρόχρονων διεργασιών για τη δημιουργία κράτους με την αντιμετώπιση των εβραϊκών κοινοτήτων από τις κρατικές αρχές, καθώς και η διαμόρφωση του εβραϊκού status.

2. Το κοινωνικοπολιτικό σκηνικό των βασιλείων έως το τέλος του 11ου αιώνα

Στις μελέτες τους πάνω στη γαλλική φεουδαλική κοινωνία δύο κορυφαίοι γάλλοι μελετητές του 20ου αιώνα, ο Marc Bloch και ο Georges Duby, συμφωνούν ότι πρόκειται για μια κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα σε κατάσταση διαρκούς αποσύνθεσης και ανασύνθεσης⁹. Στο ένα άκρο της διαδικασίας αυτής βρίσκεται η αυτοκρατορία του Καρλομάγνου (μέσα 9ου αιώνα) στα χρόνια του οποίου οι κυβερνήτες των επαρχιών ορίζονταν από τη Λαόν και το Άαχεν. Στο άλλο άκρο συναντάμε την συγκεντρωτική μοναρχία του Λουδοβίκου Θ΄ (μέσα 13ου αιώνα) με την εκτεταμένη βασιλική γραφειοκρατία και τους παντοδύναμους απεσταλμένους από το Παρίσι βασιλικούς αξιωματούχους (βάλους). Είναι αλήθεια πως από τη διάσπαση της αυτοκρατορίας των Καρολίδων ως τα τέλη του 12ου αιώνα ο πολιτικός και κρατικός κατακερματισμός στη Δυτική Φραγκία (Γαλλία) δίνει την εικόνα ενός πολυεπίπεδου μωσαϊκού. Η εξουσία των πρώτων βασιλιάδων της δυναστείας των Καπετιδών ήταν περιορισμένη στα άμεσα ελεγχόμενα από τοστέμμα εδάφη (*domain*

⁸Elukin, J., *Living together, living apart. Rethinking Jewish-Christian relations in the Middle Ages*, New Jersey & Οξφόρδη 2007, σελ.4.

⁹Βλ. Bloch, M. *Feudal Society* (μτφρ. Manyon, L.A.), 2τομ., Λονδίνο 1962. Duby, G. *La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise*, Παρίσι 1982.

royal). Στο τέλος της βασιλείας του Φιλίππου Α' (1060-1108) τα εδάφη του στέμματος αποτελούσαν μια μη ενιαία χωροδεσποτεία, η οποία μετά βίας ξεπερνούσε σε μέγεθος το σημερινό Île-de-France, εκτεινόμενη από την κομητεία του Vexin στο Βορρά μέχρι την Bourges στο Νότο και από την κομητεία του Dreux στη δύση ως τη Sens στη ανατολή¹⁰.

Όπως είναι λογικό, το βασιλικό πριγκιπάτο δεν υπήρξε η μόνη, ούτε η ισχυρότερη πολιτική και στρατιωτική δύναμη στην περιοχή έως τις αρχές του 13ου αιώνα. Αυτή η μακρά και κρίσιμη περίοδος για την κατασκευή του γαλλικού κράτους (10ος – 13ος αιώνας) έχει χαρακτηριστεί από ιστορικούς, όπως ο Karl Ferdinand Werner και ο Robert Fossier, ως «η εποχή των πριγκιπάτων»¹¹. Η αποτυχία των ύστερων Καρολίδων να επιβάλουν τη θέλησή τους σε ισχυρούς επαρχιακούς κυβερνήτες (δούκες και κόμηδες) σε συνδυασμό με τη γενικότερη ανασφάλεια προερχόμενη τόσο από την ενδημική βία όσο και από τις επιδρομές λαών, όπως οι Βίκινγκς και οι Μαγυάροι, οδήγησαν στη δημιουργία ευμεγεθών κληρονομικών και ανεξάρτητων από το γαλλικό στέμμα κρατικών δομών. Ήδη από το 863 ο Βαλδουίνος Α' έλαβε τον τίτλο του κόμη της Φλάνδρας από τον Καρολίδη μονάρχη Κάρολο Β' τον Φαλακρό με στόχο την απόκρουση των επιδρομών από τη Σκανδιναβία. Οι απόγονοί του θα κυβερνούσαν την περιοχή ως τα τέλη του 13ου αιώνα¹². Στα δυτικά της Φλάνδρας οι παραχωρήσεις εδαφών αλλά και του τίτλου του «δούκα» από τον Κάρολο Γ' τον Απλό στον σκανδιναβό πολέμαρχο Rollo (911-928) κατά τις αρχές του 10ου αιώνα θα οδηγούσε στη δημιουργία ενός άλλου κραταιού πριγκιπάτου.. Ήταν η γένεση του δουκάτου της Νορμανδίας¹³. Οι διάδοχοι του Rollo ως τα τέλη του 10ου αιώνα προέβησαν τόσο σε διαδοχικές κατακτήσεις γειτονικών εδαφών όσο και στην υιοθέτηση μιας κατεξοχήν φραγκικής κουλτούρας. Από την άλλη, η Βρετάνη αποτελούμενη πληθυσμιακά περισσότερο από Κέλτες παρά Φράγκους δεν είχε ποτέ ενσωματωθεί στην αυτοκρατορία των Καρολίδων, με τους τελευταίους να αναγνωρίζουν τη χρήση του βασιλικού τίτλου από τους Βρετόνους ηγεμόνες. Αν και

¹⁰Για τα βασιλικά εδάφη βλ. Hallam, E.M. & Everard, J., *Capetian France 987-1328*, Λονδίνο & Νέα Υόρκη 2001, σελ.102-110. Fawtier, R. *The Capetian Kings of France: Monarchy and Nation 987-1328* (μτφρ. Butler, L. & Adam, R.J.), Λονδίνο 1960, σελ.96-109.

¹¹Werner, K.F., *Structures politiques du monde franc (VIe–XIIIe siècles)*, Λονδίνο 1979, σελ.275-276. Fossier, R., “Sur les principautés médiévales en France” στο: *Les Principautés au moyenâge: actes des congrès de la société des historiens médiévistes de l’enseignement supérieur public*, Bordeaux 1979, σελ.10.

¹²Nicholas, D., *Medieval Flanders*, Λονδίνο&ΝέαΥόρκη 2013, σελ.16-17.

¹³Για τη δημιουργία του δουκάτου της Νορμανδίας βλ. Bates, D., *Normandy Before 1066*, Λονδίνο&ΝέαΥόρκη 1982, κεφ.1.

οι εισβολές των Βίκινγκς στις αρχές του 10ου αιώνα κατέλυσαν το πριγκιπάτο, η κυριαρχία των σκανδιναβών δεν έμελλε να διαρκέσει για πολύ¹⁴. Οι Βίκινγκς είχαν ηττηθεί ολοκληρωτικά έως το 939, και για περισσότερο από έναν αιώνα η Βρετάνη θα κυριαρχούταν από τον ανταγωνισμό των κόμηδων της Nantes με εκείνους της Rennes, αποτελώντας ένα πριγκιπάτο με ισχυρή παράδοση αλλά υποτυπώδεις δομές συγκεντρωτικής διακυβέρνησης¹⁵. Παρομοίως με τη Βρετάνη, οι εθνικές συνέχειες της προ-καρολίγγειας εποχής οδήγησαν στη δημιουργία του δουκάτου της Βουργουνδίας. Ενώ οι Μεροβίγγειοι του 6ου αιώνα είχαν καταλύσει με τη βία το βασίλειο των Βουργούνδων, ο Καπετιδής μονάρχης Ερρίκος Α΄ (1031-1060) θα όριζε ως δούκα τον αδερφό του, Ροβέρτο Α΄ (1032-1076), οι άμεσοι απόγονοι του οποίου θα ηγεμόνευαν ως τα μέσα του 14ου αιώνα¹⁶. Στην αχανή έκταση από τη νότια όχθη του ποταμού Λίγηρα μέχρι τις μεσογειακές ακτές θα εμφανιζόταν το δουκάτο της Ακουϊτανίας. Ωστόσο, σύντομα θα γινόταν εμφανές πως η εξουσία του δούκα δεν μπορούσε να διατηρηθεί από μια οικογένεια ή ένα κέντρο εξουσίας, και λόγω εσωτερικών συγκρούσεων το δουκάτο θα διασπαζόταν σε μικρότερες χωροδεσποτείες: τις κομητείες της Τουλούζης, της Γασκωνίας, του Πουατιέ, της Ωβέρνης, της La Marche, καθώς και σε εδαφικά μικρότερες βαρονίες. Ο γαλλικός Νότος παρουσίαζε γλωσσικές, εθιμικές, πολιτικές και πολιτισμικές διαφορές σε σχέση με τα φραγκικά εδάφη βορείως του Λίγηρα. Η επίγνωση ενός ρωμαϊκού παρελθόντος (20%-30% των ακουϊτανών ευγενών του 10ου αιώνα έφεραν ρωμαϊκά ονόματα) λειτούργησε βοηθητικά στην επιβίωση του ρωμαϊκού δικαίου, ενώ, σε αντίθεση με το Βορρά της ίδιας περιόδου, τα αστικά κέντρα διατηρούν το κύρος τους και αναπτύσσονται οικονομικά και πολιτισμικά¹⁷. Επιστρέφοντας στο Βορρά, προς τα τέλη του 10ου αιώνα, παρατηρούμε την ανάδυση και άλλων πριγκιπάτων περιορισμένων γεωγραφικά, αλλά με ισχυρά στρατιωτικά θεμέλια. Συνδυάζοντας επωφελείς επιγαμίες με στρατιωτικούς ελιγμούς ο Θεοβάλδος Α΄ (960-975) θα κατάφερνε να θέσει υπό τον έλεγχό του τις κομητείες εκατέρωθεν των βασιλικών εδαφών, του Blois-Chartres και της Καμπανίας-Tours. Δυτικά του Blois οι κόμηδες του Ανζου θα κατόρθωναν να επεκτείνουν την εξουσία τους εις βάρος των πιο

¹⁴Price, N.S., *The Vikings of Brittany*, Λονδίνο 1989, σελ.23-54.

¹⁵Galliou, P. & Jones, M., *The Bretons*, Οξφόρδη 1991, σελ.147-187.

¹⁶Για τη Βουργουνδία βλ. Bouchard, C. B., *Sword, Miter, and Cloister: Nobility and the Church in Burgundy, 980-1198*.

¹⁷Για τα πριγκιπάτα του Νότου βλ. Zimmerman, M., "West Francia: the southern principalities" στο: *The New Cambridge Medieval History*, τομ.3: c.900-c.1024 (επιμ. Reuter, T.), Cambridge 2000, σελ.420-455. Για τα ρωμαϊκά ονόματα των ευγενών, *ibid.*, σελ.426.

αδύναμων γειτόνων τους¹⁸. Στις αρχές του 11ου αιώνα, ο κόμης του Ανζου, Φούλκων Γ΄ ο Μέλας (Foulque Nerra, 987-1040), παρά την περιορισμένη έκταση της χωροδεσποτείας του κατάφερε να αναδειχθεί ως ένας από τους ισχυρότερους φράγκους ηγεμόνες, ελέγχοντας περί τα εκατό κάστρα στην κοιλάδα του Λίγηρα και θριαμβεύοντας στα πεδία των μαχών εναντίον των προαναφερθέντων κόμηδων του Blois-Καμπανίας¹⁹. Ο κατακερματισμός των γαλλικών εδαφών δεν υπήρξε αποκλειστικά γεωγραφικός και πολιτικός. Οι ίδιοι οι κάτοικοι των πριγκιπάτων που αναφέραμε δεν θεωρούσαν τους εαυτούς τους Γάλλους (ή Φράγκους), αλλά Νορμανδούς, Πουατεβίνους, Γασκόνους και ούτω καθεξής. Ως εκ τούτου η ρήση του Duby πως στη Γαλλία υπήρχαν πολλά βασίλεια αλλά μόνο ένας βασιλιάς δεν θα μπορούσε να είναι πιο εύστοχη²⁰. Ο φλαμανδός χρονικογράφος Γαλβέρτος της Μπρυζ αναφερόμενος στον κόμη της Φλάνδρας, Κάρολο τον Καλό (1119-1127), τον χαρακτηρίζει ως:

“ Ο φυσικός μας άρχοντας και πρίγκιπας ... υποστηρικτής των αδυνάτων, συνήγορος των εκκλησιών του Θεού, υπερασπιστής της πατρίδας...”²¹

Ωστόσο, η διαίρεση σε πριγκιπάτα δεν αποτελεί παρά την πιο εξωτερική επίστρωση του πολυεπίπεδου γαλλικού μωσαϊκού. Στη μελέτη του πάνω στη μεσαιωνική κομητεία της Mâcon ο George Duby παρατήρησε πως κατά την πεντηκονταετία (980-1030) όσοι ήδη κατείχαν περιορισμένη δύναμη στην περιοχή ως απόρροια πλούτου, έγγειας ιδιοκτησίας ή κατοχής κάποιου αξιώματος αρχίζουν να εντάσσουν πιο ταπεινούς άνδρες στην υπηρεσία τους. Η πρόσληψη επαγγελματιών στρατιωτών (ιπποτών) και η ανέγερση ενός ή περισσότερων κάστρων επέτρεψε σε αυτούς τους κατώτερους άρχοντες να διεκδικήσουν την ουσιαστική ανεξαρτησία τους από τον τοπικό κόμη²². Πράγματι, κάθε άρχοντας, μικρός ή μεγάλος, μπορούσε να ισχυριστεί πως ήταν αφέντης της περιοχής που αγνάντευε από την κορυφή του πύργου του. Ο ραγδαίος πολλαπλασιασμός των κάστρων, των ιπποτών αλλά και των τιμαρίων που

¹⁸Για τα πριγκιπάτα του Βορρά βλ. Bates, D. “West Francia: the northern principalities” στο: *The New Cambridge Medieval History*, τομ.3: c.900-c.1024 (επιμ. Reuter, T.), Cambridge 2000, σελ.398-419.

¹⁹Για τον Φούλκων Γ΄ βλ. Bachrach, B. S., *Fulk Nerra, the Neo-Roman Consul 987-1040: A Political Biography of the Angevin Count*, Berkeley 1993.

²⁰Duby, G., *France in the Middle Ages 987-1460* (μτφρ. Vale, J.), Οξφόρδη 1991, σελ.30.

²¹Galbert de Bruges, *Histoire du meurtre de Charles le Bon, compte de Flandre (1127-1128)* (επιμ. Pirenne, H.), Παρίσι 1891, σελ.1-3.

²²Duby, G. 1982, σελ.140ff. Ο Dominique Barthélemy εξετάζει την ίδια διαδικασία για την κομητεία της Vendôme, καταλήγοντας, όμως, πως οι κατώτεροι άρχοντες της περιοχής δεν διεκδικούν την ανεξαρτησία τους αλλά εισέρχονται στην υπηρεσία του κόμη, βλ. Barthélemy, D., *La société dans la comté de Vendôme de l'an mil au xive siècle*, Παρίσι 1993, σελ.564ff.

κατείχαν οι ιππότες αυτοί σε διάστημα δύο αιώνων (950-1150) οδήγησε στη μαζική αύξηση των χωροδεσποτειών και των αρχόντων τόσο στα βόρεια, όσο και στα μεσογειακά εδάφη της Γαλλίας²³. Διαπρεπείς ιστορικοί, όπως ο Thomas Bisson προσέδωσαν το όνομα «φεουδαλική επανάσταση» στο εκρηκτικό αυτό φαινόμενο, περιγράφοντας την εξαφάνιση της κεντρικής εξουσίας, τη διατήρηση ιπποτών από μικρούς και μεγάλους εκκλησιαστικούς και κοσμικούς άρχοντες η οποία οδήγησε στην κατάρρευση της ασφάλειας και της δημόσιας δικαιοσύνης, δίνοντας τόπο σε έναν κόσμο «κακών εθίμων» (*malae consuetudines*), στον οποίο η ενδημική βία κάθε μορφής ήταν καθημερινό φαινόμενο²⁴. Σύμφωνα με τον Bisson εξαιτίας του γενικευμένου κλίματος ανασφάλειας της εποχής, εκτός από τους αιμοβόρους και αρπακτικούς άρχοντες, και οι «καλοί άρχοντες» ήταν αναγκασμένοι να προβούν σε χρήση βίας, ούτως ώστε να καταστήσουν σεβαστή την άσκηση των κυριαρχικών τους δικαιωμάτων²⁵. Ως αντίδραση σε αυτή τη χαοτική πραγματικότητα εμφανίζεται από τα τέλη του 10ου αιώνα, αρχικά στην Ακουϊτανία, το κίνημα της «Ειρήνης του Θεού» (*Pax Dei*). Εκκλησιαστικοί ιθύνοντες, προσπαθώντας να δώσουν τέλος στη συστηματική λεηλασία της εκκλησιαστικής περιουσίας και στην καταπίεση κληρικών, απειλούσαν με πνευματικές κυρώσεις όσους διατάρασσαν μια ουσιαστικά ανύπαρκτη δημόσια τάξη²⁶. Στην πραγματικότητα η δυναμική παρέμβαση των Καπετιδών βασιλέων κατά τους επόμενους δύο αιώνες και όχι ο φόβος της θείκης τιμωρίας υπήρξε ο σημαντικότερος παράγοντας για τη σταθεροποίηση και –εν τέλει– την ενοποίηση του μεγαλύτερου τμήματος των γαλλικών εδαφών υπό το σκήπτρο της μοναρχίας. Ωστόσο, για αρκετές δεκαετίες μετά το πέρας του 11ου αιώνα οι Καπετίδες δεν ήταν παρά μια ακόμη πριγκιπική δύναμη στην ευρύτερη περιοχή της Γαλλίας, με την εξουσία τους να τίθεται υπό αμφισβήτηση, ακόμη και εντός των βασιλικών εδαφών, όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο. Αναφερόμενος στη Γαλλία της εποχής αυτής ο αγγλονορμανδός Βενεδικτίνος χρονικογράφος των μέσων του

²³Bouchard, C. B., “The Origins of the French Nobility: A Reassessment“, στο: *The American Historical Review*, 86 vo.3, Σικάγο 1981, σελ.501-532.

²⁴Bisson, T. N., “The “Feudal Revolution””, στο: *Past and Present*, 142 vo.1, Οξφόρδη 1994, σελ.6-42.

²⁵Idem, “Medieval Lordship”, στο: *Speculum*, 70 vo. 4, Σικάγο 1995, σελ. 749.

²⁶Για την Ειρήνη του Θεού βλ. Goetz, H.W., “La paix de Dieu en France autour de l’an mil: fondements et objectifs, diffusion et participants”, στο: *Le roi de France et son royaume autour de l’an mil* (επιμ. Parisse, M. & Barral I Altet, X.), Παρίσι 1992, σελ.131-145. *The Peace of God: Social Violence and Religious Response in France around the Year 1000* (επιμ. Head, T. & Landes, R.), Νέα Υόρκη 1992.

12ου αιώνα, Ορδέρικος Vitalis, διηγούνται ιστορίες πριγκιπικής ηγεμονίας· πουθενά η βασιλική εξουσία δεν αναφέρεται κατηγορηματικά ωσανώτερη²⁷.

Το έτερο βασίλειο της μελέτης μας είναι η Νορμανδική Αγγλία. Ως γνωστόν, τους αιώνες που προηγήθηκαν της νορμανδικής κατάκτησης (1066) η αγγλοσαξονική Αγγλία βρισκόταν σε αμεσότερη σύνδεση με τον σκανδιναβικό παρά με το φραγκικό κόσμο. Ενδεικτικά, στα μέσα του 9ου αιώνα, ενώ ο ανταγωνισμός των διαδόχων του Καρλομάγνου στην ηπειρωτική Ευρώπη βρισκόταν στο απόγειο του, το μεγαλύτερο τμήμα των βρετανικών νήσων βρισκόταν υπό την κυριαρχία των Βίκινγκς²⁸. Μολαταύτα, έως την εισβολή των Νορμανδών και παρά τη δανική μεσοβασιλεία του Cnut και των διαδόχων του (1016-1042), το αγγλοσαξονικό βασίλειο του Wessex είχε καταφέρει εν πολλοίς να αναχαιτίσει τους σκανδιναβούς εισβολείς και να ενοποιήσει το μεγαλύτερο μέρος της περιοχής νοτίως του τείχους του Αδριανού και ανατολικά της Ουαλίας, απορροφώντας τα υπόλοιπα αγγλοσαξονικά βασίλεια (Northumbria, Mercia, Essex, Sussex, Kent και Ανατολική Αγγλία)²⁹.

Το 1066 ένας από τους ισχυρότερους πρίγκιπες της Γαλλίας, ο Γουλιέλμος, δούκας της Νορμανδίας, εισέβαλε στη γηραιά Αλβιόνα, και αφού συνέτριψε το στρατό του τελευταίου αγγλοσάξονα βασιλιά, Harold Godwinson, στη μάχη του Hastings προχώρησε στην κατάκτηση ολόκληρου του αγγλοσαξονικού βασιλείου στεφόμενος Γουλιέλμος Α΄ (1066-1087) και λαμβάνοντας το προσωνύμιο του «Κατακτητή». Φυσικά, η κατάκτηση δεν υπήρξε μια απλή διαδικασία η οποία έληξε μετά από ένα έτος και μια μάχη. Κατά τις δεκαετίες που ακολούθησαν την κατάκτηση δεν ήταν λίγες οι φορές που οι αγγλοσάξονες επαναστάτησαν εναντίον της νορμανδικής εξουσίας³⁰. Η καταστολή των επαναστάσεων αυτών υπήρξε κατά κανόνα στυγερή. Για παράδειγμα, η εσκεμμένη υιοθέτηση τακτικών καμένης γης κατά τις εκστρατείες του Γουλιέλμου στη βόρεια Αγγλία την περίοδο 1069 - 1070, γνωστές και ως «το

---

²⁷Orderic Vitalis, *The Ecclesiastical History* (επιμ. & μτφρ. Chibnall, M.), 6τομ., Οξφόρδη 1968-1980, τομ.6: σελ.154-166.

²⁸Βλ. Williams, T., *Viking Britain: A History*, Λονδίνο 2017.

²⁹Η μελέτη του Stenton, F. M., *Anglo-Saxon England*, Οξφόρδη 1971. θεωρείται μια από τις κορυφαίες για την αγγλοσαξονική Αγγλία.

³⁰Για τη νορμανδική κατάκτηση βλ. Huscroft, R., *The Norman Conquest: A New Introduction*, Λονδίνο&ΝέαΥόρκη 2009. ΓιατιςεπανάστασειςτωνΑγγλοσαξόνωνβλ. Rex, P., *The English Resistance: The Underground War Against the Normans*, Stroud2014.

κυνήγι του Βορρά» (Harrying of the North), προκάλεσαν το θάνατο μεγάλου τμήματος του αμάχου πληθυσμού³¹.

Με την κατάκτηση της Αγγλίας οι Νορμανδοί θα αντικαθιστούσαν την αγγλοσαξονική με τη λατινική και τη γαλλική ως επίσημες διοικητικές γλώσσες του νεοσύστατου βασιλείου. Ωστόσο, τα σημαντικά κληροδοτήματα των αγγλοσαξόνων ως προς την οργάνωση κρατικής δομής έμελλαν να επηρεάσουν βαθύτατα τη διαδικασία κατασκευής του αγγλικού κράτους. Το βασίλειο της Αγγλίας σε αντίθεση με τη Γαλλία θα παρουσίαζε από τη γένεσή του μορφές συγκεντρωτικής διακυβέρνησης. Αρχικά, οι Νορμανδοί θα παραλάμβαναν έτοιμη από τους αγγλοσάξονες τη διαίρεση του βασιλείου σε μεγαλύτερες (shires) και μικρότερες (hundreds ή wapentakes) περιφερειακές ενότητες με βάση τις οποίες θα δημιουργούνταν οι πρώτες κομητείες και βαρονίες αντίστοιχα. Έως το 1086 οι βασιλικοί αξιωματούχοι είχαν συντάξει το πρώτο αγγλικό κτηματολόγιο, το «Βιβλίο της Τελικής Κρίσης» (Domesday Book), στο οποίο αναγράφονταν η περιουσία του βασιλιά και των υποτελών του και το οποίο θα ενίσχυε το βασιλικό έλεγχο αλλά και την αποτελεσματικότερη φορολογία προς όφελος του στέμματος³². Από την εποχή του πρώτου νορμανδού βασιλιά γίνεται αισθητή η επιθυμία της μοναρχίας για την αναγνώριση του στέμματος ως ανώτατης εξουσίας στις κατά τόπους κοινότητες. Σε αυτό το πλαίσιο θα μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε την επιβίωση της αγγλοσαξονικής πρακτικής δημοσίευσης επίσημων γραπτών κειμένων (τόσο στη Λατινική όσο και στην Αγγλοσαξονική γλώσσα), στα οποία αναγράφονταν οι διαταγές και οι κρίσεις του μονάρχη³³. Επιπλέον, ο Γουλιέλμος και οι διάδοχοι του θα διατηρούσαν και θα εξέλιξαν το αγγλοσαξονικό αξίωμα των κατά τόπους βασιλικών αξιωματούχων (sheriffs και reeves). Ο διορισμός αυτών των υπεύθυνων για ζητήματα δημόσιας τάξης, δικαιοσύνης και φορολόγησης αξιωματούχων θα επέτρεπε στην βασιλική εποπτεία να είναι πανταχού παρούσα ανά το βασίλειο, κάτι άγνωστο στους Καπετίδες μονάρχες της εποχής. Κατά τις πρώτες δεκαετίες μετά την κατάκτηση το αξίωμα του σερίφη θα μονοπωλούνταν από ανώτερους ευγενείς και θα ήταν κληρονομικό, σύμφωνα με την τάση της εποχής, κατά την οποία τα αξιώματα αντιμετωπίζονταν ως

³¹Ιστορικοί έχουν προσδώσει το χαρακτηριστικό της ενόχλησης στις εν λόγω εκστρατείες: Kapelle, W., *The Norman Conquest of the North: The Region and Its Transformation*, Chapel Hill 1979, σελ. 3. Rex, σελ. 108.

³²Βλ. Harvey, S., *Domesday: Book of Judgement*, Οξφόρδη 2014.

³³*Regesta regum Anglo-Normannorum. The acta of William I (1066–1087)* (επιμ. Bates, D.), Οξφόρδη 1998.

φέουδα³⁴. Ακόμη, οι Νορμανδοί θα κληρονομούσαν από τους Αγγλοσάξονες τον πρώτο έγγειο φόρο εθνικής (ή μάλλον κρατικής) εμβέλειας στη Δυτική Ευρώπη από την κατάρρευση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, τον Danegeld. Ως τα μέσα του 12ου αιώνα οι Άγγλοι σερίφηδες θα συνέχιζαν τη συλλογή για λογαριασμό του μονάρχη ενός φόρου ο οποίος αρχικά θεσπίστηκε από τους Αγγλοσάξονες ως φόρος υποτέλειας στους Σκανδιναβούς εισβολείς³⁵.

Από τα παραπάνω μπορούμε να συμπεράνουμε πως η «φεουδαλική επανάσταση» στην Αγγλία έμελλε να ακολουθήσει διαφορετική πορεία σε σχέση με την ηπειρωτική Ευρώπη. Απόρροια της νορμανδικής κατάκτησης ήταν η αντικατάσταση της παλαιότερης αγγλοσαξονικής και σκανδιναβικής αριστοκρατίας της Αγγλίας από Νορμανδούς και Βορειο-γάλλους υποστηρικτές του Γουλιέλμου. Συνεπώς, σε αντίθεση με τη Γαλλία τα αγγλικά φέουδα δημιουργήθηκαν όχι από τη δράση του εκάστοτε πολέμαρχου αλλά ως πράξη βασιλικής πατρωνίας. Παρόλο που οι μεγάλοι κόμηδες (earls) του βασιλείου διατηρούσαν δικαιώματα επιβολής δικαιοσύνης, τόσο εκείνοι, όσο και οι ιεράρχες του εκάστοτε shire ήταν υποχρεωμένοι να παραβρίσκονται στα τοπικά κοινοτικά δικαστήρια (shire courts), τα οποία αντιπροσώπευαν τα συμφέροντα του στέμματος³⁶. Μοναδικές περιπτώσεις Άγγλων τοπικών ηγεμόνων, οι οποίοι θα παρέμεναν ανεξάρτητοι από τον βασιλικό έλεγχο για αρκετούς ακόμα αιώνες, αποτέλεσαν οι άρχοντες των χωροδεσποτειών στα σύνορα με την Ουαλία (Marcher lords). Αντί να δημιουργήσει μια εκτενή μαρκιωνία με στόχο την αντιμετώπιση των ουαλικών επιδρομών, ο Γουλιέλμος διαμοίρασε τα ακριτικά εδάφη ανάμεσα στους πιο σθεναρούς υποστηρικτές του, παραχωρώντας τους αποκλειστικά δικαιώματα στη φορολογία, την απονομή δικαιοσύνης, καθώς και τη διεξαγωγή ιδιωτικού πολέμου³⁷. Στις συνοριακές χωροδεσποτείες με την Ουαλία, λοιπόν, και σε συγκεκριμένες άλλες περιπτώσεις (όπως η κομητεία του Chester, η οποία, επίσης, συνόρευε με την Ουαλία), οι Νορμανδοί εκούσια υιοθέτησαν το φραγκικό μοντέλο εγκατάστασης ενός βαρόνου με διευρυμένες στρατιωτικές και

³⁴Morris, W. A., *The medieval sheriff to 1300*, Manchester 1927. Για την κληρονομικότητα, *ibid.*, σελ.46ff.

³⁵Green, J. A., “The Last Century of Danegeld”, στο: *The English Historical Review*, 96 no.379, Οξφόρδη 1981, σελ.241-258. Για την «καινοτομία» του Danegeld, *ibid.*, σελ.241.

³⁶Για τους πρώτους Νορμανδούς κόμηδες βλ. Lewis, C. P., “The Early Earls of Norman England”, στο: *Anglo-Norman Studies XIII: Proceedings of the Battle Conference* (επιμ. Chibnall, M.), Woodbridge 1990, σελ.207-224. Για τη συμμετοχή στα κοινοτικά δικαστήρια, *ibid.*, σελ.209.

³⁷Για τους συνοριακούς άρχοντες βλ. Holden, B., *Lords of the Central Marches: English Aristocracy and Frontier Society 1087-1265*, Οξφόρδη 2008.

διοικητικές εξουσίες. Ωστόσο, ενώ οι κόμηδες του Pembroke και του Chester, όπως οι βορειογάλλοι ομόλογοί τους, ήταν σε θέση να παρατηρούν από την κορυφή του πύργου τους τη γεωγραφικά συμπαγή χωροδεσποτεία τους, οι υπόλοιποι άγγλονορμανδοί αριστοκράτες θα αντιμετώπιζαν μια τελείως διαφορετική κατάσταση. Τα εδάφη των αρχόντων, τα οποία δεν εξυπηρετούσαν κάποια άμεση στρατιωτική ανάγκη, δεν αποτελούσαν ενιαίες χωροδεσποτείες, αλλά ήσαν διεσπαρμένα πολλές φορές εντός των εδαφών άλλων ευγενών. Για παράδειγμα, ενώ η έγγεια ιδιοκτησία των κόμηδων του Leicester, Surrey, Warwick, Stafford και Clare σχημάτιζε έναν σχετικά συμπαγή γεωγραφικό πυρήνα, μεγάλο μέρος των εδαφών τού κάθε κόμη βρισκόταν διασκορπισμένο ανά την αγγλική επικράτεια, ενώ οι ιδιοκτησίες άλλων ευγενών (όπως οι οικογένειες Arsic, Musard και Marshal) δεν απολάμβαναν καν έναν εδαφικό πυρήνα και ήταν παντελώς κατακερματισμένες³⁸.

Από την άλλη, παρά την πρώιμη ανάπτυξη της βασιλικής πρωτοκαθεδρίας, δεν πρέπει να παραγνωρίζουμε το γεγονός πως η Αγγλία των τελών του 11ου αιώνα δεν ήταν παρά ένα ακόμα τμήμα του ρευστού, χαοτικού και φιλοπόλεμου γαλλόφωνου κόσμου. Η ανέγερση και επάνδρωση κάστρων, για παράδειγμα, ήταν ένα φαινόμενο άγνωστο στην προγενέστερη αγγλοσαξονική κοινωνία και η εισαγωγή του στο νησί δεν άργησε να δημιουργήσει συνθήκες παρόμοιες με εκείνες της ηπείρου. Σύμφωνα με τον Thomas Bisson η ανέγερση κάστρων επιβεβαίωσε τα αρπακτικά ένστικτα κατώτερων ευγενών και ιπποτών, οι οποίοι μη έχοντας πρόσβαση σε πατρογονικούς οικονομικούς πόρους άρχισαν να ανταγωνίζονται μεταξύ τους για τον έλεγχο των τοπικών αγροτικών κοινοτήτων, οι οποίες θα έφεραν το οικονομικό βάρος της ανοικοδόμησης και θα αποτελούσαν το φορολογούμενο πληθυσμό μετά το πέρας της. Για να χρησιμοποιήσουμε τα λόγια του Bisson, ο Γουλιέλμος Α΄ «ήταν ανθρωπίνως ανίκανος να επιβάλει τη θέληση του σε μια ηττημένη κοινωνία, η οποία περνούσε υπό την κυριαρχία αρκετών χιλιάδων γαλλόφωνων ιπποτών και βαρόνων»³⁹. Οι ίδιοι οι βασιλικοί αξιωματούχοι της εποχής φαίνεται πως έθεταν ως προτεραιότητα την εξυπηρέτηση των δικών τους συμφερόντων, παρά εκείνων του στέμματος. Ανασκοπώντας τα τέλη του 11ου αιώνα, ο Ερρίκος του Huntingdon αναφέρεται σε σερίφηδες και reeves «πιο τρομερούς από ληστές και επιδρομείς και αγριότερους των

³⁸Crouch, D., *The Birth of Nobility: Constructing Aristocracy in England and France 900-1300*, Λονδίνο&ΝέαΥόρκη 2014, σελ.284-285.

³⁹Bisson, T. N., *The Crisis of the Twelfth Century: Power, Lordship, and the Origins of European Government*, Princeton &Οξφόρδη 2009, σελ.176-177.

αγριότερων»⁴⁰. Ούτε η διαδοχή στο θρόνο υπήρξε μια ομαλή υπόθεση, με τους γιους του κατακτητή να συγκρούονται για την εξουσία μετά το θάνατο του πατέρα τους⁴¹. Η βασιλεία του διαδόχου του Γουλιέλμου Α΄ στον αγγλικό θρόνο, Γουλιέλμου Β΄ του Ερυθρού (Rufus) (1087-1100), στιγματίστηκε τόσο από τις συνεχείς συγκρούσεις του μονάρχη με τον μεγαλύτερο αδερφό του και δούκα της Νορμανδίας, Ροβέρτο τον Κοντόκαλτσο (Curthose) όσο και από τις εξεγέρσεις αρκετών αγγλονορμανδών ευγενών εναντίον του στέμματος (1088, 1095)⁴². Κατά τα χρόνια του δεύτερου Γουλιέλμου ο ίδιος ο μονάρχης και η αυλή του αποτελούσαν καταλύτη για τη διατάραξη της δημόσιας τάξης παρά αντίβαρο για τη διατήρησή της. Ο Eadmer του Canterbury με γλαφυρό ύφος παρουσιάζει τους ιππότες της βασιλικής συνοδείας να λεηλατούν την ύπαιθρο, καταστρέφοντας τα πάντα στο πέρασμα του μονάρχη, να κακοποιούν σεξουαλικά γυναίκες και κόρες χωρικών, να μεθούν με κλεμμένο κρασί και όταν πια δεν μπορούν να καταναλώσουν περισσότερο να το χρησιμοποιούν για να πλύνουν τα πόδια των αλόγων τους και να χύνουν στο έδαφος ό,τι είχε απομείνει⁴³. Για να εξασφαλίσει το θρόνο του ο νέος μονάρχης δεν μπορούσε παρά να διατηρήσει την εύνοια σημαντικού αριθμού αυτών των αιμοβόρων βαρόνων οι οποίοι θα τον βοηθούσαν να έχει το πάνω χέρι στις επικείμενες συγκρούσεις. Οι περισσότεροι, αν όχι όλοι, εξ αυτών των πολεμοχαρών ευγενών κατείχαν γη και στις δύο πλευρές της Μάγχης και κουβαλούσαν μαζί τους το πνεύμα και τις πρακτικές της Γαλλίας, των κάστρων και των επιδρομών του 11ου αιώνα. Ο Ορδέριχος Vitalis περιγράφει με τα πιο μελανά χρώματα έναν από τους ισχυρότερους υποστηρικτές του Γουλιέλμου Β΄, τον Ροβέρτο του Bellême, κόμη του Shrewsbury (Αγγλία) και του Ponthieu (Γαλλία)⁴⁴:

“ένας ζακουστός ιππότης με μεγάλα κατορθώματα στα πεδία των μαχών... προικισμένος με οξύ νου και ετοιμολόγος· αλλά τα πάντα είχαν διαφθαρεί από την υπερβολική του υπερηφάνεια και βαναυσότητα και έκρυβε τα χαρίσματα με τα οποία

⁴⁰Henry of Huntingdon, *Historia Anglorum* (μτφρ. & επιμ. Greenway, D.), Οξφόρδη 1996, σελ.402.

⁴¹Bartlett, R., *England Under The Norman And Angevin Kings, 1075-1225*, Οξφόρδη 2000, σελ.6.

⁴²Για τη βασιλεία του Γουλιέλμου Β΄ βλ. Barlow, F., *William Rufus*, Λονδίνο 2000.

⁴³Eadmer of Canterbury, *Historia Novorum in Anglia* (επιμ. Rule, M.), Rolls Series vo. 81, Λονδίνο 1884, σελ.192-193.

⁴⁴Για το Ροβέρτο και την οικογένειά του βλ. Mason, J.F.A., “Roger de Montgomery and His Sons (1067-1102), στο: *Transactions of the Royal Historical Society*, 5^η σειρά, 13, Cambridge 1963, σελ.1-28.

τον είχαν προικίσει τα Ουράνια κάτω από ένα σκοτεινό σύνολο κακών πράξεων. Διεξήγαγε πολλούς πολέμους εναντίον των γειτόνων του.”⁴⁵

Αναμφίβολα, έως το τέλος του 11ου αιώνα οι βασιλείς της Αγγλίας είχαν αναπτύξει ένα εμφανές προβάδισμα σε σχέση με τους γάλλους ομολόγους τους ως προς την επιβολή τους στην αριστοκρατία. Ωστόσο, η δημιουργία αποτελεσματικής κεντρικής διοίκησης αποτελεί έργο του 12ου αιώνα.

3.Εβραϊκή εγκατάσταση και status έως το τέλος του 11ου αιώνα

Έχοντας κάνει λόγο για τις πολιτικοκοινωνικές εξελίξεις θα αναφερθούμε στην εγκατάσταση και τα χαρακτηριστικά των εβραϊκών κοινοτήτων στα βασίλεια που εξετάζουμε. Όπως είναι λογικό, η εβραϊκή εγκατάσταση στα γαλλικά εδάφη προηγείται κατά πολύ χρονολογικά σε σχέση με την εγκατάστασή τους στην Αγγλία. Ως απόρροια της εβραϊκής διασποράς εβραϊκές κοινότητες είχαν αρχίσει να εγκαθίστανται από την ύστερη αρχαιότητα στα παραλιακά εδάφη της «ρωμαϊκής λίμνης» που ήταν τότε η Μεσόγειος. Συνεπώς, τα μεσογειακά εδάφη της Ιβηρικής και Ιταλικής Χερσονήσου καθώς και της Νοτίου Γαλλίας υπήρξαν οι πρώτοι προορισμοί των Εβραίων μεταναστών. Έχει υποστηριχθεί πως η εβραϊκή εγκατάσταση στη Νότιο Γαλλία ήταν περιορισμένη συγκριτικά με εκείνη στις προαναφερθείσες χερσονήσους. Τόσο το συντριπτικά μικρότερο σύνολο διασωζόμενων εβραϊκών επιγραφών, όσο και η απουσία πολιτισμικής και πνευματικής παραγωγικότητας πριν το τέλος της πρώτης χριστιανικής χιλιετηρίδας, σε αντίθεση με την Ισπανία και την Ιταλία, συνιστούν την ύπαρξη ενός σχετικά περιορισμένου εβραϊκού πληθυσμού στο γαλλικό Νότο⁴⁶. Σταδιακά εβραϊκοί πληθυσμοί θα μετανάστευαν βορειότερα και ως τα μέσα του 6ου αιώνα μπορούμε βεβαίως να εντοπίσουμε την παρουσία τους στα εδάφη βορείως του Λίγηρα. Ο ιστορικός του 6ου αιώνα Γρηγόριος της Τουρ εντοπίζει την ύπαρξη

⁴⁵Orderic Vitalis, τομ.6, σελ.298-299.

⁴⁶Chazan, R., *The Jews of Medieval Western Christendom 1000-1500*, Cambridge 2006, σελ.78-79. Γιατιςεπιγραφέςβλ. Noy, D., *Jewish Inscriptions of Western Europe, Volume 1: Italy (excluding the City of Rome), Spain and Gaul*, Cambridge 1993, σελ.263-272.

εβραϊκών κοινοτήτων στο Κλερμόν (576), το Παρίσι (581) και την Ορλεάνη (585)⁴⁷. Δυστυχώς τα υλικά κατάλοιπα και οι πρωτογενείς πηγές που διαθέτουμε για τις βορειογαλλικές κοινότητες προ του έτους 1000 είναι ελάχιστες έως ανύπαρκτες. Όπως υποστήριξε ο Robert Chazan, το γεγονός πως τόσο ο βορειογαλλικός εβραϊσμός δεν επιχείρησε ποτέ να συνθέσει έναν ιδρυτικό μύθο που θα τον συνέδεε με την αρχαιότητα, όσο και η ουσιαστική ανυπαρξία εβραϊκής πνευματικής ζωής βορείως του Λίγηρα πριν από τον 11ο αιώνα, υποδεικνύουν μια οικονομική μετανάστευση κυρίως εμπόρων και βιοτεχνών, προσελκυσμένων από την οικονομική άνθηση του γαλλικού Βορρά⁴⁸.

Το status των Εβραίων συνεχίζει να ορίζεται με βάση το ρωμαϊκό νόμο ακόμη και μετά την κατάρρευση της Δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Κατά την εποχή των Μεροβίγγειων (5ος-8ος αι.) οι Εβραίοι λογίζονταν από τη φραγκική ελίτ ως τμήμα του κατακτημένου ρωμαιογαλλικού πληθυσμού και το νομικό τους status βασιζόταν σε γενικές γραμμές στο ρωμαϊκό δίκαιο του Θεοδοσιανού Κώδικα (438), εν μέρει τροποποιημένου από τις γερμανικές ερμηνείες⁴⁹. Εκτός από την απαγόρευση ανάληψης δημόσιων αξιωμάτων και προσηλυτισμού ανθρώπων διαφορετικής πίστης από τους Εβραίους, η νομοθεσία του Θεοδοσίου δεν προέβλεπε περαιτέρω απαγορεύσεις και περιορισμούς, ενώ εγγυόταν την ασφάλεια των συναγωγών και την ελεύθερη άσκηση θρησκευτικών πρακτικών⁵⁰. Την εποχή των Καρολίδων σημειώνεται επέκταση των εβραϊκών μεταναστευτικών ρευμάτων στη Βόρειο Γαλλία και γι' αυτό έχει χαρακτηριστεί ως μια από τις πιο «εύφορες» περιόδους της εβραϊκής ιστορίας. Ο Καρλομάγνος και οι διάδοχοι του προώθησαν την εβραϊκή εγκατάσταση και επιχειρηματική δραστηριότητα. Για παράδειγμα, οι χάρτες προνομιακής εγκατάστασης εβραϊκών κοινοτήτων του διαδόχου του Καρλομάγνου, Λουδοβίκου του Ευσεβούς (814-840), όπως εκείνη που εκδόθηκε για τους Εβραίους της Λυών (825), χαρακτηρίστηκαν από την εκκλησία της εποχής ως υπερβολικά φιλελεύθερες και δεν άργησαν να προκαλέσουν τις αντιδράσεις σημαντικών ιεραρχών⁵¹. Το 846 μια

⁴⁷Bautier, R.-H., "L'origine des populations juives de la France médiévale: constations et hypothèse de recherche" στο: *La Catalogne et la France meridionale autour de l'an Mil* (επιμ. Barral i Altet, X. et als.), Βαρκελώνη 1991, σελ.306-316.

⁴⁸Chazan, σελ.131-132.

⁴⁹Parkes, J., *The Jew in the Medieval Community*, Λονδίνο 1938, σελ.114.

⁵⁰Grayzel, S., "The Jews and Roman Law", στο: *The Jewish Quarterly Review*, 59 vo.2, Φιλαδέλφεια 1968, σελ.93-117.

⁵¹Malkiel, D., "Jewish-Christian relations in Europe, 840-1096", στο: *Journal of Medieval History*, 29 vo.1, Άμστερνταμ 2003,σελ.55-56.

εκκλησιαστική σύνοδος στο Meaux-Παρίσι εμφανώς επηρεασμένη από τη σφόδρα αντί-ιουδαϊκή ρητορική του αρχιεπισκόπου της Λυών Αγοβάρδου αποφάσισε τη λήψη σκληρών αντί-εβραϊκών μέτρων, συμπεριλαμβανομένου της απομάκρυνσης των εβραϊκών βρεφών από τις οικογένειές τους και την ανατροφή τους από μοναχούς ή χριστιανικές οικογένειες. Μέσα σε διάστημα μερικών μηνών ο βασιλιάς της Δυτικής Φραγκίας, Κάρολος ο Φαλακρός (843-877), από τη Δίαιτα του Épernay θα απέρριπτε κατηγορηματικά το αντί-εβραϊκό πρόγραμμα των ιεραρχών⁵².

Στο προηγούμενο κεφάλαιο αναλύσαμε την αποσύνθεση της αυτοκρατορίας των Καρολίδων σε μικρότερες κρατικές οντότητες. Όπως αναφέραμε παραπάνω, η εβραϊκή εγκατάσταση παρουσίαζε μεγαλύτερη πυκνότητα στο γαλλικό Νότο παρά στο Βορρά. Επιπλέον, από τις χωροδεσποτείες βορείως του Λίγηρα τα βασιλικά εδάφη δεν υπήρξαν το κατεξοχήν πριγκιπάτο εγκατάστασης και άνθησης εβραϊκών κοινοτήτων. Τη θέση αυτή με διαφορά κατείχε η αλματωδώς αναπτυσσόμενη οικονομικά κομητεία της Καμπανίας στα σύνορα με τη Ρηνανία⁵³. Από τον 11ο αιώνα πόλεις της Καμπανίας, όπως η Sens και η Dampierre, θα αρχίσουν να εξελίσσονται σε εβραϊκά πνευματικά κέντρα, ενώ πολλά θα μπορούσαμε να πούμε για την κοινότητα της Troyes, όπου ο Rashī και οι μαθητές του θα πραγματοποιούσαν το μεγαλειώδες συγγραφικό τους έργο πάνω στην ραβινική γραμματεία⁵⁴. Συνεπώς, την εποχή της «φεουδαλικής επανάστασης» το εβραϊκό status δεν θα οριζόταν από ένα ενιαίο δίκαιο, ούτε από τις χάρτες και τα καπιτουλάρια ενός ισχυρού μονάρχη. Κάτι τέτοιο θα φάνταζε αδύνατον στην περίπτωση του ρευστού συνονθυλεύματος των ανεξαρτήτων φεουδαλικών ηγεμονιών, όπου το status των εβραϊκών κοινοτήτων εξαρτιόταν αποκλειστικά από τον εκάστοτε τοπικό επικυρίαρχο και όχι από το γαλλικό στέμμα. Ενδεικτική είναι η απουσία οποιασδήποτε νομοθεσίας αναφορικά με τους Εβραίους σε ατομικό ή κοινοτικό επίπεδο κατά τη διάρκεια της βασιλείας των Καπετιδών μοναρχών Ούγου (987-996), Ροβέρτου Β΄ του Ευσεβούς (996-1031), Ερρίκου Α΄ (1031-1060) και Φιλίππου Α΄ (1060-1108)⁵⁵. Ο Duby, για παράδειγμα, παρατήρησε πως τον 11ο αιώνα ο κόμης της Mâcon λειτουργούσε ως ο απόλυτος

⁵²Monumenta Germaniae Historica, *Capitularia Regum Francorum*, τομ. 2 (επιμ. Boretius, A. & Krause, V.), Ανόβερο 1890, vo.293, ιδιαίτερα σελ.419.

⁵³Για τους Εβραίους της Καμπανίας βλ. Taitz, E., *The Jews of Medieval France: The Community of Champagne*, Westport 1994.

⁵⁴Βλ. Grossman, A., *Rashi*, Liverpool 2014.

⁵⁵Nahon, G. "Sarfat: Medieval Jewry in Northern France", στο: *The Jews of Europe in the Middle Ages (Tenth to Fifteenth Centuries)*, *Proceedings of the International Symposium held at Speyer, 20-25 October 2002* (επιμ. Cluse, C.), Turnhout 2004, σελ.206.

άρχοντας των Εβραίων της περιοχής του· ήταν ο ανώτατος δικαστής, ο διαμεσολαβητής ανάμεσα σε Χριστιανούς και Εβραίους, καθώς και ο κληρονόμος των εβραϊκών περιουσιών μετά τον θάνατο των κατόχων τους⁵⁶.

Γνωρίζουμε πως στη Ρηνανία του 1084, όταν μια καταστροφική πυρκαγιά κατέστρεψε την εβραϊκή συνοικία του Mainz, ο επίσκοπος του Spreyer προσκάλεσε ένα τμήμα της κοινότητας του Mainz να εγκατασταθεί στην πόλη του, όχι φυσικά από αγνή φιλανθρωπία, αλλά επειδή θεωρούσε πως οι Εβραίοι θα μπορούσαν να συνεισφέρουν στην ήδη υφιστάμενη αστική ανάπτυξη⁵⁷. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, πως οι άρχοντες της Γαλλίας έβλεπαν με παρόμοιο μάτι την εβραϊκή εγκατάσταση στα εδάφη τους. Από την άλλη, οι ίδιοι οι Εβραίοι είχαν τη δυνατότητα να θέσουν τους εαυτούς τους υπό την προστασία του ενός ή του άλλου ηγεμόνα σε περίπτωση κακομεταχείρισης ή παρουσίας περισσότερων ευκαιριών. Η ταχύτατη διόγκωση των κοινοτήτων της Καμπανίας δεν μπορεί να θεωρηθεί προϊόν τύχης. Η ιστορία ενός Εβραίου ηγέτη των αρχών του 11ου αιώνα, του Ραβίνου Ιακώβου ben Yekutiel της Ρουέν, μας πληροφορεί τόσο για την κινητικότητα των Εβραίων κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής, όσο και για την βαρονιακή υποστήριξη της εγκατάστασής τους. Το 1023 ο Ιάκωβος και αρκετοί ομόθρησκοι του εγκατέλειψαν τη Νορμανδία και εγκαταστάθηκαν στη Λωρραίνη.

«Ο Βαλδουίνος, κόμης της Φλάνδρας, επικοινωνήσε μαζί του γράφοντας πως ο Εβραίος αρχηγός θα έπρεπε να έρθει σε αυτόν και ότι μπορούσε να φέρει μαζί του τριάντα Εβραίους – φίλους και συνεργάτες του- για να εγκατασταθούν στα εδάφη του Βαλδουίνου. Εκείνος ηγέρθη και πήγε σε αυτόν. Τον υποδέχθηκαν με μεγάλες τιμές, μαζί με τους δύο γιούς του...»⁵⁸

Επιπλέον, η συγκέντρωση των εβραϊκών κοινοτήτων αποκλειστικά σε αστικά κέντρα αποτελεί φαινόμενο των τελών του 13ου αιώνα επιβεβλημένο, όπως θα δούμε σε επόμενα κεφάλαια, από την πολιτική εξουσία. Αντιθέτως, πολλοί Εβραίοι βρίσκονταν εγκαταστημένοι διάσπαρτα στην ύπαιθρο και μετακινούνταν περιστασιακά στις μεγαλύτερες κοινότητες, όπου υπήρχαν συναγωγές και εβραϊκά κοιμητήρια. Ο

---

⁵⁶Duby 1982, σελ.120.

⁵⁷Chazan, R., *European Jewry and the First Crusade*, Λονδίνο 1987, σελ.19-20.

⁵⁸Chazan, R., *Church State and the Jews in the Middle Ages*, Νέα Υόρκη 1980, σελ.293-294.

Rabinowitz κάνει λόγο για περιοχές στη Βόρειο Γαλλία όπου ζούσαν μόλις «δύο Ισραηλίτες»⁵⁹.

Είναι αλήθεια πως παρά το ανασφαλές κλίμα της εποχής οι εβραϊκές κοινότητες της Γαλλίας δεν αντιμετώπισαν σοβαρές απειλές ως το έτος 1096. Το 922 ένας Εβραίος αποστάτης κατηγόρησε χωρίς επιτυχία την κοινότητα της La Mans πως προσπαθούσε να βλάψει τον κόμη Ούγο Γ΄ χρησιμοποιώντας μαγεία⁶⁰. Περί τα τέλη της δεκαετίας του 1000 η είδηση της καταστροφής του ναού του Παναγίου Τάφου στην Ιερουσαλήμ από τον Φατιμίδη σουλτάνο Αλ-Χακίμ σε συνδυασμό με χλιαστικές αντιλήψεις οδήγησε σε διώξεις Εβραίων στα βασιλικά εδάφη εν πολλοίς υποκινούμενες από τον Καπετίδη μονάρχη Ροβέρτο Β΄ τον Ευσεβή⁶¹. Όμως, η «ευσέβεια» του Ροβέρτου δεν θα στρεφόταν αποκλειστικά εναντίον των Εβραίων. Ο ίδιος μονάρχης λίγα χρόνια αργότερα (1022) θα αναβίωνε στην Ορλεάνη την υστερορωμαϊκή πρακτική καύσης αιρετικών στην πυρά⁶². Ο Ροβέρτος μπορεί να καταδίωκε τους εχθρούς της πίστης και να συνέθετε θρησκευτικούς ύμνους, ωστόσο δύσκολα οι σύγχρονοί του θα θεωρούσαν ειλικρινώς ευσεβή αυτόν τον «αιμομίκτη και τρίγαμο» βασιλιά, για να χρησιμοποιήσουμε το χαρακτηρισμό του Duby⁶³. Όμως, για πρώτη φορά βλέπουμε έναν Καπετίδη να επιχειρεί τη θεμελίωση της «εικονατικής μοναρχίας», η οποία θα διαδραμάτιζε καταλυτικό ρόλο για τη κατασκευή του γαλλικού κράτους στους επόμενους αιώνες.

Η κήρυξη της Πρώτης Σταυροφορίας στα τέλη του 11ου αιώνα έμελλε να αποτελέσει μια κατακλυσμική εμπειρία για τους Εβραίους της Βορείου Ευρώπης. Από το χειμώνα του 1095-1096 ένοπλα σταυροφορικά σώματα κινούμενα προς ανατολάς πραγματοποίησαν αιματηρές επιθέσεις εναντίον εβραϊκών κοινοτήτων της Βορείου Γαλλίας, οι οποίες έφτασαν στο αποκορύφωμά τους την άνοιξη του 1096 με

⁵⁹Rabinowitz, L., *The Social Life of the Jews of Northern France in the XIIIth to XIVth centuries*, Νέα Υόρκη 1972, σελ.31.

⁶⁰Chazan, R., "The Persecution of 922", στο: *Revue des études juives*, 129, Παρίσι 1970, σελ.217-221.

⁶¹Callahan, D. F., "Ademar of Chabannes, "Millennial Fears and the Development of Western Anti-Judaism"", στο: *The Journal of Ecclesiastical History*, 46 vo.1, Cambridge 1995, σελ. 19-35.

⁶²Moore, P. I., *The Formation of a Persecuting Society: Authority and Deviance in Western Europe 950-1250*, Malden, Οξφόρδη & Carlton 2007, σελ. 12.

⁶³Duby 1991, σελ. 87.

τις σφαγές των Εβραίων της Ρηνανίας⁶⁴. Ο χρονικογράφος της σταυροφορίας, Γιλβέρτος του Nogent, μας πληροφορεί πως πριν από την επίθεση εναντίον των Εβραίων της Ρουέν:

“...οι άνθρωποι που ανέλαβαν να πάνε σε αυτή την αποστολή κάτω από το σήμα του σταυρού άρχισαν να παραπονιούνται αναμεταξύ τους «Αφού διανύσουμε τεράστιες αποστάσεις, επιθυμούμε να επιτεθούμε στους εχθρούς του Θεού στην Ανατολή, ενώ οι Εβραίοι, απ’ όλες τις φυλές οι χειρότεροι εχθροί του Θεού, βρίσκονται ενώπιόν μας. Το εγχείρημα είναι παράλογο»”.⁶⁵

Όπως έχει υποστηριχτεί, η σύμπραξη αρκετών αστών με τους Σταυροφόρους κατά τις σφαγές της Ρηνανίας όχι μόνο αποδεικνύει τα υλιστικά κίνητρα των επιτιθέμενων, αλλά αντανακλά τον ολοένα αυξανόμενο οικονομικό ανταγωνισμό Χριστιανών-Εβραίων στο πλαίσιο της αστικής ανάπτυξης⁶⁶. Η απουσία αποτελεσματικής προστασίας αποτέλεσε ένα ακόμη κύριο αίτιο των σφαγών. Θα δούμε πως κατά την κήρυξη μεταγενέστερων σταυροφοριών οι εκκλησιαστικοί και κοσμικοί ηγέτες θα ήταν πιο προετοιμασμένοι να προστατέψουν τα εβραϊκά τους υποκείμενα από το ενδεχόμενο ξέσπασμα μιας αντί-εβραϊκής βίας. Αν και οι πληγείσες κοινότητες θα ανάρρωναν πλήρως μέσα στο διάστημα της επόμενης δεκαετίας, τα γεγονότα του 1095-1096 θα παρέμεναν ανεξίτηλα στην εβραϊκή μνήμη κατά τους επόμενους αιώνες, παρουσιάζοντας την ευαλοτότητα της μειονότητας εντός μιας αυξητικά εχθρικής κοινωνίας⁶⁷.

Σε αντίθεση με τη Γαλλία, δεν είμαστε σε θέση να εντοπίσουμε εβραϊκές κοινότητες στην Αγγλία πριν από τα τέλη του 11ου αιώνα. Τα στοιχεία που διαθέτουμε δεν είναι αρκετά για να υποστηρίξουν την ύπαρξη κοινοτήτων από τους ρωμαϊκούς χρόνους. Συγκεκριμένα πρόκειται για μερικά εβραϊκά νομίσματα του 1ου και 2ου αιώνα, ένα αγγείο του 3ου αιώνα που φέρει μια επιγραφή στα εβραϊκά και ένα midrash (ερμηνευτικός σχολιασμός των γραφών) του 2ου αιώνα που αναφέρεται

⁶⁴Bl. Riley-Smith, J., “Christian Violence and the Crusades” στο: *Religious Violence between Christians and Jews: Medieval Roots, Modern Perspectives* (επιμ. Abulafia, A. S.), ΝέαΥόρκη 2002, σελ. 3-20.

⁶⁵Guibert de Nogent, *De vita sua sive monodiaea* (μτφρ. & επιμ. Labande, E. R.), Παρίσι 1991, σελ. 246-248.

⁶⁶Chazan, R., “The Anti-Jewish Violence of 1096: Perpetrators and Dynamics”, στο: *Religious Violence between Christians and Jews: Medieval Roots, Modern Perspectives*, σελ. 21-43.

⁶⁷Bl. Chazan, R., *God, Humanity, and History: The Hebrew First Crusade Narratives*, Berkeley 2000.

σε Εβραίους εξόριστους στη Βρετανία και σχολιάζει τη συνήθεια των Βρετανών να περιφέρονται γυμνοί⁶⁸. Πέρα από ένα κείμενο χριστιανικής πολεμικής του δού(;) αιώνα, στο οποίο ο επίσκοπος του Γιορκ, Egbert, απαγορεύει στο ποίμνιό του τη συμμετοχή σε εβραϊκές εορτές καθώς και την πώληση χριστιανών «στα χέρια των Ιουδαίων», δεν διαθέτουμε καμία άλλη πληροφορία για την ύπαρξη Εβραϊκών κοινοτήτων στην αγγλοσαξονική Αγγλία⁶⁹. Μελετητές έχουν υποστηρίξει πως η μυστηριώδης απουσία των Εβραίων από το νησί ως τον 11ο αιώνα θα μπορούσε να εξηγηθεί ως απόρροια της απαγόρευσης της εβραϊκής εγκατάστασης από τους αγγλοσάξονες βασιλείς⁷⁰.

Μπορούμε με βεβαιότητα να υποστηρίξουμε πως η εγκατάσταση Εβραίων στην Αγγλία υπήρξε αποτέλεσμα της νορμανδικής κατάκτησης. Η προοδευτική αύξηση της εβραϊκής παρουσίας στη Νορμανδία συμπίπτει χρονολογικά με την οικονομική άνθηση του Δουκάτου. Οι Νορμανδοί Εβραίοι ήταν οργανωμένοι σε πολλές ολιγομελείς κοινότητες, οι οποίες παρουσίαζαν ιδιαίτερη κινητικότητα. Μεταγενέστεροι καταστατικοί χάρτες απηχώντας παλαιότερες αποφάσεις επικυρώνουν την απαλλαγή των Εβραίων από την καταβολή διοδίων και αναγνωρίζουν την ενασχόλησή τους με τον δανεισμό και τον ενεχειροδανεισμό⁷¹. Η εισαγωγή Εβραίων από την ήπειρο στην Αγγλία έχει ερμηνευθεί ως κομμάτι της γενικότερης προσπάθειας των κατακτητών για «νορμανδοποίηση» της αγγλικής κοινωνίας⁷². Ο κορυφαίος Άγγλος χρονικογράφος του 12ου αιώνα, Γουλιέλμος του Malmesbury, γράφοντας 60-70 χρόνια μετά την κατάκτηση, αναφέρει πως ο ίδιος «κατακτητής» έφερε τους Εβραίους από τη Ρουέν στο Λονδίνο⁷³. Προφανώς, η προώθηση της εβραϊκής εγκατάστασης εξυπηρετούσε κυρίως οικονομικούς παρά κοινωνικούς στόχους. Μέχρι τα τέλη του 11ου αιώνα οι Εβραίοι είχαν αποκτήσει την φήμη εμπόρων αγαθών πολυτελείας και ασημικών, αργυραμοιβών και δανειοδοτών, εάν και σε καμία περίπτωση δεν έβγαζαν όλοι τους τα προς το ζην από αυτές τις

⁶⁸Applebaum, S., “Where the Jews in Roman Britain?”, στο :*Transactions of the Jewish Historical Society of England*, 17, Λονδίνο 1952, σελ.189-205.

⁶⁹Fratzen, Allen J., “The tradition of penitentials in Anglo-Saxon England” στο: *Anglo Saxon England*, 11, Cambridge 1983, σελ.30-32. Η γνησιότητα του κειμένου αμφισβητείται.

⁷⁰Campbell, J., *The Anglo-Saxon State*, Λονδίνο 2000, σελ.26.

⁷¹Jordan, W. C., *The French Monarchy and the Jews: From Philip Augustus to the Last Capetians*, Φιλαδέλφεια 1989, σελ.50-53.

⁷²Golb, N., *The Jews in Medieval Normandy – a social and intellectual history*, Cambridge 1998, σελ.112-113.

⁷³William of Malmesbury, *Gesta Regum Anglorum*(μτφρ. & επιμ. Mynors R.A.B., Thomson, R. M. & Winterbottom, M.), 2.τομ., Οξφόρδη&ΝέαΥόρκη 1998-1999, τομ.1: σελ.563.

δραστηριότητες. Μέσω των Εβραίων της Ρουέν οι Νορμανδοί δούκες του 11ου αιώνα εξασφάλιζαν πρόσβαση στο ασήμι της Γερμανίας, καθώς και στις αγορές αγαθών πολυτελείας της βορείου Αφρικής και της Μεσογείου⁷⁴.

Παρόμοια με την περίπτωση της Γαλλίας ήταν και της Αγγλίας, όπου η διαμόρφωση του εβραϊκού status ακολούθησε παράλληλη πορεία με τη «φεουδαλική επανάσταση». Όπως είδαμε, πρωταρχικό μέλημα του Γουλιέλμου Α΄ υπήρξε η ανάπτυξη μιας αριστοκρατίας με περιορισμένη ισχύ. Συνεπώς, η παραχώρηση στους αγγλονορμανδούς ευγενείς μέρους του πολύτιμου ανθρώπινου δυναμικού που αποτελούσαν οι Εβραίοι θα υπονόμεινε το σκοπό του. Έτσι, περί το 1070 ο Γουλιέλμος αναφερόμενος στους Εβραίους του αγγλικού βασιλείου δήλωνε πως «θα αντιμετώπιζε τόσο τους ίδιους όσο και τις περιουσίες τους ωσάν δικές του»⁷⁵. Σε αντίθεση με τους ομοθρήσκους τους στη Γαλλία, ήδη από τα τέλη του 11ου αιώνα, οι Άγγλοι Εβραίοι δεν θα υπάγονταν στη δικαιοδοσία των κατά τόπους αριστοκρατών, αλλά θα ήταν στο σύνολό τους «Εβραίοι του βασιλιά». Η μόνη αναφορά στους Εβραίους κατά τη βασιλεία του Γουλιέλμου Β΄ προέρχεται, επίσης, από το χρονικό του Γουλιέλμου του Malmesbury. Όταν μια ομάδα Εβραίων παρουσιάστηκε ενώπιον του μονάρχη στο Λονδίνο προσφέροντάς του πλούσια δώρα, ο Γουλιέλμος διέταξε τη διεξαγωγή μιας θρησκευτικής αντιπαράθεσης ανάμεσα στους Εβραίους και τους κληρικούς της αυλής του, ισχυριζόμενος πως θα ασπαζόταν την εβραϊκή θρησκεία, εάν οι πρώτοι κατάφεραν να τον πείσουν⁷⁶. Το συγκεκριμένο περιστατικό μάλλον δεν έλαβε ποτέ χώρα και κατά πάσα πιθανότητα είχε ως στόχο να θίξει τον αλλοπρόσαλλο χαρακτήρα του Γουλιέλμου και την αδιαφορία του για τη χριστιανική πίστη. Αναμφίβολα, η Αγγλία του Γουλιέλμου Β΄ έγινε δέκτης νέων μεταναστευτικών ροών από την ήπειρο, καθώς οι πολύνεκρες επιθέσεις των Σταυροφόρων, που πριν λίγο αναφέραμε, οδήγησαν πολλούς Εβραίους στην αναζήτηση ενός ασφαλέστερου

---

⁷⁴Stacey, R.C., “Jewish lending and the medieval English economy”, στο: *A Commercialising Economy. England, 1086 to c.1300* (επιμ. Britnell, R. H. & Campbell, B.M.S.), Manchester 1995, σελ.78-82.

⁷⁵Golb, σελ.114.

⁷⁶William of Malmesbury, *Gesta Regum Anglorum*, τομ.1: σελ.563.

μέλλοντος στο νησί, όπου ο σταυροφορικός ζήλος παρέμενε ακόμη σχετικά άγνωστος⁷⁷.

4.Γαλλία 1108-1180: η αναβάθμιση της βασιλικής ισχύος

Θα μπορούσαμε εύκολα να αναγνωρίσουμε την προοδευτική αναβάθμιση του κύρους και της ισχύος του γαλλικού στέμματος που επιτεύχθηκε κατά τις μακρές βασιλείες του Λουδοβίκου ΣΤ΄ του Παχύ (1108-1137) και του διαδόχου του Λουδοβίκου Ζ΄ του Νεαρού (1137-1180) . Στη χρονολογική αφετηρία (1108) της περιόδου που αναφερόμαστε το βασιλικό πριγκιπάτο δεν είναι παρά μία ακόμα κρατική οντότητα –ούτε καν η ισχυρότερη- στην ευρύτερη περιοχή βορείως του Λίγηρα. Στο χρονολογικό τέρμα (1180) το γαλλικό στέμμα είχε καταφέρει όχι μόνο να επικρατήσει επί των περισσότερων φεουδαλικών του αντιπάλων αλλά και να θέσει τα ερείσματα της μεταγενέστερης θεμελίωσης δομών συγκεντρωτικής διακυβέρνησης. Σε αντίθεση με τη σιωπή των πρωτογενών πηγών αναφορικά με τους πρώτους Καπετίδες, το βιογραφικό έργο του βασιλικού συμβούλου Suger (c.1081-1151), αββά του Αγίου Διονυσίου (Saint Denis), είναι ιδιαίτερα διαφωτιστικό για τις δύο βασιλείες⁷⁸.

Ας επιστρέψουμε στην αφετηρία και τη βασιλεία του Λουδοβίκου ΣΤ΄. Κατά το μεγαλύτερο μέρος της βασιλείας του ο μονάρχης αυτός κατέβαλε ακούραστες προσπάθειες για την επικράτηση επί των τοπικών λήσταρχων-βαρόνων και καστελάνων εντός και περίξ του Île-de-France. Για παράδειγμα, στον στρατηγικής σημασίας δρόμο από το Παρίσι προς την Ορλεάνη υπήρχε ο πύργος του Montlhéry, οι βαρονιακοί κάτοχοι του οποίου δυνάστευαν τη γύρω περιοχή. Μέσω μιας προμελετημένης επιγαμίας ο πατέρας και προκάτοχος του Λουδοβίκου, Φίλιππος Α΄, κατάφερε να θέσει τον πύργο υπό βασιλικό έλεγχο για σύντομο χρονικό διάστημα στις αρχές του 12ου αιώνα. Ο Suger μας αναφέρει τα προφητικά λόγια του Φιλίππου στο διάδοχό του:

---

⁷⁷Hilaby, J., “Jewish Colonization in the Twelfth Century”, στο: *The Jews in Medieval Britain* (επιμ. Skinner, P.), Woodbridge 2003, σελ.16.

⁷⁸Grant, L., *Abbot Suger of St-Denis: Church and State in Early Twelfth-Century France*, Λονδίνο&ΝέαΥόρκη 1998.

«Πρόσεξε, γιέ μου, και σιγουρέψου να μην αφήσεις ποτέ τον πύργο του Montlhéry από τη φύλαξή σου. Μου έχει προκαλέσει ανείπωτα βάσανα. Ειλικρινά, αυτός ο πύργος με έκανε γέρο πριν την ώρα μου.»⁷⁹

Ο μεταγενέστερος χρονικογράφος του Suger, Βαλτέρος Map, μας πληροφορεί πως στις αρχές της βασιλείας του ο Λουδοβίκος ΣΤ΄ δεν μπορούσε να απομακρυνθεί ούτε τρία χιλιόμετρα από το Παρίσι χωρίς στρατιωτική συνοδεία, αλλά πως ήταν αποφασισμένος να βάλει τέλος σε αυτούς τους περιορισμούς⁸⁰. Η «μανιχαϊστική» αντιπαραβολή του δίκαιου εγγυητή της τάξης και της ασφάλειας μονάρχη απέναντι στους τυρρηνικούς καστελάνους των «κακών εθίμων» και της αρπακτικής βίας αποτελεί έναν από τους κεντρικούς άξονες του έργου του Suger. Ένας από αυτούς τους τοπικούς βαρόνους ήταν ο Ούγος του Le Puisset, ένας άρχοντας που «λίγοι τον συμπαθούσαν μα πολλοί τον υπηρετούσαν»⁸¹. Ο θάνατος του θείου του Ούγου, Όθωνα του Corbeil, ενίσχυσε την ειρήνη στο βασίλειο· ο βασιλικός βιογράφος ισχυρίζεται πως μετά το θάνατό του Όθωνα το αιμοσταγές πνεύμα του μεταφέρθηκε στα βάθη της κόλασης όπου θα διεξήγαγε πολέμους αιωνίως⁸². Χειρότερος όλων ο Θωμάς του Marle, άρχοντας του Coucy, κουβαλούσε στην πλάτη του πλήθος αμαρτιών (homo perditissimus) και σαν «λυσσασμένος λύκος» καταβρόχθιζε την ύπαιθρο της Λαόν, της Reims και της Αμιένης⁸³. Ο Suger μας παρουσιάζει τις διαρκείς και επίπονες επιχειρήσεις του καστελάνου-μονάρχη ως τον τελικό του θρίαμβο εναντίον των τοπικών «τυράνων». Για πρώτη φορά ένας ιστορικός θα απέδιδε σε κάποιον Καπετιδή μονάρχη το απόφθεγμα του Οβίδιου περί της «μακράς χείρας» της βασιλικής εξουσίας⁸⁴. Αλλά σε καμία περίπτωση η βασιλεία του Λουδοβίκου ΣΤ΄ δεν έδωσε οριστικό τέλος στην κρίση των καστελάνων. Αν και το στέμμα είχε καταφέρει να ισχυροποιήσει σημαντικά τη θέση του εις βάρος των βαρόνων, οι αυτόνομες χωροδεσποτείες της πλειονότητας των προαναφερθέντων αρχόντων θα επιβίωναν μετά το πέρας του 12ου αιώνα. Όπως παρατηρεί ο Bisson, η ιστορία του Θωμά του Marle και των ομοίων του δεν αποτελεί παρά τμήμα της

⁷⁹Suger, *Vie de Louis VI, le Gros: Classiques de L'Histoire Au Moyen Age* (επιμ. Waquet, H.), Παρίσι 1929, σελ.38.

⁸⁰Walter Map, *De Nugis Curialium* (επιμ. James M.R., Brooke, C.N.L. & Mynors, R.A.), Οξφόρδη 1983, σελ.443.

⁸¹Suger, σελ.20ff.

⁸²Ibid., σελ.150-151.

⁸³Ibid., σελ.30ff.

⁸⁴Ibid., σελ.180-181.

πολυεπίπεδης φεουδαλικής ιστορίας, «μια μικροϊστορία εξουσίας εν μέρει συγκαλυμμένη από τα αρχεία των κατακτητών τους»⁸⁵.

Ωστόσο, η ισχυροποίηση του βασιλικού status δεν έγινε αισθητή αποκλειστικά σε τοπικό επίπεδο. Ο Καπετίδης μονάρχης βρισκόταν πλέον σε θέση να ανταποκριθεί επαρκώς στις προκλήσεις ισχύος που αποτελούσαν τα ισχυρά πριγκιπάτα. Η βασιλεία του Λουδοβίκου ΣΤ΄ αποπνέει ικανοποιητικά αυτή την εξωστρέφεια. Αν και δίχως επιτυχία, το γαλλικό στέμμα παρενέβη στην κρίση διαδοχής της Φλάνδρας (1127-1128) που ξέσπασε μετά τη δολοφονία του Καρόλου Α΄ του Καλού⁸⁶. Παρόλο που τα αποτελέσματα των προσπαθειών του ήταν πενιχρά, το βασίλειο του Λουδοβίκου ήταν σε θέση να αντιπαρατεθεί στον επεκτατισμό του δούκα της Νορμανδίας και βασιλιά της Αγγλίας, Ερρίκου Α΄⁸⁷. Το πριγκιπικό κύρος των Καπετίδων μοναρχών είχε αυξηθεί αισθητά.

Η τάση συγκεντροποίησης της εξουσίας αντανάκλαται και στις διοικητικές εξελίξεις. Δίπλα στα ισόβια βασιλικά αξιώματα [κοντόσταυλος (constable), σενεσάλος (seneschal), καγκελάριος (chancellor), αρχιθαλαμηπόλος (chamberlain)]⁸⁸ θα αρχίσει να εμφανίζεται μια νέα ομάδα τοπικών αξιωματούχων στρατολογημένων από τις τάξεις της κατώτερης αριστοκρατίας. Οι αξιωματούχοι αυτοί ήταν αφοσιωμένοι στην υπηρεσία του στέμματος (fideles/familiares) και αντικείμενό τους ήταν η επίβλεψη και η διαχείριση της κατά τόπους βασιλικής περιουσίας (praepositi/prévôts)⁸⁹. Η έκδοση νομοθετημάτων (acta) από το στέμμα παρουσιάζει επίσης αυξητική τάση. Ενώ η 48ετής βασιλεία του Φιλίππου Α΄ μας έχει αφήσει 171 διασωζόμενες νομοθετικές πράξεις ή αναφορές σ' αυτές, 359 πράξεις ή αναφορές διασώζονται από την 39ετή βασιλεία του Λουδοβίκου ΣΤ΄⁹⁰. Σε αρκετές από αυτές τις πράξεις η «βασιλική μεγαλειότητα» παρουσιάζεται ως νομιμοποιητικός παράγοντας άσκησης της δημόσιας εξουσίας⁹¹, ενώ – όπως έχει

---

⁸⁵Bisson 2009,σελ. 243.

⁸⁶Nicholas, σελ.62-71.

⁸⁷Walter Map, σελ.456-457.

⁸⁸Fawtier, σελ.171.

⁸⁹Lemarignier, J.-F., *Le gouvernement royal aux premiers temps capétiens (987-1108)*, Παρίσι 1965, σελ.158-163.

⁹⁰Fawtier, σελ.8.

⁹¹*Recueil des actes de Louis VI roi de France (1108-1137)* (επιμ. Dufour, J.), 4 τομ., Παρίσι 1992-1994, τομ.1: νο. 135,170,173,177,186,189,191,231.

παρατηρηθεί - νύξεις σε έννοιες όπως «διακυβέρνηση του βασιλείου» (*regni gubernacula*) απηχούν μια κικερώνεια αντίληψη δημόσιας τάξης⁹².

Παράλληλα με τη μεγέθυνση της κοσμικής εξουσίας, η βασιλεία του Λουδοβίκου ΣΤ΄ υπήρξε ένα ακόμη σημαντικό σκαλοπάτι προς την κατασκευή της εικόνας του «πιο χριστιανού βασιλιά» (*rex christianissimus*) από τους μεταγενέστερους Καπετίδες. Αναμφίβολα, η ιερή μοναρχία του Αγίου Λουδοβίκου δεν δημιουργήθηκε εν μια νυκτί. Κατά τους αγώνες εναντίον των καστελάνων το στέμμα προβάλλεται ως υπέρμαχος τόσο των βασιλικών όσο και των εκκλησιαστικών δικαιωμάτων. Ο Λουδοβίκος ΣΤ΄ όχι μόνο υπερασπίστηκε την ακεραιότητα της εκκλησιαστικής περιουσίας από τις αρπακτικές διαθέσεις των βαρόνων, αλλά εργάστηκε προς την αύξησή της, παρέχοντας χάρες στο βασιλικό αβαείο του Αγίου Διονυσίου και προωθώντας την εγκατάσταση μοναστικών ιδρυμάτων στα βασιλικά εδάφη⁹³. Από τις αρχές του 12ου αιώνα η Γαλλία θα αρχίσει να αποτελεί το ασφαλές καταφύγιο των εκδιωχθέντων από την Ιταλία παπών. Έτσι, ο πάπας Πασχάλης Β΄ (1099-1118) θα μετέβαινε στη Γαλλία μετά τη σύγκρουση του με τον αυτοκράτορα για το θέμα της περιβολής, ενώ το ίδιο θα έπραττε και ο Ιννοκέντιος Β΄ (1130-1143) στον απόηχο του παπικού σχίσματος του 1130. Είναι γνωστό πως ο Πασχάλης Β΄ ακύρωσε τογάμο του Λουδοβίκου ΣΤ΄ με την πρώτη του σύζυγο, Λουτσιάνα του Rochefort, η οποία καταγόταν από μια σχετικά ασήμαντη οικογένεια καστελάνων εντός των βασιλικών εδαφών⁹⁴. Τα γεγονότα του θέρους του 1124 υπήρξαν κρίσιμα για τη θεμελίωση μιας ακόμη μοναρχικής και θρησκευτικής τελετουργίας των Καπετιδών. Προετοιμαζόμενος για πόλεμο στα ανατολικά εναντίον του αφορισμένου Γερμανού αυτοκράτορα, Ερρίκου Ε΄, ο Γάλλος μονάρχης έλαβε το *oriflamme*, το ιερό λάβαρο του Αγίου Διονυσίου, το οποίο σύμφωνα με την παράδοση εμφανιζόταν στις εκστρατείες του Καρλομάγνου. Παρόλο που ο Ερρίκος ποτέ δεν πραγματοποίησε την εκστρατεία του, ο Suger περιγράφει πως σύσσωμη η γαλλική αριστοκρατία συσπειρώθηκε κάτω από το πορφυρό λάβαρο, το οποίο φανέρωνε την υπερκόσμια εξουσία του μονάρχη⁹⁵. Οι διάδοχοι του Λουδοβίκου ΣΤ΄ θα εξέλιξαν αυτήν την παράδοση και μέχρι τα τέλη του Μεσαίωνα το *oriflamme* θα είχε καταστεί ένα από τα

⁹²Bisson 2009, σελ.160.

⁹³Hallam & Everard, σελ.245-250.

⁹⁴Bradbury, J., *The Capetians: Kings of France, 987–1328*, Λονδίνο&ΝέαΥόρκη 2007, σελ.132.

⁹⁵Suger, σελ.220-221.

πιο διάσημα εμβλήματα της γαλλικής βασιλικής μεγαλοπρέπειας στα πεδία των μαχών⁹⁶.

Αν και ορισμένοι μελετητές του 20ου αιώνα αντιμετώπισαν τον γιό και διάδοχο του Λουδοβίκου ΣΤ', Λουδοβίκο Ζ', ως έναν αδύναμο και αφελή μονάρχη⁹⁷, η μακρά βασιλεία του υπήρξε εξίσου καθοριστική με εκείνη του προκατόχου του για την εξύψωση του βασιλικού status. Κατά τη βασιλεία του Λουδοβίκου Ζ' οι καστελάνοι είχαν σταματήσει να αποτελούν θεμελιώδες πρόβλημα εδραίωσης της βασιλικής κυριαρχίας. Τα αιτήματα της «Ειρήνης του Θεού» είχαν εγκολληθεί για τα καλά από τις κοσμικές αρχές και αποτελούσαν πλέον τμήμα της αναδυόμενης θεσμικής διακυβέρνησης και διατήρησης της δημόσιας τάξης. Οι Head & Landes επισημαίνουν πως έως τα μέσα του 12ου αιώνα στη Γαλλία η «Ειρήνη του Θεού» είχε μετουσιωθεί σε «Ειρήνη του Βασιλιά»⁹⁸. Πράγματι, αν και η κίνηση υπήρξε κατεξοχήν συμβολική, ο Λουδοβίκος Ζ' θα κατάφερνε το 1155 στη Soissons να αποσπάσει τους όρκους μεγάλου μέρους των Γάλλων βαρόνων για την επικύρωση της «ειρήνης σε ολόκληρο το βασίλειο»⁹⁹. Η βασιλεία του Λουδοβίκου δεν υπήρξε αποτελεσματική μόνο στην εξασφάλιση των όρκων πίστης της κατώτερης βαρονίας. Η αποτυχία του γάμου του μονάρχη με την κληρονόμο του δουκάτου της Ακουϊτανίας, Ελεονώρας, και ο επακόλουθος γάμος της με τον Ερρίκο Β' της Αγγλίας θα έδινε τέλος σε ένα βασιλικό πριγκιπάτο με έκταση από το Vexin έως τα Πυρηναία. Ωστόσο, ο Λουδοβίκος Ζ' υπήρξε ο πρώτος Καπετιδής που εισηγήθηκε τη συστηματική δήλωση αφοσίωσης των μεγάλων πριγκίπων της Γαλλίας στο πρόσωπο του βασιλιά (homage). Ακόμη και ο Ερρίκος Β' το 1158 αναγνώρισε πως για τα γαλλικά του εδάφη ήταν «άνθρωπος του Λουδοβίκου»¹⁰⁰. Σύμφωνα με τον Dunbabin η βασιλεία του Λουδοβίκου υπήρξε το σημείο μεταβολής της γαλλικής αριστοκρατίας από μια πολιτική συνομοσπονδία ίσων σε ένα σύνολο υποτελών των οποίων η αφοσίωση κλιμακωνόταν στον ανώτατο (λίζιο) άρχοντα που δεν ήταν άλλος από τον βασιλιά¹⁰¹.

Στα χρόνια του Λουδοβίκου Ζ' η βασιλική εξουσία θεσμοθετείται και σταθεροποιείται περισσότερο. Ο κρίνος (fleur-de-lis), το τελετουργικό και οι όρκοι

⁹⁶Keen, M., *The Laws of War in the Late Middle Ages*, Λονδίνο&ΝέαΥόρκη 1965, σελ.105-106.

⁹⁷Tout, T.F., *The Empire and the Papacy 918-1273*, Λονδίνο 1978, σελ.285.

⁹⁸Head & Landes, σελ.8.

⁹⁹*Historiae Francorum scriptores, ab Hugone et Roberto regg. Usque ad philippi augusti tempora* (επιμ. Duchesne, F.), 5 τομ., Παρίσι 1636-1649, τομ.4: σελ.583-584.

¹⁰⁰Dunbabin, J., *France in the Making 843-1180*, Οξφόρδη 2000, σελ.262.

¹⁰¹Ibid., σελ.374ff.

της βασιλικής στέψης αποκρυσταλλώνονται, και πλέον δεν αναφέρονται αποκλειστικά στους «Φράγκους» αλλά και στις υπόλοιπες εθνοτικές ομάδες ευρισκόμενες εκτός των βασιλικών εδαφών¹⁰². Γίνεται αισθητή η μετάβαση του status του Καπετίδη μονάρχη από «βασιλέας των Φράγκων» σε «βασιλέας της Γαλλίας». Η θεμελίωση των Παρισίων, της σημερινής γαλλικής πρωτεύουσας, ως το πρωταρχικό πολιτικό και διοικητικό κέντρο του βασιλείου ενισχύεται. Οι προκάτοχοι του Λουδοβίκου Ζ΄ και οι αυλές τους βρίσκονταν διαρκώς εν κινήσει, επισκεπτόμενοι τους υποτελείς τους ανά την επικράτεια και απολαμβάνοντας το δικαίωμα φιλοξενίας και σίτισης (gîte). Ο νέος μονάρχης, αν και εξίσου κινητικός, είχε αρχίσει να εγκαθίσταται μόνιμα στο Παρίσι. Κατά το δεύτερο μισό του 12ου αιώνα, η επιλογή του Λουδοβίκου οδήγησε την πόλη σε οικονομική, πληθυσμιακή και πολιτισμική γιγάντωση. Αν και δεν μπορούμε να γνωρίζουμε με βεβαιότητα με ποια κριτήρια έγινε η επιλογή των Παρισίων, ο Fatwier διατείνεται πως τα κριτήρια αυτά μάλλον θα φάνταζαν ασήμαντα στον σύγχρονο παρατηρητή. Το Παρίσι βρισκόταν στο κέντρο της εκτενέστερης δασικής ζώνης των βασιλικών εδαφών και, συνεπώς, η βασιλική διοίκηση θα μπορούσε να βρίσκεται σε άμεση επικοινωνία με το μονάρχη κατά τις κυνηγετικές εξορμήσεις του τελευταίου¹⁰³. Ένα ακόμη ζήτημα που διευθετήθηκε προς όφελος της μοναρχίας ήταν η κληρονομικότητα των αξιωμάτων. Οι Καπετίδες μονάρχες γνώριζαν καλά πως η εγκατάσταση δυναστειών στα μεγάλα και μικρά αξιώματα αναπόφευκτα θα καθιστούσε το ρόλο του μονάρχη διακοσμητικό και η βασιλική δυναστεία αργά ή γρήγορα θα αντιμετώπιζε μοίρα όμοια με εκείνη των Μεροβιγγείων και των Καρολίδων. Ο Λουδοβίκος Ζ΄ απαγόρευσε ρητά την κληρονομική μεταβίβαση του αξιώματος του πρένôt¹⁰⁴. Το μονοπώλιο των μεγάλων ισόβιων αξιωμάτων γενικών αρμοδιοτήτων από τους φεουδαλικούς μεγιστάνες ατονεί και μικρότεροι ευγενείς αρχίζουν να καταλαμβάνουν ορισμένες από αυτές τις θέσεις. Από το 1149 έως το 1154 όλοι οι μεγάλοι αξιωματούχοι πλην ενός είχαν αντικατασταθεί με νέους πιο στενά συνδεδεμένους με το πρόσωπο του μονάρχη¹⁰⁵. Η αλήθεια είναι πως ως τα μέσα του 12ου αιώνα τα μεγάλα αξιώματα και όχι ο μονάρχης είχαν καταστεί διακοσμητικά και η κυβερνητική διαδικασία μπορούσε να συνεχιστεί απρόσκοπτα εν τη απουσία τους. Συνεπώς, με αφετηρία τον Λουδοβίκο Ζ΄

¹⁰²Brown, E.A.R., 'Franks, Burgundians, and Aquitaniens' and the royal coronation ceremony in France. *Transactions of the American Philosophical Society* 82:7, Φιλαδέλφεια 1992, κεφ.1.

¹⁰³Fawtier, σελ.185ff.

¹⁰⁴Sassier, Y., *Louis VII*, Παρίσι 1991, σελ.425.

¹⁰⁵Pacaut, M., *Louis VII et son royaume*, Παρίσι 1967, σελ.172ff.

το γαλλικό στέμμα αρχίζει να ακολουθεί μια πολιτική «κενότητας». Για παράδειγμα, μετά το θάνατο του σενεσάλου Ροδόλφου του Vermandois το 1152 το αξίωμα του σενεσάλου θα παρέμενε χωρίς κάτοχο για τουλάχιστον δύο έτη¹⁰⁶.

Κατά τη βασιλεία του Λουδοβίκου Ζ΄ η ιδιοποίηση του τίτλου του «πιο χριστιανού μονάρχη» από το γαλλικό στέμμα εντείνεται. Ο Λουδοβίκος έμελλε να αποτελέσει τον πρώτο γάλλο μονάρχη, που θα συμμετείχε στο σταυροφορικό κίνημα (Β΄ Σταυροφορία: 1147-1150). Μπορεί η σταυροφορία να κατέληξε σε φιάσκο, αλλά εγκαινίασε την περίβλεπτη παράδοση των Καπετιδών σταυροφόρων-βασιλέων που θα συνεχιζόταν από τους επιγόνους του έως τα τέλη του 13ου αιώνα¹⁰⁷. Ο ίδιος ο Λουδοβίκος θα φρόντιζε να προπαγανδίσει επαρκώς τη σταυροφορική του ιδιότητα στις μαζικές συνάξεις της Vézelay και της Étampes κατά την προετοιμασία της σταυροφορίας¹⁰⁸. Παράλληλα, το στέμμα αρχίζει να συνδέεται στενότερα με το τάγμα των Ναϊτών. Κατά τα χρόνια μετά τη σταυροφορία ο Καπετιδής μονάρχης άρχισε να χρησιμοποιεί το παράρτημα των Ναϊτών στο Παρίσι ως προσωπικό του θησαυροφυλάκιο. Μέχρι τον 13ο αιώνα ο Ναϊτής θησαυροφύλακας των Παρισίων θα είχε μετατραπεί σε σημαντικό διοικητικό αξιωματούχο τόσο του τάγματος όσο και του στέμματος¹⁰⁹. Η σύγκρουση του γαλλικού στέμματος με την παπική έδρα σχετικά με τον διορισμό του αρχιεπισκόπου της Bourges κατά τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Λουδοβίκου (έως το 1144) δεν έπληξε το θρησκευτικό κύρος της μοναρχίας¹¹⁰. Εντούτοις, η πολιτική του Λουδοβίκου αναφορικά με την εκκλησία σε καμία περίπτωση δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί εχθρική, ιδιαίτερα αν τη συγκρίνουμε με εκείνη των συγχρόνων του Ερρίκου Β΄ της Αγγλίας και Φρειδερίκου Μπαρμπαρόσα της Αγίας Γερμανικής Αυτοκρατορίας. Έως το θάνατό του ο Λουδοβίκος θα επωμιζόταν το ρόλο του πάτρωνα και υπερασπιστή της εκκλησίας, γεγονός που θα διεύρυνε τις ευκαιρίες παρέμβασής του σε περιοχές εκτός της άμεσης χωροδεσποτείας του¹¹¹. Σε όλο το μήκος και πλάτος της Γαλλίας παρατηρούμε το πρωτοφανές φαινόμενο ενός μονάρχη που παρεμβαίνει δυναμικά, συμμορφώνοντας

¹⁰⁶Sassier, σελ.406-409.

¹⁰⁷Naus, J., *Constructing Kingship: The Capetian monarchs of France and the early Crusades*, Manchester 2006, σελ.85-112.

¹⁰⁸Sassier, σελ.410.

¹⁰⁹Barber, M., *The Trial of the Templars*, Cambridge 2006, σελ.11-12.

¹¹⁰Pacaut, σελ.43.

¹¹¹Ibid, σελ. 80 (πάτρωνας), σελ.94 (υπερασπιστής).

τους κατά τόπους ηγεμόνες στις εκκλησιαστικές επιταγές και επεκτείνοντας τη δικαιοδοσία του στέμματος σε περιοχές όπως η Βουργουνδία και η Ακουϊτανία. Για να χρησιμοποιήσουμε τα λόγια του Fawtier, οι εκκλησίες εντός των μεγάλων πριγκιπάτων είχαν μετατραπεί σε προωθημένα φυλάκια της μοναρχίας των Καπετιδών¹¹². Εν κατακλείδι, αν και κανείς θα μπορούσε να κάνει λόγο για την ανικανότητα του Λουδοβίκου Ζ΄ συγκρίνοντας τον με πιο επιτυχημένους μονάρχες της εποχής και αντιπαραθέτοντας τις στρατιωτικές του αποτυχίες με τις επιτυχίες του προκατόχου και του διαδόχου του, η 43ετής βασιλεία του υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική για την συγκρότηση του γαλλικού κράτους. Ίσως έχει έρθει ο καιρός να εκλείψει η αταβιστική θεώρηση σύμφωνα με την οποία η επιτυχία στον πόλεμο αποτελεί το πρωταρχικό κριτήριο για να χαρακτηριστεί ένας μονάρχης ικανός.

5.Αγγλία 1100-1154: διοικητική μοναρχία και αναρχία

Στο κεφάλαιο αυτό θα αναφερθούμε στην αναδιοργάνωση του αγγλικού κρατικού μηχανισμού από τον Ερρίκο Α΄ (1100-1135) καθώς και στην αποσύνθεση της βασιλικής ισχύος κατά τη βασιλεία του Στεφάνου (1135-1154). Η βασιλεία του Ερρίκου Α΄ έχει ταυτιστεί με την «ανάδυση της διοικητικής βασιλείας», η οποία στην περίπτωση της Γαλλίας παρατηρείται μόλις στα τέλη του 12ου και τη βασιλεία του Φιλίππου Αυγούστου¹¹³. Αντιθέτως, κατά τα χρόνια του Στεφάνου στο θρόνο η βασιλική ισχύς περιορίστηκε αισθητά καταδεικνύοντας πως, παρά την ανάπτυξη συγκεντρωτικών θεσμών, η Αγγλία παρέμενε μια φεουδαλική κοινωνία¹¹⁴.

Ένα από τα βασικότερα έργα του Ερρίκου Α΄ υπήρξε η «ανακατασκευή» της αγγλικής αριστοκρατίας προς όφελος του στέμματος. Έτσι, παράλληλα με την εύνοια του βασιλιά προς ορισμένες βαρονιακές οικογένειες (Beaumont, d'Avranches, Warenne, Clare), παρατηρούμε την κατάσχεση των περιουσιών από άλλες (Montgomery, Mortain, Grandmesnil, Abitot, Lacy, Montfort, Malet) με βάση την

¹¹²Fawtier, σελ.73.

¹¹³Hollister, C.W. & Baldwin, J.W., "The Rise of Administrative Kingship: Henry I and Philip Augustus", στο: *The American Historical Review*, 83 vo.4, Σικάγο 1978, σελ.867-905.

¹¹⁴Bloch, τομ.2, σελ.441-446.

κατηγορία για προδοσία¹¹⁵. Εξίσου αναδιοργανώνεται και η βασιλική αυλή. Η ληηλασία αγροτικών πληθυσμών από αυλικούς τιμωρείται με την ποινή του ακρωτηριασμού ενώ ορίζονται με ακρίβεια οι απολαβές των αυλικών (*curiales*) σε χρήμα, τροφή, ποτό και κεριά ανάλογα με τις υπηρεσίες του εκάστου¹¹⁶. Ενώ αρκετές από τις θέσεις της βασιλικής αυλής συνεχίζουν να κατέχονται από μεγάλους φεουδάρχες, ο Ερρίκος αρχίζει να εντάσσει στην αυλή του άτομα ταπεινότερης καταγωγής (κατώτερους αριστοκράτες και νόθους γιούς), «νέους άνδρες σηκωμένους απ' τη σκόνη», για να χρησιμοποιήσουμε τα λόγια του Ορδέριχου Vitalis¹¹⁷. Το αξίωμα του σερίφη παύει να είναι κληρονομικό και αρχίζει σταδιακά να μονοπωλείται από αυλικούς προερχόμενους από την κατώτερη αριστοκρατία. Σε αντίθεση με τους γάλλους ομολόγους του, ο Ερρίκος βρισκόταν σε θέση να εγκαταστήσει ανθρώπους της αυλής του (κυρίως βασιλικούς καπελάνους) στις σημαντικές αγγλικές επισκοπικές έδρες¹¹⁸. Ο Γεράλδος της Ουαλίας μας παρουσιάζει τον ευσεβή Λουδοβίκο Ζ' της Γαλλίας να καίει με τα ίδια του τα χέρια επιστολές που του επέτρεπαν να εισπράξει τα έσοδα των κενών επισκοπών, γιατί θεωρούσε προτιμότερο να κάψει τα αισχρά αυτά γράμματα, παρά η ψυχή του να καεί στην κόλαση· τόσο ο Ερρίκος Α', όσο και οι Πλανταγενέτες διάδοχοι του θα εισέπρατταν άφοβα τα ποσά που αναλογούσαν στις κενές αγγλικές επισκοπές¹¹⁹. Ενώ οι Καπετίδες που εξετάσαμε δύσκολα μπορούσαν να ελέγξουν τους ισχυρούς αριστοκράτες της αυλής τους, ο Ερρίκος μπορούσε να τιμωρήσει και να αποπέμψει τους αυλικούς του κατά βούληση. Για παράδειγμα, στον Aubrey του Vere επιβλήθηκαν πρόστιμα επειδή επέτρεψε την απόδραση ενός κρατουμένου, ενώ ο επίσκοπος του Lincoln, Ροβέρτος, όχι μόνο αποπέμφθηκε από τη βασιλική αυλή, αλλά έχασε το δικαίωμα του για φοροαπαλλαγές¹²⁰. Όπως παρατήρησε ο Hollister, ο Ερρίκος κατόρθωσε τόσο να μετατρέψει αρκετούς μεγιστάνες του βασιλείου σε αυλικούς όσο και να εξυψώσει αρκετούς αυλικούς σε μεγιστάνες¹²¹. Αρκετά χρόνια μετά το θάνατο του μονάρχη, ο άγγλος ιεράρχης Γιλβέρτος Foliot έγραφε στον Brian Fitz Count, νόθο γιο του δούκα της Βρετάνης, Alan Δ', θυμίζοντας του τις «καλές και χρυσές μέρες» του βασιλιά

¹¹⁵Hollister, C.W., *Henry I* (επιμ. Frost, A.C.), New Haven & Λονδίνο 2003, σελ.324-347.

¹¹⁶Eadmer of Canterbury, σελ.193. Carpenter, D.A., *The Struggle for Mastery: Britain 1066-1284*, Λονδίνο 2003, σελ.149.

¹¹⁷Orderic Vitalis, τομ.5: σελ.296.

¹¹⁸Brett, M., *The English Church under Henry I*, Οξφόρδη 1975, σελ.104-112.

¹¹⁹Geraldus Cambrensis, *Opera* (επιμ. Brewer, J.S. & Dimock, J.F. & Warner, G.F.), Rolls Series no.21, 8 τομ., Λονδίνο 1861-1891, τομ.8: σελ.135.

¹²⁰Southern, σελ.217-219,224-225.

¹²¹Hollister & Baldwin, σελ.890.

Ερρίκου, ο οποίος «σε ανέθρεψε από παιδί, σε μόρφωσε, σε έχρησε ιππότη, σε γέμισε με πλούτη»¹²².

Ο συγκεντρωτισμός υπήρξε ο κεντρικός άξονας της κρατικής αναδιαμόρφωσης του αγγλικού βασιλείου από τον Ερρίκο. Το στέμμα αρχίζει να ελέγχει όλο και περισσότερο τους θεσμούς της δικαιοσύνης. Περιοδεύοντες βασιλικοί δικαστές κάνουν την εμφάνιση τους πλάι στα τοπικά δικαστήρια, προοικονομώντας τη θέσπιση των περιπλανώμενων ανά τα shires γενικών δικαστηρίων κατά την εποχή του εγγονού του Ερρίκου, Ερρίκου Β'¹²³. Το νόμισμα αναμορφώνεται και κόπτεται με βασιλική άδεια, ενώ οι νομισματοκόποι που κρίνονται ένοχοι για νοθεία τιμωρούνται με ακρωτηριασμό και ευνουχισμό¹²⁴. Τα βασιλικά θησαυροφυλάκια στελεχωμένα με μέλη της αυλής κάνουν την εμφάνιση τους τόσο στη Νορμανδία όσο και στην Αγγλία (Winchester). Στο πλαίσιο της διαδικασίας συγκέντρωσης πλούτου στα θησαυροφυλάκια το στέμμα θεσπίζει τη λογοδοσία των τοπικών αξιωματούχων υπεύθυνων για τη συλλογή των φόρων. Δύο φορές το χρόνο [Πάσχα και γιορτή των Αγγέλων (29 Σεπτεμβρίου)] οι σερίφηδες (Αγγλία) και οι υποκόμηδες (Νορμανδία) ήσαν υποχρεωμένοι να μεταφέρουν τα αρχεία τους στο θησαυροφυλάκιο τα οποία θα ελέγχονταν από τους βασιλικούς αξιωματούχους (barones de scaccario). Η διαδικασία αυτή έθεσε τα θεμέλια για τη δημιουργία της μόνιμης βασιλικής οικονομικής υπηρεσίας (Exchequer) έως τα τέλη του 12ου αιώνα¹²⁵. Πολύ σημαντικότερα για τους ιστορικούς, οι μεταρρυθμίσεις του Ερρίκου Α' εγκαινίασαν την πρακτική καταγραφής των συνεδριών του θησαυροφυλακίου σε εκτενή ρολά χαρτιού (pipe rolls), η οποία θα ακολουθούταν έως το 1833. Τα ρολά του θησαυροφυλακίου αποτελούν ένα ανεκτίμητο corpus μη-αφηγηματικών πηγών για το αγγλικό μεσαιωνικό κράτος (ελάχιστα από τα αρχεία της Νορμανδίας διασώζονται), ενώ το πρώτο εξ αυτών χρονολογείται στο 30^ο έτος της βασιλείας του Ερρίκου Α' (1129-1130)¹²⁶. Τέλος, κατά το δεύτερο μισό της βασιλείας του Ερρίκου παρατηρούμε την ανάπτυξη του θεσμού της αντιβασιλείας. Το γεγονός πως ο άγγλος μονάρχης ήταν επίσης δούκας της Νορμανδίας σήμαινε πως έπρεπε συνεχώς να μετακινείται

¹²² Gilbert Foliot, *The Letters and Charters of Gilbert Foliot* (επιμ. Morey, A. & Brooke, C.), Cambridge 1967, σελ.61.

¹²³ Reedy, W.T., "The Origins of the General Eyre in the Reign of Henry I", στο: *Speculum*, 41 vo.4, Σικάγο 1966, σελ.688-724.

¹²⁴ Green, J., *Henry I: King of England and Duke of Normandy*, Cambridge 2009, σελ.188-189.

¹²⁵ Hollister & Baldwin, σελ.877-881.

¹²⁶ Hollister, σελ.26.

εκατέρωθεν της Μάγης¹²⁷. Ακολουθώντας το πρότυπο του πατέρα του, Γουλιέλμου Α΄, ο οποίος κατά την απουσία του από το νησί έθετε τη διοίκηση στα χέρια της συζύγου του Μαθίλδης της Φλάνδρας και του αδερφού του, Όθωνα του Bayeux, ο Ερρίκος εναπέθετε την αντιβασιλεία σε άτομα του στενού οικογενειακού του περιβάλλοντος, όπως στη σύζυγο του Μαθίλδη της Σκωτίας και στο γιο και διάδοχο του Γουλιέλμο Adelin. Ωστόσο, μετά το θάνατο της Μαθίλδης (1118) και του Γουλιέλμου (1120) η αντιβασιλεία εναποθέτεται στον έμπιστο συνεργάτη του Ερρίκου Ρογήρο, επίσκοπο τουSalisbury¹²⁸.

Ο θάνατος του Ερρίκου Α΄ χωρίς νόμιμους άρρενες διαδόχους οδήγησε στην κρίση διαδοχής του αγγλικού στέμματος ανάμεσα στην κόρη του Ερρίκου, Μαθίλδη και τον ανιψιό του, Στέφανο του Blois, κόμη της Βουλώνης. Το γεγονός πως οι Καπετίδες της Γαλλίας είχαν την πολυτέλεια να κληροδοτούν το θρόνο στους εκπαιδευμένους για τη βασιλεία γιούς τους επί τέσσερις αιώνες υπήρξε η εξαίρεση και όχι ο κανόνας της μεσαιωνικής πραγματικότητας. Η βασιλεία του Στεφάνου (1135-1141, 1141-1154) έχει χαρακτηριστεί από τους ιστορικούς ως «τα χρόνια της αναρχίας». Αν και οι ιστορικοί διαφωνούν σχετικά με την έκταση της αναρχίας κατά τη βασιλεία του Στεφάνου, αναμφίβολα, πρόκειται για μια περίοδο που η μοναρχική εξουσία μειώνεται και το αγγλικό βασίλειο αποσταθεροποιείται¹²⁹. Η εξουσία των μεγάλων φεουδαρχών αυξάνεται δραματικά. Κατά την έναρξη των εχθροπραξιών στην Αγγλία (1139) και την αποστασία μεγάλου αριθμού ευγενών στο στρατόπεδο της Μαθίλδης, ο Στέφανος παραχώρησε το δικαίωμα σε αρκετούς κόμηδες υποστηρικτές του να διορίζουν και να ελέγχουν τους δικούς του σερίφηδες¹³⁰. Κάστρα αρχίζουν να χτίζονται μαζικά και χωρίς έγκριση ανά την αγγλική επικράτεια από τους υποστηρικτές και των δύο πλευρών, οδηγώντας στη στρατικοποίηση της υπαίθρου και την καταδυνάστευση των αγροτικών πληθυσμών¹³¹. Οι αφηγηματικές πηγές της περιόδου βρίθουν περιστατικών βίας και καταπίεσης που φέρνουν στο νου

¹²⁷Υπολογίζεται πως από την κατάκτηση της Νορμανδίας από τον Ερρίκο(1106) ως το θάνατό του ο βασιλιάς πέρασε 210 μήνες στη Νορμανδία έναντι 140 στην Αγγλία: Le Patourel, J., *The Norman Empire*, Οξφόρδη 1976, σελ.174-175.

¹²⁸Για το Ρογήρο βλ. Kealey, E.J., *Roger of Salisbury viceroy of England*, Berkeley 1972.

¹²⁹Για μια σύνοψη των ιστορικών απόψεων βλ. Bradbury, J., *Stephen and Matilda: The Civil War of 1139-1153*, Stroud 2009, σελ.219ff.

¹³⁰Crouch, σελ.296.

¹³¹Coulson, C.L.H, “Castles of the anarchy”, στο: *Anglo-Norman castles* (επιμ. Liddiard, R.), Woodbridge 2003, σελ.179-202.

εικόνες της Γαλλίας των κάστρων. Ο χρονικογράφος του Peterborough γράφει για το έτος 1137:

*“ Όταν οι προδότες είδαν πως ο Στέφανος ήταν επιεικής άνθρωπος, ευγενής και καλός, και δεν απέδιδε δικαιοσύνη, άρχισαν αν διαπράττουν κάθε είδους φρίκη... Κάθε ισχυρός άνδρας έχτιζε το κάστρο του, το κρατούσε χωρίς την έγκριση του βασιλιά και έτσι η γη γέμισε με κάστρα. Βασανίζανε τους εξαθλιωμένους ανθρώπους της υπαίθρου αναγκάζοντας τους να χτίσουν τα κάστρα και όταν αυτά ήσαν έτοιμα, τα γέμισαν με διαόλους και μοχθηρούς άνδρες... [φόννοι, απαγωγές, φυλακίσεις, βασανιστήρια]... Δεν ξέρω πώς να περιγράψω όλες τις φρικαλεότητες και βαναυσότητες που προκαλούσαν στους δύστυχους ανθρώπους αυτής της γης, και η κατάσταση αυτή διήρκεσε κατά τους δεκαεννιά χειμώνες της βασιλείας του Στεφάνου και γινόταν διαρκώς χειρότερη. Κάθε τρεις και λίγο εισέπρατταν φόρους από τα χωριά και το αποκαλούσαν «tenserie» (χρήματα για προστασία)... Και λέγανε ανοιχτά πως ο Χριστός με τους Αγίους του κοιμούνται.”*¹³²

Όπως ισχυρίστηκε ο Bisson, η μαζική εισαγωγή μισθοφόρων από τη βόρειο Γαλλία κατά τη διάρκεια της αναρχίας έφερε στο νησί την αρπακτική πρακτική απόσπασης χρημάτων για προστασία (tenserie)¹³³. Η απόλυτη σιγή των αρχείων του θησαυροφυλακίου για την περίοδο είναι εξίσου εκκωφαντική: κανένα ρολό από τη βασιλεία του Στεφάνου δεν διασώζεται, ούτε καν τμηματικά¹³⁴. Η πιο τρανταχτή απόδειξη για την αποκέντρωση της εξουσίας κατά τη βασιλεία του Στεφάνου δεν είναι άλλη από την κατάσταση του νομίσματος. Ενώ ο πρώτος τύπος νομίσματος του Στεφάνου κοβόταν από νομισματοκοπεία σε όλο το βασίλειο βασισμένος στα εκμαγεία του Λονδίνου, ο δεύτερος και τρίτος τύπος (1145-1154), αν και διατήρησε το βάρος του, κοβόταν μόνο από νομισματοκοπεία στην Ανατολή και το Νότο. Οι υποστηρικτές της Μαθίλδης εξέδωσαν νόμισμα στο όνομα της (Bristol, Cardiff, Οξφόρδη) ενώ μεγιστάνες του Βορρά και των Midlands, όπως ο Ευστάθιος FitzJohn, κόμης του York και ο Ροβέρτος Β΄ του Beaumont, κόμης του Leicester, εξέδωσαν νόμισμα στο όνομά τους. Επιπλέον, εντοπίζουμε περί τους τριανταπέντε τύπους νομίσματος στο όνομα του Στεφάνου, αλλά από εκμαγεία χωρίς έγκριση, προφανώς από ευγενείς τυπικά πιστούς στο βασιλιά, αλλά ουσιαστικά εκτός του βασιλικού

¹³²The Peterborough chronicle 1070-1154 (επιμ. Clark, C.), Οξφόρδη 1970, σελ.55-57.

¹³³Bisson, T.N., “The lure of Stephen’s England: tenserie, Flemings and a crisis of circumstance”, στο: *King Stephen’s reign* (επιμ. White, D.), Woodbridge 2008, σελ.171-181.

¹³⁴Crouch, D., *The reign of King Stephen*, 1135-1154, Harlow 2000, σελ.327ff.

ελέγχου¹³⁵. Το βασιλικό εισόδημα αποδεκατίζεται: το 1130 τα ετήσια βασιλικά έσοδα αποτιμούνταν σε 23.000£¹³⁶, ενώ στα πρώτα δύο χρόνια της βασιλείας του Ερρίκου Β' (1155-1156) ο βασιλιάς εισπράττει κατά μέσο όρο 7.032£¹³⁷. Τόσο το εισόδημα όσο και η ισχύς του Στεφάνου υπήρξε αισθητά πιο περιορισμένη από εκείνη του προκατόχου και του διαδόχου του. Πράγματι, μπορούμε να κάνουμε λόγο για μια περίοδο κατά την οποία, μαζί με το Χριστό και τους Αγίους του, η βασιλική εξουσία βρισκόταν σε λήθαργο.

6.Οι σχέσεις των εβραϊκών κοινοτήτων με τις κρατικές αρχές – εμφάνιση του λίβελου του αίματος

Κατά τη διάρκεια των βασιλείων που αναλύσαμε στα προηγούμενα δύο κεφάλαια οι εβραϊκές κοινότητες της Γαλλίας και της Αγγλίας σταθεροποίησαν και επέκτειναν την εγκατάσταση και τις οικονομικές τους δραστηριότητες ανά τα βασίλεια. Όσον αφορά στη Γαλλία, παρόλο που οι πληροφορίες που διαθέτουμε για τις εβραϊκές δραστηριότητες καθώς και για τις σχέσεις των Εβραίων με τους κοσμικούς τους επικυρίαρχους έως το τέλος της βασιλείας του Λουδοβίκου Ζ' είναι πενιχρές, παρατηρείται ενίσχυση των δεσμών Εβραίων-αρχόντων¹³⁸. Από τα ελάχιστα πράγματα που γνωρίζουμε σχετικά με τους Εβραίους στα χρόνια του Λουδοβίκου ΣΤ' είναι η παραχώρηση δικαιωμάτων ως μορφή πατρωνίας από το στέμμα προς εκκλησιαστικά ιδρύματα για φορολόγηση (*exactio*) και απονομή δικαιοσύνης (*justicia*) σε εβραϊκές κοινότητες. Για παράδειγμα, το στέμμα παραχώρησε στον αβά του Αγίου Διονυσίου τα προαναφερθέντα δικαιώματα επί των εβραϊκών κοινοτήτων της πόλης και του κάστρου του Saint-Denis, φανερώνοντας για μια ακόμη φορά τη στενή σύνδεση της μοναρχίας με το αβαείο¹³⁹.

¹³⁵Blackburn, M.A.S., "Coinage and Currency", στο: *The Anarchy of King Stephen's Reign* (επιμ. King, E.J.), Οξφόρδη 1994, σελ.145-205.

¹³⁶ Σημείωση για το νόμισμα: Το νόμισμα που κυκλοφορούσε στην αγγλική αγορά ήταν η αργυρή πέννα (d.):Ένα σελήνιο (s.) αποτελούνταν από δώδεκα πέννες, ένα μάρκο από εκατόν εξήντα πέννες και μια λίρα (£) από διακόσιες σαράντα πέννες.

¹³⁷Carpenter, σελ.175.

¹³⁸Chazan, R., *Medieval Jewry in Northern France: A Political and Social History*, Βαλτιμόρη&Λονδίνο 1973, σελ.31.

¹³⁹*Ordonnances des rois de France de la troisième race*, 22τομ., Παρίσι 1723-1849, τομ.4 σελ.137.

Όπως αναφέραμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, τα βασιλικά εδάφη δεν υπήρξαν ο κύριος αποδέκτης της εβραϊκής εγκατάστασης. Η κατάσταση αυτή αρχίζει να αναστρέφεται κατά τη βασιλεία του Λουδοβίκου Ζ'. Η ευνοϊκή στάση του μονάρχη έναντι των εβραίων σε συνδυασμό με τις επιχειρηματικές δυνατότητες που παρουσίαζε η ταχύτατη ανάπτυξη των αστικών κέντρων και κυρίως των Παρισίων φαίνεται πως οδήγησαν στην εισροή μεγάλου αριθμού εβραίων στα βασιλικά εδάφη κατά τα μέσα του 12ου αιώνα¹⁴⁰. Στο πλαίσιο ανάπτυξης της βασιλικής γραφειοκρατίας κατά την περίοδο, το στέμμα διορίζει αξιωματούχους χάριν του αποτελεσματικότερου ελέγχου των κοινοτήτων. Αν και δεν μπορούμε να ορίσουμε με βεβαιότητα τις αρμοδιότητες των αξιωματούχων αυτών (*praepositi Judaeorum*), θα μπορούσαμε να υποθέσουμε πως ήσαν υπεύθυνοι για την προστασία και τη φορολογία της κοινότητας, καθώς και για την παροχή αρωγής για είσπραξη χρεών¹⁴¹. Η μόνη αναφορά που μπορεί να μας φανεί χρήσιμη προέρχεται από τις διατάξεις των τελών της βασιλείας του Λουδοβίκου (1179) σχετικά με την πόλη της Étampes: η διάταξη 25 απαγορεύει στον αξιωματούχο να συλλάβει τους οφειλέτες των Εβραίων που εισέρχονται ή εξέρχονται από τη αγορά για τη μη αποπληρωμή των χρεών¹⁴². Κατά τα μέσα του 12ου αιώνα το στέμμα γίνεται αποδέκτης πίεσης για λήψη αντι-εβραϊκών μέτρων λόγω της αυξανόμενης ρητορικής της καθολικής εκκλησίας εναντίον του έντοκου δανεισμού και της αναθέρμανσης του σταυροφορικού ζήλου. Ο Πέτρος ο Σεβάσμιος, αβάς του Cluny, έγραψε στον Λουδοβίκο πριν την αναχώρηση του για τη σταυροφορία πως θα έπρεπε να κατασχέσει το σύνολο των εβραϊκών περιουσιών προς χρηματοδότηση της εκστρατείας¹⁴³. Ωστόσο, ο Λουδοβίκος ακολούθησε τις πιο μετριοπαθείς συστάσεις του Βερνάρδου του Clervaux «παγώνοντας» τον τόκο των εβραϊκών χρεών που όφειλαν οι σταυροφόροι. Οι αναφορές εβραϊκών πηγών στις αρνητικές οικονομικές επιπτώσεις που προκάλεσαν τα μέτρα του μονάρχη αποκαλύπτουν τη σημαντική θέση που κατείχε ο δανεισμός στην εβραϊκή οικονομική ζωή της περιόδου¹⁴⁴. Μολαταύτα, σε αντίθεση με τα γεγονότα της Α' σταυροφορίας οι κοσμικές και εκκλησιαστικές αρχές ήσαν σε θέση να εξασφαλίσουν την ασφάλεια των εβραϊκών κοινοτήτων της Γαλλίας κατά τη Β' Σταυροφορία. Κανένα περιστατικό αντί-εβραϊκής βίας δεν καταγράφεται στη Γαλλία,

¹⁴⁰Jordan, σελ.9.

¹⁴¹Chazan 1973, σελ.40.

¹⁴²*Ordonnances*, τομ.11: σελ.212

¹⁴³Cohen, J., "Christian Theology and Anti-Jewish Violence in the Middle Ages: Connections and Disjunctions" στο: *Religious Violence between Christians and Jews*, σελ.48-50.

¹⁴⁴Chazan 1973, σελ.34.

ενώ η αποφασιστική προσωπική παρέμβαση του Βερνάρδου του Clervaux στη Γερμανία απέτρεψε την επανάληψη των επιθέσεων της προηγούμενης σταυροφορίας¹⁴⁵.

Οι πληροφορίες που διαθέτουμε για τις εβραϊκές κοινότητες της Αγγλίας κατά την περίοδο είναι αισθητά περισσότερες. Είμαστε σε θέση να ισχυριστούμε πως το status και οι οικονομικές δραστηριότητες των Εβραίων του νησιού ενισχύθηκαν κατά τη βασιλεία του Ερρίκου Α'. Κατά τα χρόνια αυτά εκδόθηκε ο πρώτος καταστατικός χάρτης, που αναφερόταν στα δικαιώματα των Εβραίων. Αν και το πρωτότυπο κείμενο δεν σώζεται και δεν μπορούμε να γνωρίζουμε κατά πόσο οι διατάξεις αφορούσαν τους Εβραίους του βασιλείου εν συνόλω ή συγκεκριμένα άτομα, μεταγενέστερες παραχωρήσεις των άγγλων βασιλέων αναφέρονται στις παραχωρήσεις του Ερρίκου. Κατοχυρώνονταν η ελευθερία κίνησης ανά τη χώρα, η απαλλαγή από την καταβολή διοδίων, η προστασία της ζωής και της περιουσίας, το δικαίωμα προσφυγής στη βασιλική δικαιοσύνη και το δικαίωμα διατήρησης των εδαφών που λάμβαναν ως ενέχυρο από τη σύναψη δανείων¹⁴⁶. Περαιτέρω αναφορά στους Εβραίους γίνεται στους «νόμους του Εδουάρδου του Εξομολογητή» (Leges Edwardi Confessoris), οι οποίοι αποτελούν κωδικοποίηση προγενέστερων νορμανδικών και αγγλοσαξονικών νομοθετημάτων¹⁴⁷.

“25. Να γίνει γνωστό πως όλοι οι Εβραίοι, όπου και αν βρίσκονται στο βασίλειο, πρέπει να βρίσκονται κάτω από την ανώτατη (liege) κηδεμονία και προστασία του βασιλιά· ούτε μπορεί κανείς εξ αυτών να γίνει υποτελής σε κάποιον πλούσιο άνδρα χωρίς την άδεια του βασιλιά, αφού οι Εβραίοι και όλη η περιουσία τους είναι του βασιλιά. 25.1. Αλλά αν κάποιος ιδιοποιηθεί αυτούς ή τα χρήματά τους, ο βασιλιάς μπορεί να τους απαιτήσει ως δική του περιουσία, εάν το επιθυμεί και εάν μπορεί.”¹⁴⁸

Από το νόμο αυτό πληροφορούμαστε όχι μόνο για το σαφή προσδιορισμό των Εβραίων ως βασιλική περιουσία αλλά και για την εγκατάσταση εβραϊκών κοινοτήτων

¹⁴⁵Chazan 2006, σελ.53.

¹⁴⁶Hillaby, σελ.16ff.

¹⁴⁷Ιστορικοί τοποθετούν χρονολογικά την κωδικοποίηση των νόμων στην πρώιμη βασιλεία του Στεφάνου. Θα συμφωνήσω με τον Bruce O'Brien πως οι νόμοι υπήρξαν πόνημα της ύστερης βασιλείας του Ερρίκου Α' (μετά το 1120). O'Brien, B., *God's Peace and King's Peace*, Φιλαδέλφεια 1999, σελ.32-34.

¹⁴⁸<https://earlyenglishlaws.ac.uk/laws/texts/ecf2/view/#edition-22.3/translation> (επιμ. & μτφρ. O'Brien, B.), πρόσβαση 1/10/2020.

εκτός του Λονδίνου, σε περιοχές όπου ο βασιλικός έλεγχος ήταν περιορισμένος.

Τα πρακτικά του θησαυροφυλακίου διαφωτίζουν περαιτέρω τις σχέσεις των Εβραίων με τις κρατικές αρχές. Κατά το οικονομικό έτος 1129-1130 η κοινότητα του Λονδίνου καλείται να πληρώσει πρόστιμο 2.000£ στο βασιλικό θησαυροφυλάκιο για το φόνο ενός «άρρωστου ανθρώπου», ενώ 600£ από το ποσό αποπληρώθηκε άμεσα¹⁴⁹. Το ρολό μας πληροφορεί για την ενασχόληση των Εβραίων με την ιατρική καθώς και για τον αυθαίρετο τρόπο φορολόγησης των κοινοτήτων από το στέμμα. Όποτε το επιθυμούσε, ο μονάρχης μπορούσε να ιδιοποιηθεί μέρος του εβραϊκού πλούτου με πρόφαση ή χωρίς. Επιπλέον, φανερώνει την οικονομική δύναμη της κοινότητας του Λονδίνου και την πρόσβαση της σε ρευστό χρήμα, καθώς το μέσο ετήσιο εισόδημα ενός άγγλου βαρόνου της εποχής δεν ξεπερνούσε τις 200£¹⁵⁰. Το ίδιο ρολό φανερώνει την ύπαρξη δανειακών σχέσεων ανάμεσα στο στέμμα και την κοινότητα: ο βασιλιάς αποπληρώνει 120£ στο ραβίνο Josce και 60£ σε έναν Εβραίο ονόματι Mannaser¹⁵¹. Ακόμα σημαντικότερα, το έγγραφο του θησαυροφυλακίου αποδεικνύει το ρόλο που διαδραμάτιζαν οι εβραϊκές κοινότητες για τον έμμεσο έλεγχο της αριστοκρατίας από το στέμμα. Μια ομάδα εβραίων δανειστών προσέφερε στο βασιλιά δέκα χρυσά μάρκα (~60£) για να τους βοηθήσει να εισπράξουν το χρέος που τους όφειλε ο Ρανούλφος, κόμης του Chester, ενώ μια άλλη ομάδα προσέφερε έξι χρυσά μάρκα για την είσπραξη ενός χρέους από τον Ριχάρδο Fitz Gilbert de Clare¹⁵². Το ίδιο έγγραφο αναφέρει πως ο Ριχάρδος είχε προσφέρει 133£ 6s 8d στο στέμμα για τη διαγραφή των εβραϊκών χρεών του¹⁵³. Συνεπώς, ο εβραϊκός δανεισμός υπήρξε άλλος ένας παράγοντας του αποτελεσματικού ελέγχου της αριστοκρατίας: ο μονάρχης μπορούσε να ακυρώσει τα χρέη των υποτελών που επιθυμούσε να πατρωνάει και αντιστρόφως να αποδυναμώσει οικονομικά υποτελείς που δεν έχαιραν βασιλικής εύνοιας, και όχι με το αζημίωτο.

Τα παραγμένα χρόνια της βασιλείας του Στεφάνου επεφύλασσαν νέες ευκαιρίες αλλά και κινδύνους για τους Εβραίους του νησιού. Ενώ η εγκατάσταση των Εβραίων εκτός του Λονδίνου είχε ξεκινήσει από τις αρχές του 12ου αιώνα, πλέον έχουμε

---

¹⁴⁹*Pipe Roll 31 Henry I* (επιμ. Hunter, J.), Λονδίνο 1884, σελ.149.

¹⁵⁰Bartlett, σελ.213.

¹⁵¹*Pipe Roll 31 Henry I*, σελ.53.

¹⁵²Ibid, σελ.149.

¹⁵³Ibid., σελ.148.

Αποδείξεις για την ύπαρξη εβραϊκών κοινοτήτων σε αρκετά αστικά κέντρα (Norwich, Lincoln, Cambridge, Northampton, Gloucester, Worcester, Οξφόρδη)¹⁵⁴. Επιπλέον, με την εξασθένηση του βασιλικού ελέγχου παρατηρούμε τη δημιουργία εβραϊκών κοινοτήτων υπό τη δικαιοδοσία αριστοκρατών. Για παράδειγμα, οι νέες κοινότητες του Bungay και του Thetford θεωρείται πως εγκαθιδρύθηκαν από τον κόμη του Norfolk, Ούγο Α΄ Bigod, ο οποίος περί το 1140 απέσυρε την υποστήριξη του από τον Στέφανο και αποστάτησε στο στρατόπεδο της Ματθίλδης. Έτσι, με την εγκατάσταση των δικών του εβραϊκών κοινοτήτων περιφερικά του Norwich (το οποίο παρέμενε πιστό στον Στέφανο) ο κόμης επιχειρούσε να ενισχύσει τα πολιτικά και οικονομικά του ερείσματα στην περιοχή¹⁵⁵. Προφανώς, η αποσύνθεση της βασιλικής ισχύος ανάγκασε τους Εβραίους να στραφούν στην αριστοκρατία για παροχή προστασίας. Εξάλλου, η λειτουργία των Εβραίων ως βασιλικών οικονομικών πόρων είχε περιπλεχθεί λόγω της διεκδίκησης του θρόνου από δύο μονάρχες. Κατά το σύντομο διάστημα που η Ματθίλδη επικράτησε επί του Στεφάνου (1141), η «αυτοκράτειρα»¹⁵⁶ επέβαλε έκτακτη φορολογία στους Εβραίους της Οξφόρδης για την κάλυψη των πολεμικών της αναγκών. Με την ανακατάληψη της εξουσίας λίγους μήνες αργότερα, ο Στέφανος απαίτησε από τους Εβραίους της ίδιας πόλης την καταβολή πληρωμής τρεισήμισι φορές μεγαλύτερης από εκείνη που είχαν παράσχει στην Ματθίλδη. Οι Εβραίοι αντέδρασαν, αλλά τελικά υποχρεώθηκαν να καταβάλουν το ποσό υπό την απειλή εμπρησμού της εβραϊκής συνοικίας¹⁵⁷. Ενώ περιστατικά όπως εκείνο της Οξφόρδης φανερώνουν τις αρνητικές οικονομικές επιπτώσεις της «αναρχίας», θα έπρεπε να υπολογίσουμε πως τα κέρδη από τη χρηματοδότηση των εμπολέμων βαρόνων και ιπποτών ήταν κάθε άλλο παρά αμελητέα¹⁵⁸.

Κατά την περίοδο της αναρχίας για πρώτη φορά στην ιστορία μια ευρωπαϊκή εβραϊκή κοινότητα θα ερχόταν αντιμέτωπη με τις κατηγορίες περί τελετουργικού φόνου χριστιανών, του περίφημου λίβελου του αίματος. Έκτοτε, η κατηγορία αυτή θα εκτοξευόταν κατά καιρούς εναντίον εβραϊκών κοινοτήτων έως τον 20ο αιώνα,

¹⁵⁴Για την εξάπλωση στα χρόνια του Στεφάνου βλ. Streit, K.T., “The Expansion of the English Jewish Community in the Reign of King Stephen”, στο: *Albion*, 25 no.2, Σικάγο 1993, σελ.177-192.

¹⁵⁵Hilaby, σελ.25.

¹⁵⁶Η Ματθίλδη ήταν σύζυγος του γερμανού αυτοκράτορα Ερρίκου Ε΄ και συνέχισε να χρησιμοποιεί τον τίτλο μετά το θάνατό του.

¹⁵⁷Roth, C., *The Jews of Medieval Oxford*, Οξφόρδη 1951, σελ.2-4.

¹⁵⁸Streit, σελ.188.

επηρεάζοντας βαθύτατα την ευρωπαϊκή ψυχοσύνθεση και διαδραματίζοντας θεμελιώδη ρόλο στην ανάπτυξη του αντί-σημιτισμού. «Ένας μονάχα Άγγλος δημιούργησε ένα ψέμα το οποίο θα είχε περισσότερη ζωή από ότι έχουν οι περισσότερες αλήθειες· αυτό το ψέμα προκάλεσε τρομερά και ανείπωτα δεινά»¹⁵⁹.

Το 1144 στην πόλη του Norwich ανακαλύπτεται το πτώμα του βιαίως δολοφονημένου δωδεκάχρονου παραγιού βυρσοδέψη, Γουλιέλμου. Αμέσως, μέλη της οικογένειας του νεκρού αρχίζουν να κατηγορούν τους Εβραίους της πόλης πως δολοφόνησαν τελετουργικά τον Γουλιέλμο εξαιτίας του μίσους τους προς τη χριστιανική θρησκεία. Ο βασιλικός σερίφης του Norwich, Ιωάννης του Chesney, αντιλαμβανόμενος την αβασιμότητα των κατηγοριών και δεχόμενος το ποσό των 100 μάρκων από την εβραϊκή κοινότητα μετέφερε τους Εβραίους στο κάστρο, χάριν ασφαλείας, ενώ καμία τιμωρία δεν επιβλήθηκε επί της κοινότητας. Η πρωτογενής πηγή που διαθέτουμε για το λίβελο του Norwich δεν είναι άλλη από τον βίο του «Αγίου Γουλιέλμου» τον οποίο συνέθεσε ο τοπικός Βενεδικτίνος μοναχός, Θωμάς του Monmouth περί το 1150¹⁶⁰. Ο Θωμάς περιγράφει το βασανιστικό θάνατο του σερίφη-προστάτη δύο χρόνια μετά το συμβάν ως απόρροια της αμαρτωλής δωροδοκίας του από τους Εβραίους¹⁶¹. Ωστόσο, όπως αντιλαμβανόμαστε από τις προαναφερθείσες συναλλαγές των Εβραίων με τους κοσμικούς άρχοντες, ο σερίφης δρούσε σύμφωνα με το πνεύμα των ημερών. Όπως το έθεσε ο Bartlett: «ο βασιλιάς ήταν η πηγή της δικαιοσύνης, αλλά τα νερά του δεν έρεαν δωρεάν»¹⁶². Η κατασκευή της μυθοπλασίας του λιβέλου από το Θωμά θα έπρεπε να ερμηνευθεί ως προσπάθεια των Βενεδικτίνων του Norwich να εγκαταστήσουν ένα προσοδοφόρο προσκυνηματικό τόπο λατρείας στην πόλη και δεν αποτέλεσε προϊόν μαζικής λαϊκής απαίτησης. Ο locus αποτελούσε άκρως σημαντικό στοιχείο της μεσαιωνικής χριστιανικής λατρείας και μόνο η κατοχή ενός αγίου λειψάνου μπορούσε να συνδέσει άρρηκτα την πόλη με το συγκεκριμένο άγιο πρόσωπο. Η μοναστική κοινότητα της πόλης, προφανώς, ήταν ενήμερη για τα προσοδοφόρα προσκυνήματα και χορηγίες των γειτονικών πόλεων του Ely, Bury και Ramsey, σημεία ταφής των Αγίων

¹⁵⁹Richmond, C., “Englishness and Medieval-Anglo Jewry”, στο: *The Jewish Heritage in British History: Englishness & Jewishness* (επιμ. Kushner, T.), Οξφόρδη 1992, σελ.54

¹⁶⁰Thomas of Monmouth, *The Life and Passion of William of Norwich* (επιμ. &μτφρ. Rubin, M.), Λονδίνο 2014.

¹⁶¹Ibid., σελ.72.

¹⁶²Bartlett, σελ.168.

Etheldreada, Εδμούνδου και Ives αντίστοιχα¹⁶³. Το Norwich, συγκαταλεγόταν στα σημαντικότερα αστικά κέντρα της περιόδου και ενώ ο καθεδρικός του κατείχε κάποια ιερά κειμήλια, δεν αποτελούσε τόπο ταφής κάποιου Αγίου. Για αρκετές δεκαετίες οι μοναχοί θα επικέντρωναν τις προσπάθειες τους στη δημιουργία ενός ιερού locus, τελικά ανεπιτυχώς, αφού η λατρεία του «Αγίου» δεν απέκτησε ποτέ ιδιαίτερη δημοφιλία, ακόμη και εντός της τοπικής κοινωνίας¹⁶⁴.

Ο λίβελος του αίματος θα κάνει την εμφάνιση του στη Γαλλία το 1170, όταν κατηγορίες περί τελετουργικού φόνου εγέρθηκαν εναντίον των Εβραίων των Pontoise, Janville, Loches επί του Indres και Épernay. Οι κοσμικοί επικυρίαρχοι των κοινοτήτων Λουδοβίκος Ζ΄ της Γαλλίας (Pontoise & Janville), Ερρίκος Β΄ της Αγγλίας (Loches) και Ερρίκος Α΄ της Καμπανίας (Épernay) καθώς και οι τοπικές αρχές φαίνεται πως απέρριψαν άμεσα τις κατηγορίες και ελάχιστα πράγματα μας είναι γνωστά για τους λιβέλους αυτούς¹⁶⁵. Ωστόσο, οι κατηγορίες εναντίον της κοινότητας του Blois (1171) έμελε να έχουν τραγική κατάληξη. Την άνοιξη του 1171 ο υπηρέτης ενός τοπικού άρχοντα ισχυρίστηκε πως είδε με τα μάτια του έναν Εβραίο να πετάει το πτώμα ενός Χριστιανόπουλου στο ποτάμι (ποτέ δεν βρέθηκε πτώμα). Ένας Αυγουστινιανός μοναχός προκάλεσε τον υπηρέτη σε δοκιμασία δια ύδατος και, αφού ο τελευταίος επέζησε, ολόκληρη η εβραϊκή κοινότητα κρίθηκε ένοχη για το φόνο και στις 26 Μαΐου τριάντα δύο Εβραίοι και των δύο φύλων κάηκαν στην πυρρά¹⁶⁶. Όπως παρουσιάζει η Rose, ο λίβελος του Blois έχει αντιμετωπιστεί έως τις μέρες μας από τους περισσότερους ιστορικούς ως ένα θέμα που αφορά αποκλειστικά την εβραϊκή ιστορία¹⁶⁷. Θα συμφωνήσω μαζί της πως τα γεγονότα του Blois αντανακλούν πιο σύνθετες πολιτικοοικονομικές πτυχές της περιόδου, στην περίπτωση της κρατικής κατασκευής αποδεικνύει την ανάπτυξη της μοναρχικής ισχύος εις βάρος των πάλαι-ποτέ παντοδύναμων αριστοκρατών.

¹⁶³Ridyard, S.J., “Condigna Veneratio: Post-Conquest Attitudes to the Saints of the Anglo-Saxons”, στο: *Anglo-Norman Studies*, 9, Woodbridge 1987, σελ.179-208.

¹⁶⁴Rose, E.M., *The Murder of William of Norwich*, Οξφόρδη 2015, σελ.96-124.

¹⁶⁵Langmuir, G.I., *Toward a Definition of Antisemitism*, Berkeley 1990, σελ.254ff.

¹⁶⁶Chazan, R., “The Blois Incident of 1171: A Study in Jewish Intercommunal Organization.”, στο: *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, 36, Ann Arbor 1968, σελ.13-31.

¹⁶⁷Rose, σελ.158 νο.34.

Κατά την περίοδο 1125-1152, η κομητεία του Blois βρισκόταν ενωμένη με εκείνη της Καμπανίας υπό τον κόμη Θεοβάλδο Δ΄ τον Μέγα (1102-1152). Με το θάνατο του κόμη, ο πρωτότοκος γιός του Ερρίκος Α΄ (1152-1181) κληρονόμησε την ταχύτατα αναπτυσσόμενη και οικονομικώς ευημερούσα κομητεία της Καμπανίας, ενώ ο νεαρότερος Θεοβάλδος Ε΄ (1152-1191) κληρονόμησε την κομητεία του Blois. Σε αντίθεση με τα εδάφη του αδελφού του, τις ανεπτυγμένες ανδεγαυικές χωροδεσποτείες στα δυτικά και βόρεια καθώς και τα βασιλικά εδάφη στα ανατολικά, το Blois των μέσων του 12ου αιώνα αποτελούσε μια δύναμη «δεύτερης κατηγορίας» και χαρακτηριζόταν από οικονομική και διοικητική οπισθοδρόμηση¹⁶⁸. Λόγω της ανάπτυξης των Παρισίων, η ακμάζουσα κατά την προηγούμενη περίοδο πόλη της Chartres είχε επίσης αρχίσει να πέφτει σε παρακμή¹⁶⁹. Μπορεί ο Θεοβάλδος να είχε νυμφευθεί την κόρη του Λουδοβίκου Ζ΄ και της Ελεονώρας της Ακουϊτανίας, Αλίκη, και να κατείχε το ισόβιο αλλά, εν πολλοίς, διακοσμητικό αξίωμα του σενεσάλου (αξίωμα γενικών αρμοδιοτήτων, παρόμοιο με του αυλάρχη “majordomo” των Καρολίδων), ωστόσο η ισχύς του διαρκώς μειωνόταν. Έως το 1170 ο Θεοβάλδος είχε επιβάλει νέους φόρους επί της αγροτικής παραγωγής στα υποκείμενα της χωροδεσποτείας του, ενώ η υπόσχεση του κόμη και της συζύγου του στους αστούς του Blois περί τα μέσα της δεκαετίας του 1160 πως δεν θα υποτιμούσαν περαιτέρω το νόμισμα υποδεικνύει πως τέτοιου είδους ενέργειες είχαν ήδη εφαρμοστεί¹⁷⁰. Οι εβραϊκές πηγές της εποχής ισχυρίζονται πως η σχέση του κόμη με την Εβραία Rocelina είχε προκαλέσει το φθόνο της νεαρής Αλίκης και άλλων μελών της τοπικής αυλής, οι οποίοι οδήγησαν τον κόμη στην αποτρόπαια απόφαση¹⁷¹. Στην πραγματικότητα, όπως πρότεινε η Einbinder, η σχέση του Θεοβάλδου με τη χήρα και μητέρα δύο παιδιών Rocelina μπορεί να μην ήταν ερωτική αλλά μια σχέση χρηματοδότησης και πατρωνίας, με την «εύνοια» την οποία ο κόμης έδειχνε στην Εβραία να αντανακλά το σύνθημα μοτίβο σχέσεων ενός άρχοντα με χρηματοδότες υποτελείς του¹⁷². Αποδεχόμενος τις κατηγορίες περί τελετουργικού φόνου ο Θεοβάλδος βρισκόταν σε θέση να ακυρώσει οποιεσδήποτε υποχρεώσεις είχε έναντι

¹⁶⁸Evergates, T., “Blois” στο: *Medieval France: An Encyclopedia* (επιμ. Kibler, W.W., Grover A.Z., Earp, L., Henneman, J.B.), Νέα Υόρκη & Λονδίνο 1995, σελ.249-251.

¹⁶⁹Southern, R.W. “The School of Paris and the School of Chartres” στο: *Renaissance and Renewal* (επιμ. Benson, R.L. & Constable, G.), Οξφόρδη 1982, σελ.120ff.

¹⁷⁰Bisson, T.N., *Conservation of Coinage, Monetary Exploitation and Its Restraint in France, Catalonia, and Aragon (c.a.d.1000-c.1225)*, Οξφόρδη 1979, σελ.230ff.

¹⁷¹Chazan 1973, σελ.37.

¹⁷²Einbinder, S.L., “Pulcellina of Blois: Romantic Myths and Narrative Conventions”, στο: *Jewish History*, 12 vo.1, Νέα Υόρκη 1998, σελ.29-46.

της εβραϊκής κοινότητας, καθώς και να ιδιοποιηθεί το σύνολο της κινητής και ακίνητης περιουσίας των Εβραίων. Επιπλέον, όπως αναφέραμε στο πρώτο κεφάλαιο, η καύση στην πυρά «αυτών που αποτύγχαναν να ενταχθούν στην πριγκιπική εξουσία» αποτελούσε μια πρακτική που απέπνεε πριγκιπική εξουσία¹⁷³. Μετατρεπόμενος από πάτρωνας των Εβραίων σε δήμιό τους ο Θεοβάλδος διατράνωνε την πριγκιπική του ιδιότητα σε μια περίοδο που η βασιλική εξουσία ισχυροποιούνταν προοδευτικά. Για πρώτη φορά στο Blois οι κρατικές αρχές θα αποδέχονταν τον λίβελο του αίματος. Οι κατηγορίες οι ίδιες, όπως και στην περίπτωση του Norwich, δεν εγέρθηκαν από αμόρφωτες λαϊκές μάζες, ούτε από πολεμιστές σε σταυροφορικό παροξυσμό, και στόχευαν στην εξυπηρέτηση συγκεκριμένων συμφερόντων των εξουσιαστικών ελίτ. Οι εκτελέσεις του Blois επρόκειτο να αποτελέσουν αντικείμενο μαρτυρολογικής ποίησης, ενώ μετά την ολοκλήρωση της δίκης παρατηρούμε διάφορες εβραϊκές κοινότητες της βορείου Γαλλίας να επικοινωνούν σχετικά με το ζήτημα και να ζητούν προστασία από το στέμμα¹⁷⁴. Η εβραϊκή περιγραφή της αντίδρασης του Λουδοβίκου Ζ΄ μόλις μια αντιπροσωπεία Εβραίων τον πληροφόρησε για τα γεγονότα στο Blois είναι δηλωτική της βασιλικής εύνοιας προς τους Εβραίους κατά τη βασιλεία του:

«Ακούστε όλοι τι έκανε ο κόμης Θεοβάλδος – είτε αυτός και οι απόγονοι του να μείνουν στείροι κατά τον υπόλοιπο χρόνο¹⁷⁵! Εσείς, όμως Εβραίοι των εδαφών μου, δεν χρειάζεται να ανησυχείτε για αυτά που εκείνος ο διώκτης έκανε στην επικράτειά του. Γιατί η ίδια κατηγορία έγινε εναντίον των Εβραίων του Pontoise και του Janville και όταν οι κατηγορίες τέθηκαν ενώπιόν μου αποδείχθηκαν εσφαλμένες... Επομένως, να είστε βέβαιοι όλοι εσείς οι Εβραίοι των εδαφών μου πως δεν τρέφω τέτοιες υποψίες. Ακόμη και αν πτώμα ανακαλυφθεί στην πόλη ή στην ύπαιθρο, δεν θα κατηγορήσω τους Εβραίους σχετικά με αυτό...»¹⁷⁶

Όπως θα δούμε στα επόμενα κεφάλαια, η όποια βασιλική εύνοια απολάμβαναν οι Εβραίοι έμελε να εκλείψει μαζί με τη βασιλεία του Λουδοβίκου Ζ΄.

¹⁷³Barbezat, M.D., “The Fires of Hell and the Burning of Heretics in the Accounts of the Executions at Orleans in 1022”, στο: *Journal of Medieval History*, 40 no.4, Νέα Υόρκη&Λονδίνο 2014, σελ.399-420.

¹⁷⁴Einbinder, S.L., *A Beautiful Death: Jewish Poetry and Martyrdom in Medieval France*, Princeton 2002, σελ.48-64 (ποίηση). Chazan 1968 (ενδοκοινοτική οργάνωση).

¹⁷⁵Ιδιαίτερα βαριά κατάρα αν αναλογιστούμε πως έως τότε ο Θεοβάλδος δεν είχε κανέναν άρρενα απόγονο.

¹⁷⁶*Hebraische Berichte über die Judenverfolgungen während der Kreuzzüge* (επιμ. & μτφρ. Neubauer, A. & Stern, M.), Βερολίνο 1892, σελ.34.

7.Ο Ερρίκος Β΄: Η αυτοκρατορία, η ανολοκλήρωτη απολυταρχία και οι απαργές της συστηματικής εκμετάλλευσης των Εβραίων

Για αρκετούς αιώνες οι ιστορικοί θεωρούσαν τη βασιλεία του πρώτου Πλανταγενέτη μονάρχη, Ερρίκου Β΄ (1154-1189), ως μια περίοδο δεσποτικής διακυβέρνησης του βασιλείου της Αγγλίας, στην οποία τέθηκαν οι βάσεις για τις «τυραννικές» βασιλείες των γιών και διαδόχων του, Ριχάρδου Α΄ και Ιωάννη. Από τα τέλη του 19ου αιώνα έως τις μέρες μας ο Ερρίκος απολαμβάνει τη φήμη ενός ευφυούς οικονομικού διαχειριστή και κυβερνητικού αναμορφωτή, η βασιλεία του οποίου διαδραμάτισε καίριο ρόλο στη θεμελίωση της συγκεντρωτικής διακυβέρνησης στην Αγγλία¹⁷⁷. Το βασίλειο του Ερρίκου ξεπερνούσε κατά πολύ σε μέγεθος εκείνο των προκατόχων του. Εκτός από βασιλιάς της Αγγλίας και δούκας της Νορμανδίας ο Ερρίκος είχε κληρονομήσει από τον πατέρα του, κόμη Γοδεφρείδο Ε΄, την κομητεία του Ανζου και τους δορυφόρους της, τις κομητείες του Μαιν και της Τουραίνης (Touraine), ενώ κατείχε τον τίτλο του δούκα της Ακουϊτανίας μέσω του γάμου του με την κληρονόμο του Δουκάτου, Ελεονώρα. Ως το τέλος της βασιλείας του η Βρετάνη και το μεγαλύτερο τμήμα της Ιρλανδίας θα είχαν προστεθεί στις κτήσεις του, συνθέτοντας την κρατική οντότητα που οι ιστορικοί των ημερών μας αποκαλούν «Ανδεγαυική Αυτοκρατορία»¹⁷⁸. Παρά το γεγονός πως ο Ερρίκος αποτελούσε τον ανώτατο κοσμικό επικυρίαρχο των προαναφερθεισών περιοχών, τα ανδεγαυικά εδάφη χαρακτηρίζονταν από νομική και διοικητική ανομοιομορφία, δηλαδή η δικαιοσύνη αποδιδόταν με βάση το εθιμικό δίκαιο της κάθε περιοχής, ενώ κατά την απουσία του μονάρχη η Νορμανδία διοικούνταν από τους τοπικούς αξιωματούχους (βάιλους, υποκόμηδες και πρένôts), το Ανζου, το Πουατιέ και τα υπόλοιπα γαλλικά εδάφη βρίσκονταν υπό τον έλεγχο των βασιλικών σενεσάλων. Τέλος, οι αρχιδικαστές (justiciars) ήταν τα σημαντικότερα όργανα της βασιλικής εξουσίας στην Αγγλία και την Ιρλανδία¹⁷⁹. Σε αντίθεση με τον στενό έλεγχο της Αγγλίας και της Νορμανδίας η βασιλική εξουσία ήταν ισχνή στα περισσότερα γαλλικά εδάφη, όπου υπήρχε ισχυρή τοπική αριστοκρατία, και όπως παρατήρησε ο Aurell, ο διορισμός Άγγλων και Νορμανδών αξιωματούχων προσέδωσε «αποικιακό» χαρακτήρα στην ανδεγαυική

¹⁷⁷Vincent, N. "Introduction: Henry II and the Historians", στο: *Henry II: New Interpretations* (επιμ. Harper-Bill, C. & Vincent, N.), Woodbridge 2007, σελ.1-23.

¹⁷⁸Gillingham, J., *The Angevin Empire*, Λονδίνο 2000, σελ.50-55.

¹⁷⁹Ibid., σελ.67.

διακυβέρνηση της Ακουϊτανίας και του Αηζου¹⁸⁰. Το επίκεντρο της ανδεγαυικής εξουσίας δεν ήταν άλλο από τη βασιλική αυλή, διαρκώς μετακινούμενη από περιοχή σε περιοχή, μια κυβέρνηση που βρισκόταν «συνεχώς στους δρόμους», για να χρησιμοποιήσουμε τα λόγια του Joliffe¹⁸¹.

Το μεταρρυθμιστικό έργο του Ερρίκου Β΄ θα μπορούσε να αποτελέσει θέμα μιας ξεχωριστής εργασίας, ως εκ τούτου θα παρουσιάσουμε συνοπτικά τις ενέργειες που οδήγησαν στην επαναθεμελίωση της βασιλικής εξουσίας στην Αγγλία. Η μεταρρύθμιση του συστήματος δικαιοσύνης υπήρξε κεφαλαιώδης τόσο για την ισχυροποίηση του στέμματος όσο και για τη θεμελίωση του νομικού συστήματος που υπάρχει μέχρι τις μέρες μας στις αγγλοσαξονικές χώρες, του «Κοινού Δικαίου» (Common Law). Οι περισσότεροι νομικοί ιστορικοί εντοπίζουν στη βασιλεία του Ερρίκου Β΄ τις απαρχές της καθιέρωσης θεσμών δικαιοσύνης εθνικής εμβέλειας, καθώς και της σύστασης ενός corpus νομοθετημάτων που αφορούσε ολόκληρο το Αγγλικό Βασίλειο¹⁸². Μέσω της καινοτομίας των μεγάλων και μικρών Ασσιζών (Assizes) το στέμμα κινείται προς την κωδικοποίηση της αγγλικής νομοθεσίας¹⁸³. Εάν και η δίκη διά δοκιμασίας συνεχίζει να υφίσταται, η πιο ορθολογική πρακτική ακρόασης μαρτυριών αρχίζει να υιοθετείται, ενώ για πρώτη φορά ένορκοι αποφασίζουν για την έκβαση της δίκης. Τα γενικά δικαστήρια (General Eyres) απαρτιζόμενα έως το 1178 από δύο κληρικούς και τρεις λαϊκούς δικαστές, όλοι τους μέλη της βασιλικής συνοδείας (familia), μετακινούνταν ανά το βασίλειο προς ακρόαση των αιτημάτων του πληθυσμού¹⁸⁴. Η βασιλική γραφειοκρατία αρχίζει να καταγράφει τις αποφάσεις των δικαστηρίων και τα πρώτα εκτενή ρολά δικαστικού περιεχομένου (Plea Rolls) κάνουν την εμφάνισή τους¹⁸⁵. Κατά τα τελευταία χρόνια του μονάρχη στο θρόνο (1187-1189) συντάσσεται από τον κύκλο του αρχιδικαστή Ρανούλφου Glanville (1180-1189) η πρώτη μεγάλη νομική πραγματεία σχετικά με το

---

¹⁸⁰Aurell, M., *L'Empire des Plantagenêt*, Παρίσι 2003, σελ.209.

¹⁸¹“a government of the roads and roadsides”: Joliffe, J.E.A., *Angevin Kingship*, Λονδίνο 1963, σελ.140.

¹⁸²Brand, P., “Henry ii and the Creation of the English Common Law”, στο: *Henry II: New Interpretations*, σελ.215-241.

¹⁸³Holt, J.C., “The Assizes of Henry II: The Texts”, στο: *The Study of Medieval Records: Essays in honour of Kathleen Major* (επιμ. Bullough, D. & Storey, R.), Οξφόρδη&Νέα Υόρκη 1971, σελ.85-106.

¹⁸⁴*Gesta regis Henrici secundi Benedicti abbatis* (επιμ. Stubbs, W.) 2τόμ., Λονδίνο 1867, τομ1: σελ.207-208.

¹⁸⁵Το πρώτο ρολό που διασώζεται χρονολογείται στο 1194, ωστόσο ο Brand θεωρεί πως η διαδικασία καταγραφής είχε αρχίσει ήδη από τη δεκαετία του 1170: Brand, P., *Making of the Common Law*, Λονδίνο 1993, σελ.95.

αγγλικό δίκαιο, στην οποία συνοψίζεται το νομικό σύστημα που επιβλήθηκε από τον Ερρίκο¹⁸⁶. Το Θησαυροφυλάκιο μετατρέπεται σε μόνιμη οικονομική υπηρεσία, συνιστώντας τον «πρώτο θεσμό συνεταιριστικής διακυβέρνησης στην Ευρώπη» σύμφωνα με τον Bisson¹⁸⁷, ενώ η πραγματεία του θησαυροφύλακα Ριχάρδου Fitz Neal με τίτλο «ο Διάλογος του Θησαυροφυλακίου» μας παρέχει λεπτομερείς πληροφορίες για τις αρμοδιότητες των βασιλικών οικονομικών αξιωματούχων¹⁸⁸.

Η επανασύσταση αυτή δε θα μπορούσε να καταστεί εφικτή χωρίς τον έλεγχο μιας αριστοκρατίας που είχε καταχραστεί μεγάλο μέρος της βασιλικής εξουσίας κατά την περίοδο της Αναρχίας. Από την αρχή της βασιλείας του ως τα μέσα της δεκαετίας του 1160 ο Ερρίκος προχώρησε στην καθαίρεση των αρχόντων που ανήκαν στον κύκλο του Στεφάνου (π.χ. Γουλιέλμος του Blois) και στην καταπολέμηση ανυπότακτων υποτελών (π.χ. Ούγος Bigod), κατεδαφίζοντας κάστρα που είχαν ανεγερθεί χωρίς την έγκριση του στέμματος και επαναφέροντας τη βασιλική κυριαρχία στις περιοχές που είχε ατονήσει κατά τη βασιλεία του προκατόχου του¹⁸⁹. Το 1154 η αναλογία βαρονιακών-βασιλικών κάστρων στην Αγγλία ήταν 5 προς 1 (225 βαρονιακά και 49 βασιλικά), ενώ το 1214 η αναλογία αυτή θα είχε μεταβληθεί σε 2 προς 1 (179 βαρονιακά και 93 βασιλικά)¹⁹⁰. Παρόλο που ο Ερρίκος δεν επέβαλε βαριά φορολογία στην αγγλική αριστοκρατία¹⁹¹, άλλες μέθοδοι χρησιμοποιήθηκαν για την επιβολή του στέμματος στους μεγιστάνες του βασιλείου. Οι νομικές μεταρρυθμίσεις περιόριζαν τα δικαστικά δικαιώματα των αριστοκρατών, θέτοντας τις περιουσίες όλων των ελεύθερων ανθρώπων (freemen) υπό την προστασία του Κοινού Δικαίου. Παράλληλα, το στέμμα υιοθέτησε πιο έμμεσους τρόπους ιδιοποίησης του αριστοκρατικού πλούτου, προβάλλοντας το δικαίωμα του βασιλιά για διαιτησία σε περιπτώσεις διαδοχής και επιγαμίας των ευγενών¹⁹². Παρά το γεγονός ότι ο Ερρίκος δεν αμφισβήτησε ευθέως την κατοχή του αξιώματος του σερίφη από τους μεγάλους αριστοκράτες, ο διορισμός των σερίφηδων αποτελούσε πλέον αποκλειστικά βασιλικό

---

¹⁸⁶*Tractatus de legibus et consuetudinibus regni Anglie qui Glanvilla vocatur* (επιμ. & μτφρ. Hall, G.D.H.), Οξφόρδη 1965.

¹⁸⁷Bisson 2009, σελ.468-469.

¹⁸⁸*Dialogus de Scaccario, and Constitutio Domus Regis: The Dialogue of the Exchequer, and The Establishment of the Royal Household* (επιμ. & μτφρ. Amt, E. & Church, S.D.), Οξφόρδη 2008.

¹⁸⁹White, G., *Restoration and reform, 1153-1165: recovery from civil war in England*, *Cambridge Studies in Medieval Life and Thought*, 4^η σειρά. 46, Cambridge 2000, σελ.4-8.

¹⁹⁰Carpenter, σελ.197.

¹⁹¹Keefe, T.K., "King Henry II and the Earls: The Pipe Roll Evidence", στο: *Albion*, 13 vo.3, Σικάγο 1981, σελ.191-222.

¹⁹²Turner, R.V., "England in 1215: An Authoritarian Angevin Dynasty Facing Multiple Threats" στο: *Magna Carta and the England of King John* (επιμ. Loengard, J.S.), Woodbridge 2010, σελ.13.

προνόμιο. Για παράδειγμα, με την επιστροφή του βασιλιά στο νησί μετά από τέσσερα χρόνια στη Γαλλία (1170) η κυβέρνηση του Ερρίκου πραγματοποίησε την επιχείρηση εκκαθάρισης των σερίφηδων (Inquest of the Sheriffs) στο πλαίσιο της οποίας είκοσι ένας από τους είκοσι τέσσερις σερίφηδες αντικαταστάθηκαν από νέους¹⁹³. Έκτοτε το αξίωμα του σερίφη αρχίζει όλο και συχνότερα να παραχωρείται σε τοπικούς ιππότες, καθώς και σε ιππότες της βασιλικής αυλής, πολλοί εκ των οποίων θα είχαν τη δυνατότητα να ανελιχθούν στα ανώτατα κλιμάκια της βασιλικής διοίκησης¹⁹⁴. Με τον ίδιο τρόπο που η βασιλική εύνοια αποτελούσε τον ακρογωνιαίο λίθο ανέλιξης ενός υποτελούς, η βασιλική δυσαρέσκεια μπορούσε να οδηγήσει σε αποπομπές, πρόστιμα, φυλακίσεις, εξορίες, στέρηση κληρονομιών και ούτω καθεξής. Ο White κάνει λόγο για τη σχεδόν θεσμοθετημένη «ανδεγαυική οργή», προβάλλοντας την απολυταρχική φύση της διακυβέρνησης του βασιλείου από τον Ερρίκο και τους γιους του¹⁹⁵. Λαμβάνοντας υπόψιν τα παραπάνω, θα συμφωνήσουμε με τον Joliffe πως η διακυβέρνηση της Αγγλίας από τον Ερρίκο Β΄ θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «ανολοκλήρωτος απολυταρχισμός» σε αντίθεση με τους Καπετίδες, οι πρώτοι Πλανταγενέτες μονάρχες ασκούσαν συγκεντρωτική εξουσία δίχως θεωρητική δικαιολόγηση, ενώ οι προσπάθειες προπαγάνδισης των δικαιωμάτων τους ήταν υποτυπώδεις¹⁹⁶.

Οι καινοτομίες που εισήγαγε η βασιλεία του Ερρίκου Β΄ δεν άργησαν να ενισχύσουν το ρόλο που διαδραμάτιζαν οι ιππότες εντός του κρατικού οικοδομήματος. Σε αντίθεση με τη Γαλλία της εποχής, όπου δύσκολα μπορούμε να διακρίνουμε τους ιππότες από τους βαρόνους και άλλους κατώτερους ευγενείς (navasours), οι άγγλοι ιππότες θα αποτελούσαν μια διακριτή κοινωνική ομάδα¹⁹⁷, κατατασσόμενη από την Ασσίζη του Clarendon (1166) ανάμεσα στους βαρόνους και τους υπόλοιπους ελεύθερους κατόχους γης. Μεταγενέστερες Ασσίζες καθώς και η πραγματεία του Glanvill παρουσιάζουν τους τοπικούς ιππότες επιφορτισμένους με καθήκοντα απονομής δικαιοσύνης, πληροφόρησης των κρατικών αρχών σχετικά με

¹⁹³Warren, W.L., *Henry II*, New Haven 2000, σελ.291.

¹⁹⁴Carpenter, σελ.197.

¹⁹⁵White, S.D., “The Politics of Anger”, στο: *Anger’s Past: The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages* (επιμ. Rosenwein, B.H.), Ithaca 1998, σελ.127-152.

¹⁹⁶Joliffe, σελ. 341. C.f. Turner, R.V., “King John’s Concept of Royal Authority”, στο: *History of Political Thought*, 17 vo.2, Urton Pyne 1996, σελ.157-178. Ο Turner θεωρεί πως οι πρώτοι Πλανταγενέτες εκουσίως υιοθέτησαν την εικόνα των αγγλοσαξόνων ιερέων-βασιλιάδων.

¹⁹⁷Αποφεύγω τον αναχρονιστικό όρο «τάξη».

ζητήματα της περιοχής τους και διατήρησης της δημόσιας τάξης¹⁹⁸. Μπορεί οι ομόλογοί τους στη Νορμανδία να απολάμβαναν μεγαλύτερες έγγειες περιουσίες και πιο χαλαρούς όρους στρατιωτικής υπηρεσίας, ωστόσο οι Άγγλοι ιππότες είχαν αναδειχθεί σε αναπόσπαστο τμήμα της κρατικής διοικητικής μηχανής¹⁹⁹. Ο συγγραφέας του βίου του περίφημου αγγλονορμανδού ιππότη, Γουλιέλμου Marshal, παρουσιάζει τον ήρωά του να αιτείται μετάβασης στην Αγγλία μετά από μια σειρά ένδοξων και επικερδών συμμετοχών στα γαλλικά τουρνουά. Το αίτημά του έγινε δεκτό από τον αρχιθαλαμηπόλο της Νορμανδίας ο οποίος:

«ένθερμα τον παρακίνησε να επιστρέψει όσο πιο σύντομα μπορούσε, και να μην μείνει στην Αγγλία, η οποία ήταν μια γη που άρμοζε μόνο σε κατώτερους ευγενείς (navasors) και άνδρες δίχως φιλοδοξίες· όποιος ήθελε να ριψοκινδυνεύσει, να δοκιμάσει τον εαυτό του και να συμμετέχει σε τουρνουά έπρεπε να πάει στη Βρετάνη ή τη Νορμανδία –όπου τα τουρνουά ήταν παντού- για να σμίξει με ιπποτικούς συντρόφους...»²⁰⁰

Μπορεί οι Άγγλοι Ιππότες να μην είχαν την αυτονομία και τις ευκαιρίες για δόξα και πλούτη των Γάλλων ομολόγων τους, μολαταύτα -όπως παρατήρησε ο Crouch- η παροχή υπηρεσιών στο μονάρχη συνοδευόταν με εξουσία. Συνεπώς «όταν οι ιππότες έγιναν βασιλικοί αξιωματούχοι, αδιαμφισβήτητα, έγιναν πιο αριστοκρατικοί»²⁰¹. Από τα μέσα του 12ου αιώνα οι Άγγλοι ιππότες αρχίζουν να ιδιοποιούνται τα διακριτικά των ανώτερων αριστοκρατών, όπως οικόσημα και σφραγίδες²⁰², και με την πάροδο των χρόνων η συμμετοχή τους στη διακυβέρνηση του βασιλείου θα αυξανόταν προοδευτικά.

Όπως αναφέραμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, τα χρόνια της αναρχίας δεν φαίνεται να προκάλεσαν σοβαρές βλάβες στον αγγλικό εβραϊσμό. Αναφερόμενος στην αρχή της βασιλείας του Ερρίκου Β΄ ο χρονικογράφος Γουλιέλμος Fitz Stephen γράφει:

¹⁹⁸Crouch, D., *The Image of Aristocracy in Britain 1000-1300*, Λονδίνο&ΝέαΥόρκη 1992, σελ.107.

¹⁹⁹Keefe, T.K., *Feudal Assessments and the Political Community under Henry II and his Sons*, Berkeley 1983, σελ.94.

²⁰⁰*The History of William Marshal* (επιμ. &μτφρ. Bryant, N.), Woodbridge 2016, σελ. 43.

²⁰¹Crouch 1992, σελ.107.

²⁰²Ibid., σελ.187.

«Η ειρήνη βρισκόταν παντού και με ασφάλεια άρχισαν να αναδύονται από τις πόλεις και τα κάστρα, τόσο έμποροι αναζητώντας εμποροπανηγύρεις, όσο και Εβραίοι αναζητώντας οφειλέτες.»²⁰³

Πλέον έχουμε απτές αποδείξεις σχετικά με την ύπαρξη εβραϊκών κοινοτήτων σε όλο το βασίλειο. Το ρολό του έτους 1159 παρουσιάζει τον μονάρχη να επιβάλλει φορολογία στις κοινότητες αυτές²⁰⁴. Για περισσότερο από έναν αιώνα το εβραϊκό νεκροταφείο του Λονδίνου αποτελούσε την τελευταία κατοικία των Εβραίων ολόκληρου του νησιού. Η κατάσταση αυτή μεταβλήθηκε όταν το 1177 το στέμμα αναγνώρισε στις εβραϊκές κοινότητες το δικαίωμα αγοράς γης για τη δημιουργία νέων τόπων ταφής. Σχεδόν άμεσα χρονολογείται η σύσταση εβραϊκού νεκροταφείου στην Υόρκη (Le Jewbury) γεγονός που πιθανόν να ενίσχυσε την εβραϊκή μετανάστευση προς τα βόρεια²⁰⁵.

Ο μόνος περιορισμός που τέθηκε στην εβραϊκή επιχειρηματική δραστηριότητα επί Ερρίκου εντοπίζεται στην «ασσίζη των όπλων» (1181), η οποία ορίζει πως οι Εβραίοι δεν μπορούσαν να έχουν στην κατοχή τους μακρές πανοπλίες (hauberks)²⁰⁶. Προφανώς η απαγόρευση αυτή στόχευε στη διατήρηση του αξιόμαχου των άγγλων ιπποτών, πολλοί από τους οποίους δεν δίσταζαν να ενεχυριάσουν το ακριβότερο κομμάτι του πολεμικού εξοπλισμού τους ή να το θέσουν ως εγγύηση για τη λήψη ενός δανείου. Πράγματι, από τα μέσα του 12ου αιώνα οι ιππότες στρέφονται όλο και περισσότερο στα εβραϊκά κεφάλαια προκειμένου να εξασφαλίσουν τους απαραίτητους οικονομικούς πόρους, που θα τους επέτρεπαν να ανταποκριθούν στα νέα τους καθήκοντα. Γνωρίζουμε την ιστορία του ιππότη από το Lincolnshire, Ρογήρου του Esterby: ο καταχρεωμένος Ιππότης ο οποίος είχε ενεχυριάσει στους Εβραίους την αλυσιδωτή του πανοπλία παρουσιάστηκε ενώπιον του μονάρχη στη Γαλλία προτρέποντάς τον να εκπληρώσει τις επτά εντολές που έλαβε από τον Θεό στον ύπνο του. Η τελευταία από τις εντολές αυτές αφορούσε την απέλαση των Εβραίων από το αγγλικό βασίλειο²⁰⁷.

²⁰³Materials for the History of Thomas Becket, Archbishop of Canterbury (επιμ. Robertson, J.C.), 7τομ., Λονδίνο 1875-1885, τομ.3: σελ.19.

²⁰⁴The Great Roll of the Pipe 5 Henry II, Λονδίνο 1884, σελ.3,12,17,24,28,35,46,53,65.

²⁰⁵Liley, J.M, The Jewish Burial Ground at Jewbury, Υόρκη 1994.

²⁰⁶Douglas, C.D. & Greenway, G.W., English Historical Documents 1042-1189, Λονδίνο 1996, σελ.449-451.

²⁰⁷Mundil, R., The King's Jews, Money, Massacre and Exodus in Medieval England, Λονδίνο&ΝέαΥόρκη 2010, σελ.26-27.

Μπορεί κατά τα χρόνια του Ερρίκου στο θρόνο οι εβραϊκές κοινότητες να προστατεύονται ικανοποιητικά από το στέμμα και να ακμάζουν, όμως στα τέλη της βασιλείας του τίθενται οι βάσεις της συστηματικής οικονομικής εκμετάλλευσης των Εβραίων για λογαριασμό του στέμματος. Και οι τρεις κατηγορίες τελετουργικού φόνου που εξαπολύθηκαν κατά των εβραϊκών κοινοτήτων του Gloucester (1168), Bury (1181) και Bristol (1183) απερρίφθησαν από τις κρατικές αρχές²⁰⁸. Σύμφωνα με τον Γουλιέλμο του Newburgh η υπερβολική προστασία με την οποία ο μονάρχης περιέβαλε τους Εβραίους οφειλόταν «στη μεγάλη ωφέλεια που μπορούσαν να του προσφέρουν οι τοκογλυφικές τους δραστηριότητες»²⁰⁹. Αναμφίβολα, οι εβραϊκές κοινότητες αντιμετωπίζονταν ως σημαντικοί οικονομικοί πόροι από το στέμμα, αλλά μέχρι το δεύτερο μισό της βασιλείας του πρώτου Πλανταγενέτη η κύρια πηγή χρηματοδότησης του βασιλιά προερχόταν από χριστιανούς δανειστές. Για παράδειγμα, ως το θάνατό του το 1166 ο φλαμανδός Γουλιέλμος Cade αποτέλεσε τον πρωταρχικό δανειοδότη του στέμματος²¹⁰. Μετά το θάνατο του Cade ο Ερρίκος κατέσχεσε όλες τις εκκρεμούσες δανειακές ομολογίες του εκλιπόντος, συλλέγοντας τα ποσά για τον εαυτό του, καθώς σύμφωνα με την πραγματεία του Glanvill, μετά το θάνατο ενός τοκογλύφου «ολόκληρη η κινητή του περιουσία μεταβιβάζεται στο βασιλιά»²¹¹.

Από το 1166 το αγγλικό στέμμα στρέφεται στους εβραίους δανειστές για χρηματοδότηση. Η απόφαση αυτή δε φαίνεται να ήταν τόσο απόρροια της αποκήρυξης των χριστιανών τοκογλύφων από την καθολική εκκλησία της εποχής (σύνοδος της Tours 1163, 3^η σύνοδος του Λατερανού 1179), όσο της γνώσης του μονάρχη σχετικά με το μέγεθος των εβραϊκών περιουσιών καθώς και του εύκολου τρόπου εκμετάλλευσής τους²¹². Ο Εβραίος χρηματοδότης με την μεγαλύτερη οικονομική επιφάνεια κατά τα χρόνια του Ερρίκου δεν ήταν άλλος από τον Ααρών του Lincoln, οι οικονομικές δυνατότητες του οποίου περιλάμβαναν παροχές μικρών και μεγάλων δανείων, αγορά δικαιωμάτων για την είσπραξη χρεών που οφείλονταν σε άλλους Εβραίους, υπηρεσίες ενεχυροδανεισμού, ανάπτυξη και μεταπώληση ακίνητων περιουσιών, ακόμα και κερδοσκοπία από την αυξομείωση της τιμής των

---

²⁰⁸Chazan 2006, σελ.160.

²⁰⁹*Chronicles of the Reigns of Stephen, Henry I and Richard I* (επιμ. Howlett, R.), 4τομ., Λονδίνο 1885-1890, τομ.1: σελ.280.

²¹⁰Richardson, H.G., *The English Jewry under Angevin Kings*, Λονδίνο 1961, σελ.53.

²¹¹*Tractatus...*, σελ.89.

²¹²Huscroft, R., *Expulsion: England's Jewish Solution*, Stroud 2013, σελ.44.

δημητριακών²¹³. Τη χρονιά του θανάτου του Ααρών (1186) τα ανείσπρακτα χρέη ξεπερνούσαν τις 15.000£, ενώ ανάμεσα στους οφειλότες του συγκαταλέγονταν εκτός του στέμματος και πλήθος ιπποτών, άλλοι μονάρχες (Γουλιέλμος Α΄ της Σκωτίας), ανώτεροι ευγενείς (κόμηδες του Leicester, Arundel, Northampton, Aumale και Chester), υψηλόβαθμοι εκκλησιαστικοί αξιωματούχοι (αρχιεπίσκοπος του Canterbury, ηγούμενος των Ιωαννιτών), δέκα κιστερκιανά θρησκευτικά ιδρύματα, καθώς και βασιλικοί αξιωματούχοι (σερίφηδες)²¹⁴. Αναμφίβολα, το ευρύ φάσμα των επενδυτικών δυνατοτήτων που παρουσιάζει η περίπτωση του Ααρών αλλά και άλλων Εβραίων δανειστών όπως ο Ισαάκ του Λονδίνου, οι αδελφοί Jurnet και Βενέδικτος του Norwich και ο Vives του Cambridge, αποδεικνύει πως η Αγγλία από τα μέσα του 12ου αιώνα είχε προσπεράσει αμετάκλητα τη φάση της ανταλλακτικής οικονομίας²¹⁵. Την περίοδο 1175-1179 το στέμμα δανείζεται μαζικά από συνεταιρισμούς (consortia) Εβραίων δανειστών²¹⁶. Τα ακριβή ποσά που δάνεισαν στο μονάρχη τα σωματεία αυτά δε διασώζονται και οι αποδείξεις που διαθέτουμε σχετικά με την αποπληρωμή των δανείων φανερώνουν πως το στέμμα ούτε κατά διάνοια αποπλήρωσε στο ακέραιο τις οφειλές του. Για παράδειγμα το 1177 ο συνεταιρισμός των αδερφών Βενέδικτου και Jurnet, Μωσή le Brun και Josce Quatrebuches όχι μόνο δεν αποζημιώθηκε, αλλά προκαλώντας την «ανδεγαυική οργή» για άγνωστους λόγους αναγκάστηκε να πληρώσει πρόστιμο ύψους 4000£, μέρος της αποπληρωμής του οποίου επωμίστηκαν οι εβραϊκές κοινότητες του βασιλείου²¹⁷. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1170 η διψασμένη για χρήμα Ανδεγαυική μοναρχία είχε αντιληφθεί πως η επιβολή φορολογίας στους Εβραίους της Αγγλίας (tallage) και όχι ο κατ' επίφαση δανεισμός αποτελούσε τον αμεσότερο τρόπο ιδιοποίησης του εβραϊκού πλούτου. Από το 1179 οι αναφορές στο δανεισμό από Εβραίους εκλείπουν από τα βασιλικά αρχεία, ενώ έχει υποστηριχθεί πως ο τελευταίος εβραϊκός δανειακός συνεταιρισμός ουσιαστικά διαδραμάτισε ρόλο μεσάζοντα ανάμεσα στο στέμμα και τις κοινότητες²¹⁸.

Το 1187 υπήρξε καταλυτικό για τη διαμόρφωση της βασιλικής εβραϊκής πολιτικής. Στις αρχές του έτους ο καταπονημένος μονάρχης βρισκόταν στην απέναντι πλευρά της Μάγχης έχοντας να αντιμετωπίσει τον Φίλιππο Β΄, ο οποίος είχε συμμαχήσει με

²¹³Mundil, σελ.22.

²¹⁴Levy, S., "Aarons Debts", στο: *Transactions of the Jewish Historical Society of England*, 3, Λονδίνο 1896, σελ.174-179.

²¹⁵Chazan 2006, σελ.158.

²¹⁶Hillaby, σελ.26-28.

²¹⁷Richardson, σελ.60ff.

²¹⁸Ibid, σελ.63.

τους γιούς του Ερρίκου, Ριχάρδο και Ιωάννη. Ευρισκόμενος σε οικονομική ένδεια ο βασιλιάς διέταξε τη συγκέντρωση της κινητής περιουσίας του θανόντος Ααρών του Lincoln στο Shoreham με στόχο την άμεση μεταφορά της στη Γαλλία. Εν τέλει, ο Ερρίκος ποτέ δεν παρέλαβε την πολυπόθητη οικονομική ενίσχυση, καθώς το πλοίο που την μετέφερε ναυάγησε στα ανοιχτά της Dieppe²¹⁹. Ωστόσο, με την ιδιοποίηση της περιουσίας του εβραίου μεγιστάνα, το στέμμα είχε το δικαίωμα να συλλέξει για λογαριασμό του τις δανειακές οφειλές που εκκρεμούσαν μετά το θάνατο του Ααρών. Για την είσπραξη των ποσών αυτών ιδρύθηκε ένα νέο παρακλάδι στο βασιλικό θησαυροφυλάκιο, το «Θησαυροφυλάκιο του Ααρών», με δύο θησαυροφύλακες πλήρους απασχόλησης, τον Ριχάρδο Βρετόνο, αρχιεπίσκοπο του Coventry και τον Ροβέρτο Inglesham, αρχιδιάκονο του Gloucester, υποβοηθούμενους από επιπλέον υπαλλήλους της βασιλικής γραφειοκρατίας²²⁰. Η σύσταση της υπηρεσίας αυτής συστηματοποίησε την καταγραφή και συλλογή εβραϊκών χρεών από τις βασιλικές αρχές, λειτουργώντας ως προάγγελος του ιδρυθέντος επί του διαδόχου του Ερρίκου, Ριχάρδου Α΄, «Θησαυροφυλακίου των Εβραίων».

8. Φίλιππος Β΄: «Αύγουστος»: ή «εκείνος ο κακός βασιλιάς»:

Όπως με τον Ερρίκο Β΄ έτσι και με τον Φίλιππο Β΄ Αύγουστο (1180-1223) η εδαφική και διοικητική μεταμόρφωση του γαλλικού βασιλείου θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο μιας ξεχωριστής μονογραφίας. Στην αρχή της βασιλείας του ο Φίλιππος ηγεμόνευε επί των περιορισμένων βασιλικών εδαφών και η εξουσία του επί των ανώτερων αριστοκρατών ήταν επισφαλής. Μέχρι το θάνατό του ο μονάρχης θα είχε καταφέρει όχι μόνο να υποτάξει στη θέληση του το μεγαλύτερο μέρος της γαλλικής αριστοκρατίας, αλλά και να συνθλίψει την Ανδεγαυική Αυτοκρατορία και τους αυτόνομους άρχοντες του Languedoc, επιβάλλοντας την εξουσία του στέμματος από τη Νορμανδία ίσαμε τα Πυρηναία και από το Βισκαϊκό κόλπο (Πουατιέ) ίσαμε τον ποταμό Σομ (Αμιένη). Επιπλέον, κατά τη βασιλεία του Φιλίππου Β΄ η γαλλική μοναρχία διαμορφώνει θεσμούς που παρατηρούνται στην Αγγλία από την εποχή του

²¹⁹*Gesta regis Henrici secundi...*, τομ.2: σελ.5.

²²⁰Richardson, σελ.116-117.

Ερρίκου Α΄, ήτοι: αντιβασιλεία, οικονομική υπηρεσία, σταθερά βασιλικά αρχεία και μετακινούμενους δικαστικούς αξιωματούχους²²¹.

Από τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του ο Φίλιππος κινήθηκε με σκοπό αύξηση των βασιλικών εδαφών. Μέσω επιγαμιών και λόγω της απουσίας αρρένων απογόνων ο μονάρχης κατόρθωσε να ενσωματώσει το μεγαλύτερο τμήμα της Πικαρδίας, καθώς και τις πλούσιες κομητείες του Vermandois και Artois στα βασιλικά εδάφη μέχρι το τέλος της πρώτης δεκαετίας από την ανάρρησή του στο θρόνο. Για αυτές τις πρώιμες κατακτήσεις ο βιογράφος του Φιλίππου, Rigord του Saint-Denis, του προσέδωσε το επίθετο «Αύγουστος», καθώς ο βασιλιάς «αύξανε» το βασίλειο και τα έσοδά του όπως οι καίσαρες της αρχαιότητας²²². Επιπλέον, ο μονάρχης θα συνέχιζε τη σταυροφορική παράδοση της δυναστείας του συμμετέχοντας στη Γ΄ Σταυροφορία (1189-1192). Κατά τη διάρκεια του εγχειρήματος ο Φίλιππος επισκιάστηκε από τα ανδραγαθήματα και τους πόρους του Ανδεγαυού ομολόγου του, Ριχάρδου Α΄, και επέστρεψε εσπευσμένα στη Γαλλία²²³. Εντούτοις, η συμμετοχή του στέμματος στη Σταυροφορία συντέλεσε τόσο στην ανάπτυξη του θεσμού της αντιβασιλείας, όσο και στην αναμόρφωση του πολιτικού σκηνικού στη Γαλλία. Η αναχώρηση του Φιλίππου για τους Αγίους Τόπους οδήγησε στη σύνταξη του πρώτου επίσημου κειμένου που περιέγραφε τη λειτουργία της κυβέρνησης των Καπετιδών. Το κείμενο (1190) υπήρξε δεσμευτικό για όλο το βασίλειο (*ordinatio*). Όριζε τον τρόπο διοίκησης των βασιλικών εδαφών κατά την απουσία του βασιλιά ή τον ενδεχόμενο θάνατό του (*testamentum*), και αναφερόταν λεπτομερώς σε ζητήματα χρηματοδότησης, δικαιοσύνης και διαφύλαξης των βασιλικών και εκκλησιαστικών δικαιωμάτων²²⁴. Ακόμη, δεν πρέπει να αγνοήσουμε πως ο θάνατος του Φιλίππου, κόμη της Φλάνδρας, κατά τη Σταυροφορία αποτέλεσε τον κύριο παράγοντα παγίωσης της βασιλικής κυριαρχίας στις προαναφερθείσες βορειοανατολικές κομητείες. Βέβαια, δεν ήταν ο μόνος: κατά την πολιορκία της Άκρας (1191) απεβίωσαν ο Στέφανος της Sancerre, ο Ερρίκος της Troyes, ο Raoul του Clermont, καθώς και ο διώκτης των Εβραίων και βασιλικός σενεσάλος, Θεοβάλδος του Blois (η θέση του οποίου έμεινε κενή μετά το θάνατό του), ενώ ένα χρόνο αργότερα τους ακολούθησε ο Δούκας της Βουργουνδίας,

²²¹Hollister & Baldwin, σελ.895.

²²²*Oeuvres de Rigord et de Guillaume le Breton* (επιμ. Delaborde, H.-F.), 2τομ., Παρίσι 1882-1885, τομ.1: σελ.6-7.

²²³Naus, σελ.112-140.

²²⁴*Recueil des actes de Philippe Auguste* (επιμ. Delaborde, H.F., Petit-Dutaillis, Ch., Boussard, J. & Nortier, M.), 4τομ., Παρίσι 1916-1979, τομ.1: νο.345., εφεξής RAPA.

Όγος. Όπως δήλωσε ο Baldwin, ο Φίλιππος «άφησε τους ισχυρότερους βαρόνους της γενιάς του πατέρα του θαμμένους στις άμμους της Συρίας»²²⁵. Κατά την περίοδο μετά τη Σταυροφορία ο Φίλιππος στελέχωσε την κυβέρνηση του με άτομα ταπεινότερης καταγωγής και μεγαλύτερης αφοσίωσης προς το στέμμα²²⁶. Ωστόσο, οι μεγαλύτεροι θρίαμβοι του «Αυγούστου» πραγματοποιήθηκαν κατά το δεύτερο μισό της βασιλείας του. Η ταχύτατη και άνευ αντίστασης κατάληψη των γαλλικών ανδεγαυικών κτήσεων (1204), στην οποία θα αναφερθούμε στο επόμενο κεφάλαιο, τετραπλασίασε το μέγεθος των βασιλικών εδαφών. Η επισφράγιση των κατακτήσεων επιτεύχθηκε με την αποφασιστική νίκη των βασιλικών δυνάμεων υπό τον Φίλιππο έναντι των συνασπισμένων Φλαμανδών, Άγγλων και Γερμανών στη μάχη της Bouvines (1214). Εκείνη η Κυριακή στη Bouvines αποτέλεσε ορόσημο για την εξύψωση του μοναρχικού status: νικώντας τους κραταιούς αριστοκράτες της Φλάνδρας και της Βουλώνης ο Φίλιππος απέδειξε πως ήταν ο ανώτατος φεουδαλικός επικυρίαρχος της αριστοκρατίας. Επικρατώντας επί του αυτοκράτορα, ο βασιλιάς διατράνωσε την ανεξαρτησία του βασιλείου του, εκπληρώνοντας τις τρωικές του καταβολές. Τέλος, ο θρίαμβος του στέμματος εναντίον ενός αυτοκράτορα και ενός βασιλιά που είχαν αφοριστεί αποτελούσε, παράλληλα, θρίαμβο της εκκλησίας, πιστοποιώντας τη χρήση του τίτλου του «πιο χριστιανού βασιλιά» από τον Καπετιδίη μονάρχη²²⁷.

Όπως η αναχώρηση για τη Σταυροφορία έδωσε το έναυσμα για τη θεσμοθέτηση της αντιβασιλείας, η καταστροφή που υπέστη ο Φίλιππος στο δάσος του Fréteval κατέστησε αναγκαία τη σύσταση σταθερού βασιλικού αρχείου. Τον Ιούλιο του 1194 η εμπροσθοφυλακή του Ριχάρδου της Αγγλίας έπιασε εξαπίνης την κουρασμένη οπισθοφυλακή του Φιλίππου, με αποτέλεσμα τόσο οι θησαυροί όσο και τα αρχεία του στέμματος να χαθούν²²⁸. Έχοντας συνειδητοποιήσει την τρωτότητα ενός κινητού αρχείου ο Φίλιππος άρχισε από το ίδιο έτος να συγκεντρώνει τα διοικητικά και οικονομικά έγγραφα του στέμματος στο Παρίσι, κάνοντας το πρώτο βήμα προς τη δημιουργία της συλλογής που είναι γνωστή στις μέρες μας ως «Θησαυρός των

---

²²⁵Baldwin, J.W., *The Government of Philip Augustus: Foundations of French Royal Power in the Middle Ages*, Berkeley 1986, σελ.80.

²²⁶Ibid, σελ.106-136.

²²⁷Baldwin, J.W., “Le sens de Bouvines”, στο: *Cahiers de civilisation médiévale, Xe–XIIIe siècles*, 118, Πουατιέ 1987, σελ.119-130.

²²⁸*Oeuvres de Rigord et de Guillaume le Breton*, τομ.2: σελ.118-121.

Χαρτών» (Trésor des Chartes)²²⁹. Προφανώς επηρεασμένος από τις ανδραγαδικές καινοτομίες ο Φίλιππος εισήγαγε το αξίωμα του βάλου στη βασιλική κυβερνητική μηχανή. Αυτός ο νέος τύπος αξιωματούχου στη φεουδαλική κοινωνία, μισθωμένος από το στέμμα και ανακλητός κατά βούληση, θα αποτελούσε τον άμεσο εκπρόσωπο της βασιλικής εξουσίας κατά τους επόμενους αιώνες²³⁰. Δεν θα ήταν σωστό να συμφωνήσουμε με τον Fawtier πως ο Φίλιππος υιοθέτησε το σύστημα των βαΐλων μετά την κατάκτηση της Νορμανδίας, καθώς αναφορές στους βάλους υπάρχουν στο testamentum του 1190, ενώ διαθέτουμε πληροφορίες για τη δράση τους χρονολογούμενες ένα έτος πριν την κατάκτηση του δουκάτου²³¹. Ωστόσο, η διατήρηση του συστήματος διοίκησης καθώς και αρκετών πεπειραμένων αξιωματούχων στα κατακτημένα εδάφη πιστοποιεί τη ρήση του Fawtier πως «η μοναρχία επωφελούταν από το έργο των μεγάλων φεουδαλικών δυναστειών»²³². Σχεδόν έναν αιώνα μετά την εμφάνιση των αγγλικών βασιλικών προϋπολογισμών το γαλλικό στέμμα εφαρμόζει την πρακτική λογοδοσίας των βασιλικών αξιωματούχων. Τρεις φορές το χρόνο οι βάλουι, οι πρένδτς και οι υπόλοιποι τοπικοί αξιωματούχοι του στέμματος (marches και σεργτζέντιδες “sergeants” σε χρονιές εκστρατειών) υποχρεώνονταν να παρουσιάσουν τα έσοδα του βασιλιά ενώπιον της βασιλικής γραφειοκρατίας και έξι έμπιστων αστών στο Παρίσι²³³. Δυστυχώς, η πυρκαγιά του 1737 κατέστρεψε τα αρχεία που φυλάσσονταν στην Αίθουσα των Λογαριασμών (Chambre des Comptes), με αποτέλεσμα μόνο αποσπάσματα των προϋπολογισμών του 1217, 1219 και 1221 να διασώζονται. Ευτυχώς δέκα χρόνια πριν οι φλόγες κατασπαράξουν τα έγγραφα ένας αρχαιοδίφης ονόματι Nicholas Brussel είχε δανειστεί τον προϋπολογισμό του έτους 1202-1203, τον οποίο δημοσίευσε ως παράρτημα σε μια μελέτη του με θέμα τα φέουδα²³⁴. Αυτό το πρώτο «μπάτζετ» του γαλλικού στέμματος όχι μόνο μας παρέχει σημαντικές πληροφορίες σχετικά με τα βασιλικά εισοδήματα, αλλά η σύνταξή του παρουσιάζει μια μοναρχία που αναπτύσσει θεσμούς συγκεντρωτικής διακυβέρνησης, διαθέτει γραφειοκρατική τεχνογνωσία και επιχειρεί να ελέγξει τους αξιωματούχους της²³⁵.

---

²²⁹Hollister & Baldwin, σελ.895.

²³⁰Fawtier, σελ.177.

²³¹Hollister & Baldwin, σελ.898.

²³²Fawtier, σελ.180.

²³³Baldwin 1986, σελ.145.

²³⁴Brussel, N., *Nouvel examen de l'usage general des fiefs en France*, 2τομ., Παρίσι 1727.

²³⁵*Le premier budget de la monarchie française. Le compte général de 1202-1203* (επιμ. Lot, F. & Fawtier, R.), Παρίσι 1932.

Η ανάρρηση του Φιλίππου Β΄ στο γαλλικό θρόνο εγκαινίασε την αντί-εβραϊκή πολιτική της δυναστείας των Καπετιδών. Ένα χρόνο μετά την ανάληψη της εξουσίας (Μάρτιος 1182) ο νεαρός μονάρχης διέταξε την απέλαση όλων των εβραϊκών κοινοτήτων που ήσαν εγκατεστημένες στα βασιλικά εδάφη έως τις 24 Ιουνίου του ίδιου έτους. Πρόκειται για την πρώτη εκτεταμένη εβραϊκή απέλαση της μεσαιωνικής ιστορίας. Ιστορικοί έχουν προβεί σε διάφορες προτάσεις για να εξηγήσουν τα κίνητρα του βασιλιά. Μπορεί ο Φίλιππος να θεωρούσε αληθείς τις κατηγορίες περί τελετουργικού φόνου και να επιθυμούσε να αποστασιοποιηθεί από την ευνοϊκή για τους Εβραίους πολιτική του πατέρα του, ανασυστήνοντας τη δημόσια εικόνα της μοναρχίας²³⁶. Ίσως οι τεταμένες σχέσεις του στέμματος με τους κραταιούς κόμηδες της Φλάνδρας και της Καμπανίας καθώς και η διαρκής ανδεγαυική απειλή καθιστούσαν επιτακτική την ενίσχυση ενός πενιχρού βασιλικού ταμείου²³⁷. Πράγματι, η βίαιη ιδιοποίηση του εβραϊκού πλούτου από το στέμμα προηγήθηκε της απέλασης. Ένα σαββατιάτικο πρωινό του Φεβρουαρίου του 1181 οι στρατιώτες του Φιλίππου εισέβαλαν στις συναγωγές και στις οικίες των Εβραίων συλλαμβάνοντάς τους και κατάσχοντας την κινητή τους περιουσία²³⁸. Ο Άγγλος χρονικογράφος Ραλφ του Diceto μας πληροφορεί πως οι Εβραίοι κατέβαλαν το τεράστιο ποσό των 15.000 μάρκων στο βασιλικό ταμείο για την επανάκτηση των κινητών τους αγαθών²³⁹. Σε αντίθεση με την πολιτική του αγγλικού στέμματος να επιβάλει φορολογία στους Εβραίους του βασιλείου, οι Γάλλοι ευγενείς εφήρμοζαν κατά κύριο λόγο αυτήν την πιο άμεση πρακτική -γνωστή ως *captio*- για την ιδιοποίηση του εβραϊκού πλούτου. Παράλληλα, η κυβέρνηση του Φιλίππου ακύρωσε την αποπληρωμή χρεών στους Εβραίους, συλλέγοντας το 20% της αρχικής τιμής του δανείου (χωρίς τους τόκους) για λογαριασμό του στέμματος²⁴⁰. Αν και οι κρατικές αρχές επέτρεψαν στους Εβραίους να πάρουν μαζί τους την κινητή τους περιουσία ή τα κέρδη από την πώλησή της, οι ακίνητες εβραϊκές περιουσίες κατασχέθηκαν από το στέμμα άνευ αποζημίωσης και μόνο όσοι επέλεξαν να ασπαστούν το Χριστιανισμό διατήρησαν τα

²³⁶Jordan, W.C., "Princely Identity and the Jews in Medieval France", στο: *From Witness to Witchcraft: Jews and Judaism in Medieval Christian Thought* (επιμ. Cohen, J.), Wiesbaden 1996, σελ.257-273.

²³⁷Barkey, K. & Katznelson, I., "States, regimes and decisions: why Jews were expelled from Medieval England and France", στο: *Theory and Society*, 40, Νέα Υόρκη 2011, σελ.487.

²³⁸*Oeuvres de Rigord et de Guillaume le Breton*, τομ.1: σελ.15-16.

²³⁹*The Historical Works of Master Ralph de Diceto* (επιμ. Stubbs, W.), 2τομ., Λονδίνο 1876, τομ.2: σελ.4.

²⁴⁰RAPA, τομ.1: vo.62.

ακίνητά τους²⁴¹. Ο Rigord εξυμνεί το βασιλιά του για τη θεάρεστη πράξη, ενώ απεικονίζει την εβραϊκή κοινότητα των Παρισίων ως ένα παρασιτικό σύνολο μεταναστών που ζούσε εις βάρος του χριστιανικού πληθυσμού: πλούτιζαν ανεξέλεγκτα, προσλάμβαναν χριστιανούς υπηρέτες και δεν δίσταζαν να δεχτούν χριστιανικά θρησκευτικά σκεύη ως ενέχυρο των δανειακών τους δραστηριοτήτων²⁴². Εκτός από το άμεσο χρηματικό κέρδος, τους επαίνους της εκκλησίας και, προφανώς, των οφειλετών, η κατάσχεση των εβραϊκών ακίνητων περιουσιών των Παρισίων υποβοήθησε το σχέδιο του μονάρχη για πολεοδομικό ανασχηματισμό της πρωτεύουσας. Η κατεδάφιση της εβραϊκής συνοικίας δημιούργησε χώρο για τη δημιουργία της μεγάλης σαββατιάτικης αγοράς της πρωτεύουσας, γνωστής ως οι «Αίθουσες του Βασιλιά» (Les Halles du Roi), ενώ η περίφραξη της νέας εμπορικής δομής και το κλείδωμα των πυλών μετά τη δύση του ηλίου σηματοδότησε τη μονιμότητα της αγοράς (η οποία λειτούργησε έως τη δεκαετία του 1970), ωθώντας τους εμπόρους να αποθηκεύσουν εκεί περισσότερα και πολυτιμότερα προϊόντα²⁴³. Τέλος, το στέμμα δεν παρέλειψε να αξιοποιήσει μέρος των κατασχεθέντων ακίνητων περιουσιών ως παροχή πατρωνίας. Τα κτήρια που λειτουργούσαν ως συναγωγές ανά τα βασιλικά εδάφη πριν την απέλαση δωρίστηκαν στην Εκκλησία και μετατράπηκαν σε χριστιανικούς ναούς, ενώ, τόσο ο αρχιεπίσκοπος Παρισίων, όσο και ο ίδιος ο Πάπας δεν παρέλειψαν να αναφερθούν στη «θεική παρέμβαση» που κατέστησε την μετατροπή εφικτή²⁴⁴. Εκτός από την εκκλησία και ορισμένους αριστοκράτες υποτελείς ο Φίλιππος δεν παρέλειψε να παραχωρήσει στις συντεχνίες μέρος των εβραϊκών περιουσιών, στοχεύοντας στην εξασφάλιση της υποστήριξης της αναδυόμενης «Τρίτης Τάξης». Για παράδειγμα, στο Παρίσι δεκαοχτώ πρώην εβραϊκές οικίες παραχωρήθηκαν στη συντεχνία των γουναράδων, ενώ εικοσιτέσσερα οικήματα παραχωρήθηκαν στους υφασματέμπορους²⁴⁵.

Μπορεί ο Φίλιππος να είχε εκδιώξει τους Εβραίους από τα εδάφη του στέμματος, αλλά δε σταμάτησε να χρησιμοποιεί τις κοινότητες των γειτονικών χωροδεσποτειών ως πόνια για την ενίσχυση της βασιλικής εξουσίας. Ένα τέτοιο περιστατικό συνέβη στη γειτονική χωροδεσποτεία του Brie – Comte - Robert λίγους μήνες μετά την

²⁴¹*Oeuvres de Rigord et de Guillaume le Breton*, τομ.1: σελ.27-28.

²⁴²*Ibid.*, τομ.1: σελ.,23-28.

²⁴³Bradbury, J., *Philip Augustus: King of France 1180-1223*, Λονδίνο&ΝέαΥόρκη 1998, σελ.70.

²⁴⁴Simonsohn, S., *Apostolic See and the Jews: History*, Toronto 1991, σελ.46ff.

²⁴⁵*RAPA*, τομ.1: vo.94,95.

επιστροφή του μονάρχη από τη Σταυροφορία (Μάρτιος 1192)²⁴⁶. Ένας Χριστιανός της περιοχής είχε σκοτώσει έναν Εβραίο και οι ομόθρησκοι του τελευταίου κατάφεραν να πείσουν την χήρα κόμισσα Αγνή του Baudement να αποδώσει δικαιοσύνη εκτελώντας το δράστη. Όμως, ο εκτελεσθείς τύχαινε να συγκαταλέγεται στους υποτελείς του βασιλιά, και κινούμενος με αστραπιαία ταχύτητα και άκρα μυστικότητα ο Φίλιππος περικύκλωσε την πόλη, και ανατρέποντας την ετυμηγορία της κόμισσας ως απόρροια δωροδοκίας, διέταξε την εκτέλεση όλων των ενηλίκων μελών της κοινότητας²⁴⁷. Πράγματι, η κόμισσα χρειαζόταν οικονομική αρωγή, καθώς η ανέγερση του μεταγενέστερου μαυσωλείου της οικογένειας των Dreux, του περίτεχνου γοθτικού αβαείου-ναού του Αγίου Yved στη Braine είχε αποδειχθεί πολυδάπανη υπόθεση²⁴⁸. Σύμφωνα με τον Chazan η πρωτοφανής επίθεση του στέμματος εναντίον της κοινότητας του Brie αποτελούσε μέρος της *realpolitik* του Φιλίππου Αυγούστου, ο οποίος δε δίσταζε να πατήσει επί της υποτιθέμενης εβραϊκής «μοχθηρίας», ούτως ώστε να επεκτείνει το βασιλικό έλεγχο σε αυτά τα στρατηγικής σημασίας εδάφη²⁴⁹.

Όπως είναι λογικό, με την απέλαση του 1182 το στέμμα είχε απεμπολήσει έναν εκ των σημαντικότερων οικονομικών του πόρων. Ακόμα χειρότερα, οι ξεριζωμένες από τα βασιλικά εδάφη κοινότητες εγκαταστάθηκαν στα εδάφη άλλων φεουδαρχών, οι οποίοι πλέον απολάμβαναν το προσοδοφόρο προνόμιο φορολόγησής τους²⁵⁰. Έτσι, δεκαέξι χρόνια μετά την απέλαση (1198) και παρά τους θρήνους του Rigord ο Φίλιππος ανακοίνωσε την απόφασή του να επιτρέψει στους Εβραίους να εγκατασταθούν ξανά στα εδάφη του²⁵¹. Η αποτελεσματική εκμετάλλευση των εβραϊκών κεφαλαίων και όχι η απέλαση αποτέλεσε το επίκεντρο της εβραϊκής πολιτικής του στέμματος ως το τέλος της βασιλείας του Φιλίππου Αυγούστου. Αρχικά, η δυνατότητα των Εβραίων για μετανάστευση από τα εδάφη ενός άρχοντα σε εκείνα ενός άλλου υπονόμει την εβραϊκή φορολόγηση. Όταν οι προθέσεις του εκάστοτε ευγενή για τη διεξαγωγή ενός *cartio* των Εβραίων γνωστοποιούνταν, οι τελευταίοι μπορούσαν να προσφέρουν χρηματικά ποσά σε έναν άλλο ευγενή, ο

²⁴⁶*Oeuvres de Rigord et de Guillaume le Breton*, τομ1:σελ119.

²⁴⁷*Ibid.*, τομ.1: σελ.118-119.

²⁴⁸Caviness, M.H., “Saint-Yved of Braine: The Primary Sources for Dating the Gothic Church”, στο: *Speculum*, 59 no.3, Σικάγο 1984, σελ.524-528.

²⁴⁹Chazan, R., “The Bray Incident of 1192: Realpolitik and Folk Slander”, στο: *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, 37, Ann Arbor 1969, σελ.1-18.

²⁵⁰Barkey & Katznelson, σελ.488.

²⁵¹*Oeuvres de Rigord et de Guillaume le Breton*, τομ.1: σελ.141.

οποίος θα τους δεχόταν στην επικράτειά του· προφανώς, οι δωροδοκίες αυτές ζημιώναν λιγότερο τον εβραϊκό πλούτο σε σχέση με μια ευρείας κλίμακας κατάσχεση των εβραϊκών περιουσιών²⁵². Για τη σταθεροποίηση της φορολογίας των εβραϊκών τους υποκειμένων, το στέμμα και οι ευγενείς στα εδάφη των οποίων υπήρχαν εβραϊκές κοινότητες προέβησαν στη σύναψη αμοιβαίων συμφωνιών (*conventiones*), οι οποίες προέβλεπαν πως ο εκάστοτε άρχοντας απαγορευόταν να δεχθεί στην επικράτειά του Εβραίους που ανήκαν σε κάποιο από τα συμβαλλόμενα μέλη της συμφωνίας²⁵³. Η πρώτη συμφωνία τέτοιου είδους υπεγράφη το 1198 ανάμεσα στο γάλλο μονάρχη και τον κυριότερο κάτοχο Εβραίων βορείως του Λίγηρα, κόμη της Καμπανίας, Θεοβάλδο Γ΄:

*«... δεν θα διατηρήσουμε στα εδάφη μας κανέναν Εβραίο του πολυαγαπημένου και πιστού ανιψιού μας, Θεοβάλδου, κόμη της Troyes, χωρίς τη συγκατάθεση του κόμη.»*²⁵⁴

Από το 1198 ως το 1231 περί τις δεκαοχτώ συμφωνίες τέτοιου είδους συνάφθηκαν από το στέμμα και τους βαρόνους του βασιλείου. Όπως παρατήρησε ο Langmuir, οι συμφωνίες αυτές παρουσιάζουν τη γενικότερη νομοθετική κατάσταση στη Γαλλία της εποχής, καθώς σημαντικά ζητήματα οικονομικού περιεχομένου δε ρυθμίζονται από μια γενική βασιλική νομοθεσία (σε αντίθεση με την Αγγλία των Ανδεγαυών) αλλά μέσω της ατομικής συγκατάθεσης των κατά τόπους ευγενών²⁵⁵.

Παράλληλα, η κυβέρνηση του Φιλίππου κινήθηκε προς το στενότερο έλεγχο του εβραϊκού δανεισμού. Η πρώτη νομοθετική διάταξη (*stabilimentum*) προς αυτή την κατεύθυνση υπεγράφη το 1206 με τη συγκατάθεση της Λευκής, κόμισσας της Καμπανίας, και του Γκύ της Dampierre. Η χρονική περίοδος αποπληρωμής των εβραϊκών χρεών οριζόταν με ακρίβεια, ενώ απηχώντας τις εκκλησιαστικές ανησυχίες περί «άμετρης τοκογλυφίας» ο ανώτατος εβδομαδιαίος τόκος δεν μπορούσε να ξεπεράσει τα δύο δηνάρια ανά λίβρα (περί το 43% ετησίως)²⁵⁶. Με το ίδιο

²⁵²Jordan, W.C., “Jews, Regalian Rights, And the Constitution In Medieval France”, στο: *AJS Review*, 23 vo.1, Cambridge 1998, σελ.6.

²⁵³Jordan 1989, σελ.66-70.

²⁵⁴RAPA, τομ.2: vo.582.

²⁵⁵ Langmuir, G.I., “Judei Nostri' And The Beginning of Capetian Legislation”, στο: *Traditio*, 16, Cambridge 1960, σελ.212.

²⁵⁶Σημείωση για το νόμισμα: Το νόμισμα που κυκλοφορούσε κατά κύριο λόγο ήταν το αργυρό δηνάριο (d.) Η γαλλική μοναρχία υπολόγιζε τα έσοδα της σε λίβρες Παρισίων (*livres parisis*), ενώ μετά την κατάκτηση των ανδεγαυικών εδαφών υιοθετείται η λίβρα της Tours (*livres tournois*). Μία λίβρα της Tours (Τορνέζιο στα ελληνικά) αποτελούνταν από διακόσια σαράντα δηνάρια, ενώ πέντε Τορνέζια ισοδυναμούσαν με τέσσερις λίβρες Παρισίων. Βλ. Jordan 1989, σελ. xi.

χριστιανικό πνεύμα απαγορεύτηκε η αποδοχή αντικειμένων κλοπής (π.χ. αιματοβαμμένα ρούχα) καθώς και θρησκευτικών σκευών από τους Εβραίους ως ενέχυρο²⁵⁷. Μάλιστα, η ενσωμάτωση της Νορμανδίας οδήγησε στην υιοθέτηση της ανδεγαυικής πρακτικής για την καταγραφή των εβραϊκών χρεών, ούτως ώστε το στέμμα να διαθέτει διαρκή πληροφόρηση αναφορικά με το μέγεθος των εβραϊκών κεφαλαίων. Κάθε πόλη όφειλε να επιφορτίσει δύο άνδρες με τη φύλαξη μιας σφραγίδας που θα χρησιμοποιούνταν για την επικύρωση όλων των συναφθέντων δανείων με Εβραίους, ενώ ένας γραφιάς θα αντέγραφε τα δανειακά συμβόλαια²⁵⁸. Οι διατάξεις του 1206 επαναλήφθηκαν στο γενικό διάταγμα του Φεβρουαρίου 1218 αναφορικά με τους Εβραίους των βασιλικών εδαφών (*constitution quam fecit Dominus Rex de Judaeis*). Με το διάταγμα αυτό ο Φίλιππος επιχείρησε να προστατέψει ορισμένες κοινωνικές ομάδες από τις αρνητικές επιπτώσεις του δανεισμού (π.χ. απαγόρευση της λήψης δανείων από όσους δε διέθεταν την απαραίτητη περιουσία για την εξόφλησή τους), και να ελέγξει συστηματικότερα τις εβραϊκές τοκογλυφικές δραστηριότητες. Φανερώνοντας τον μεγάλο αριθμό δανείων το στέμμα σταμάτησε να σφραγίζει δάνεια μικρότερα της τάξεως των τριών λιβρών, ενώ οι Εβραίοι της Νορμανδίας υποχρεώθηκαν να καταγράφουν τα χρέη τους ενώπιον του βάλου της περιοχής και δέκα τοπικών ιπποτών²⁵⁹.

Συνοψίζοντας, η εβραϊκή πολιτική της βασιλείας του Φιλίππου Αυγούστου αντανάκλα την ιερή δημόσια εικόνα των Καπετίδων, την επέκταση των βασιλικών δικαιωμάτων καθώς και την ανάπτυξη οικονομικών και γραφειοκρατικών θεσμών. Σίγουρα το δεύτερο μισό της βασιλείας του Φιλίππου αποτέλεσε μια περίοδο ακμής για τις οικονομικές δραστηριότητες των Εβραίων της Βορείου Γαλλίας²⁶⁰, όμως θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως η πολιτική του Φιλίππου έθεσε τις βάσεις για τη ιδιαίτερα σκληρή αντί-εβραϊκή πολιτική των διαδόχων του. Στην εβραϊκή μνήμη ο Φίλιππος Αύγουστος θα έμενε γνωστός ως «εκείνος ο κακός βασιλιάς», «ο σταθερός στη μοχθηρία του από την αρχή ως το τέλος»²⁶¹.

---

²⁵⁷RAPA, τομ.2: νο.955.

²⁵⁸Baldwin 1986, σελ.231.

²⁵⁹Ordonnances, τομ.1: σελ.36-37.

²⁶⁰Langmuir 1960, σελ.214.

²⁶¹Chazan 1980, σελ.305-306.

**9.Η Αγγλία των Ριχάρδου Α΄ και Ιωάννη: από την Αυτοκρατορία στην
«Κοινότητα του Βασιλείου»**

Κατά την περίοδο της βασιλείας των δύο γιών του Ερρίκου Β΄ η ανομοιογενής αυτοκρατορία των Πλανταγενετών θα έδινε χώρο στο πιο ομογενές διοικητικά και πολιτικά βασίλειο της Αγγλίας. Ο περίφημος Ριχάρδος Α΄ ο Λεοντόκαρδος (1189-1199) παρέλαβε μια πανίσχυρη στρατιωτικά αυτοκρατορία, της οποίας η οικονομία όμως είχε αρχίσει να εκδηλώνει σημάδια «κόπωσης». Αν και οι φορολογικοί μηχανισμοί του αγγλικού βασιλείου ήταν πιο προηγμένοι από τους αντίστοιχους του γαλλικού, αμφότερες οι βασιλικές κυβερνήσεις αδυνατούσαν να επιβάλουν ένα αποτελεσματικό σύστημα γενικής φορολόγησης. Οι μεγάλοι γενικοί φόροι των Αγγλοσαξόνων είχαν πέσει σε αχρηστία από τη βασιλεία του Στεφάνου, αναγκάζοντας τους Ανδεγαυούς μονάρχες να στηριχτούν (εκτός του δανεισμού και των εσόδων της δικαιοσύνης) στα αβέβαια έσοδα της εθιμικής φεουδαλικής φορολογίας, όπως πληρωμή έναντι προσφοράς στρατιωτικής υπηρεσίας (scutage), φόρος για το γάμο της πρώτης κόρης του μονάρχη και για το ιπποτικό χρήσιμο του πρωτότοκου γιού, φόρος για την κληρονομική μεταβίβαση ενός φέουδου (relief)²⁶². Όπως αναφέραμε στο έκτο κεφάλαιο, μεγάλο μέρος των εσόδων των γιών του Ερρίκου προερχόταν από την έκτακτη φορολόγηση του στέμματος (accidentia) με τη μορφή της αυθαίρετης φορολογίας (tallage) ή της με «ανδεγαυικό τρόπο» ιδιοποίησης περιουσιών που ανήκαν σε υποτελείς²⁶³. Παρόλα αυτά, η πολυδάπανη εξωτερική πολιτική των Ανδεγαυών δεν μπορούσε να στηριχθεί στα ασταθή φεουδαλικά έσοδα και είχε καταστεί εμφανής η ανάγκη για εξεύρεση συστηματικότερων τρόπων χρηματοδότησης της κρατικής μηχανής. Το αγγλικό και το γαλλικό στέμμα είχαν την ευκαιρία να πειραματιστούν με κάτι ανάλογο κατά τη συλλογή της έκτακτης «δεκάτης του Σαλαδίνου» επί των κινητών περιουσιών στο πλαίσιο οργάνωσης της Γ΄ Σταυροφορίας²⁶⁴. Αναμφίβολα, τα έξοδα και οι απαιτήσεις του ανδεγαυικού στέμματος ξεπερνούσαν τα διαθέσιμα εισοδήματα, με τον καλπάζοντα πληθωρισμό

²⁶²Kaeuper, R.W., *War, Justice, And Public Order: England and France in the Later Middle Ages*, Οξφόρδη 2002, σελ.33.

²⁶³Powicke, F.M., *The Loss of Normandy*, Manchester 1961, σελ.232-233.

²⁶⁴ Bartlett, σελ.165ff.

να κάνει την εμφάνισή του στην αγγλική οικονομία από τις αρχές τις δεκαετίας του 1180²⁶⁵.

Η ιστορική φήμη του Ριχάρδου αποδίδεται με το χαρακτηρισμό από τον Steven Runciman ως «κακού βασιλιά αλλά αξιοθαύμαστου και ανδρείου στρατιώτη»²⁶⁶. Πράγματι, μπορεί οι στρατιωτικοί θρίαμβοι του Λεοντόκαρδου να έγιναν ξακουστοί, αλλά τα υπέρογκα έξοδα της σταυροφορίας, των διαρκών πολέμων στη Γαλλία, καθώς και των λύτρων στο γερμανό αυτοκράτορα για την απελευθέρωσή του από την αιχμαλωσία, αναμφίβολα ώθησαν το βασιλικό ταμείο στα όριά του. Η διαρκής ανάγκη του Ριχάρδου για χρήματα είχε γίνει ξεκάθαρη στους χρονικογράφους της εποχής, με τον Ρογήρο του Howden να παρατηρεί πως «για το Ριχάρδο τα πάντα ήσαν προς πώληση: εξουσίες, βαρονίες, κομητείες, κάστρα, πόλεις, γαίες και όλα τα σχετικά»²⁶⁷. Αν και η Αγγλία συνέχιζε να αποτελεί τον κινητήρα της ανδεγαυικής οικονομικής ισχύος, ο Ριχάρδος αποχώρησε από το νησί αμέσως μετά την στέψη του και επέστρεψε μόλις για δύο μήνες μετά την αιχμαλωσία του (1194), περνώντας τα τελευταία πέντε χρόνια του βίου του στη Γαλλία. Έχει υποστηριχθεί πως το προσωπικό νομοθετικό έργο του Ριχάρδου ανταποκρινόταν στην πολυδάπανη εξωτερική του πολιτική: πώληση αξιωμάτων και δικαιωμάτων σε ευγενείς και αστικές κοινότητες, επιβολή τελωνιακών φόρων στα λιμάνια και έκδοση αδειών για την πραγματοποίηση τουρνουά (τα οποία είχαν καταργηθεί από τον Ερρίκο Β΄) σε πέντε πόλεις των Midlands²⁶⁸. Ωστόσο, παρά την εμφανή ολιγωρία του μονάρχη αναφορικά με διοικητικά ζητήματα, η κρατική μηχανή του αγγλικού βασιλείου λειτουργούσε απρόσκοπτα στα χέρια έμπειρων αξιωματούχων, όπως ο Γουλιέλμος Longchamp και ο Ουμβέρτος Walter²⁶⁹. Κατά τη διάρκεια της σχεδόν δεκαετούς απουσίας του Ριχάρδου η κυβέρνηση του βασιλείου συνέχιζε να εκδίδει νόμους, να αποδίδει δικαιοσύνη και, όπως θα δούμε στην περίπτωση των Εβραίων, να ιδρύει νέες υπηρεσίες.

²⁶⁵ Harvey, P.D.A., “The English Inflation of 1180-1220”, στο: *Past and Present*, 61 vo.1, Οξφόρδη 1973, σελ.3-31.

²⁶⁶Runciman, S., *Η Ιστορία των Σταυροφοριών* (μτφρ. Βλαβιανού, Α.), 3τομ., Αθήνα 2002, τομ.3: σελ.83. Cf. Gillingham, J., *Richard I*, New Haven 1999, ο οποίος θεωρεί πως ο Ριχάρδος ενεπλάκη ενεργά και προσωπικά με τη διοίκηση του βασιλείου.

²⁶⁷*Gesta regis Henrici...*, τομ.2: σελ.90.

²⁶⁸Bisson 2009, σελ.392-393

²⁶⁹Βλ. Cheney, C. R., *Hubert Walter*, Λονδίνο 1967.

Η ιστορική φήμη του διαδόχου και αδερφού του Ριχάρδου, Ιωάννη του Ακτήμονα (1199-1216) έχει αποδοθεί με τα πιο μελανά χρώματα. Μέχρι το τέλος της βασιλείας του Ιωάννη το ανδεγαυικό στέμμα έχασε όλα τα γαλλικά του εδάφη (πλην της Γασκωνίας) και η πολιτική του παντοδυναμία περιορίστηκε ερχόμενη αντιμέτωπη με τις αντιδράσεις της αγγλικής βαρονίας. Αρχικά, είναι δύσκολο να υποστηρίξουμε πως η ταχύτατη κατάκτηση των γαλλικών ανδεγαυικών εδαφών από τον Φίλιππο Αύγουστο (1203-1204) υπήρξε αποτέλεσμα της στρατιωτικής και οικονομικής αδυναμίας του αγγλικού στέμματος²⁷⁰. Ο Ιωάννης είχε δυσανεστήσει την γαλλική αριστοκρατία σε τέτοιο βαθμό που κατά τις εκστρατείες του 1203-1204 οι σημαντικότεροι Γάλλοι υποτελείς του ανδεγαυικού στέμματος αυτομόλησαν στο στρατόπεδο των Καπετιδών. Σε αντίθεση με τον πατέρα και τον αδερφό του, ο Ιωάννης αρνούνταν να δηλώσει υποτέλεια στον Φίλιππο για τα γαλλικά του εδάφη²⁷¹, ενώ η στρατιωτική δράση του χαρακτηριζόταν από δειλία και αναποφασιστικότητα, σε μια εποχή που η ιδιότητα του ιππότη ήταν συνυφασμένη με το βασιλικό αξίωμα. Αν και βρισκόταν στη Βόρειο Γαλλία το 1203, ο βασιλιάς έμεινε άπραγος μπροστά στην επέλαση του Φιλίππου Αυγούστου, αφήνοντας τη Νορμανδία να παραδοθεί αμαχητί πλην της φρουράς του «κάστρου στο βράχο (Château Gaillard)²⁷². Ακόμη, ο φόνος του επαναστατημένου ανιψιού του Ιωάννη, Αρθούρου της Βρετάνης, με διαταγή του μονάρχη, αναμφίβολα, εξόργισε τους ισχυρούς υποτελείς των κεντρικών εδαφών (Anjou, Maine, Τουρραίνη). Λίγες εβδομάδες μετά, αφού είχαν βοηθήσει το βασιλιά να συντρίψει τον Αρθούρο στο Mirabeau (1202), οι σενεσάλτοι του Anjou και της Τουρραίνης, Γουλιέλμος des Roches και Αμαλάριχος της Thouars αντίστοιχα, μαζί με τους άρχοντες των Mayenne, Craon, και Fougeres επαναστάτησαν εναντίον του Ιωάννη²⁷³. Πράγματι, λαμβάνοντας υπόψη το ισχυρό αίσθημα οικογενειακής αλληλεγγύης που κυριαρχούσε στις ευγενείς οικογένειες της εποχής, μπορούμε να φανταστούμε πως ο απροκάλυπτος φόνος ενός συγγενούς ακόμα και επαναστατημένου φάνταζε ως ένα εκ των ειδεχθέστερων εγκλημάτων στα μάτια της αριστοκρατίας²⁷⁴. Τέλος, ο γάμος του Ιωάννη με την Ισαβέλλα της Angoulême,

---

²⁷⁰ Gillingham 2000, σελ.95-102.

²⁷¹ Gillingham, J., "Doing Homage to the King of France", στο: *Henry II: New Interpretations*, σελ.85-128.

²⁷² Bradbury 1998, σελ.145-156.

²⁷³ Gillingham 2000, σελ.92.

²⁷⁴ Turner 2010, σελ.19.

αρραβωνιαστικά του υποτελούς του Ούγου Θ΄ του Lusignan, εξασφάλισε την απεμπόληση όποιας επιρροής είχε ο άγγλος μονάρχης στο Πουατιέ²⁷⁵.

Παρομοίως, οι καταδικασμένες προσπάθειες του Ιωάννη για ανακατάληψη των γαλλικών κτήσεων θα συσπείρωνε την αγγλική αριστοκρατία εναντίον του στέμματος. Με την απώλεια των γαλλικών εδαφών η Αγγλία έπρεπε να επωμιστεί τα οικονομικά έξοδα των αποτυχημένων εκστρατειών του Ιωάννη. Η φορολογία υπήρξε αβάσταχτη κατά την περίοδο 1204-1214. Τα ποσά που απαιτούνταν για την κληρονομική μεταβίβαση έγγειας περιουσίας γιγαντώθηκαν και το στέμμα αύξησε κατακόρυφα τη συχνότητα συλλογής φόρων έναντι στρατιωτικής υπηρεσίας: ενώ οι τρεις προκάτοχοι του είχαν συλλέξει συνολικά έντεκα scutages, ο ίδιος αριθμός scutages επιβλήθηκε κατά τη δεκαεπτάχρονη βασιλεία του Ιωάννη²⁷⁶. Εξάλλου, η ανάγκη για επιπλέον χρηματοδότηση ώθησε την κυβέρνηση του Ιωάννη στην επιβολή της πρώτης γενικής φορολογίας στο Αγγλικό Βασίλειο. Η δεκάτη τρίτη επί της κινητής περιουσίας και των εισοδημάτων που εισπράχθηκε το 1207 αποτελούσε έναν πρώιμο φόρο εισοδήματος και, χωρίς αμφιβολία, πρόσθεσε και άλλα βάρη στον ήδη πιεσμένο από τη φορολογία πληθυσμό²⁷⁷. Παράλληλα με την αβάσταχτη φορολογία ο βασιλιάς δεν παρέλειψε να εκδηλώσει την ανδεγαυική του οργή έναντι των υποτελών του. Ο Ιωάννης δεν δίστασε να εκτελέσει τον πρώην ευνοούμενο του, Γουλιέλμο de Braose, και να καταδικάσει την κόρη και το γιό του σε θάνατο δια λιμοκτονίας, ενώ το 1211 απαγχόνισε εικοσιοκτώ γιούς Ουαλών αρχηγών οι οποίοι του είχαν παραχωρηθεί ως όμηροι²⁷⁸. Ένα είδος επικής ποίησης της εποχής εξυμνεί τον ευγενή-ήρωα, ο οποίος αηδιασμένος από τα εγκλήματα του βασιλιά του, αποκηρύσσει την πίστη του σε εκείνον και επαναστατεί²⁷⁹. Μετά τις πανωλεθρίες του Ιωάννη το 1214 μεγάλοι και μικροί άγγλοι αριστοκράτες υποστηριζόμενοι από μέλη του εξίσου μαστιζόμενου κλήρου²⁸⁰ επαναστάτησαν εναντίον του στέμματος και ανάγκασαν τον Ιωάννη να υπογράψει τη Μεγάλη Χάρτα (Magna Carta) στο Runnymede (1215). Η Μεγάλη Χάρτα, το πρώτο συνταγματικό κείμενο της

²⁷⁵Vincent, N., "Isabella of Angoulême: John's Jezebel", στο: *King John: New Interpretations* (επιμ. Church, S.D.), Woodbridge 1999, σελ.165-219.

²⁷⁶Turner, R.V., *King John: England's Evil King?* Stroud 2009, σελ.87.

²⁷⁷Ibid., σελ. 95. Kaeuper 2002, σελ.35.

²⁷⁸Holden, B.W., "King John, the Braoses, and the Celtic Fringe 1207-1216", στο *Albion*, 31 vo.1, Σικάγο 2001, σελ.1-23.

²⁷⁹Βλ. Calin, W.C., *The Old French Epic of Revolt*, Γενεύη 1962.

²⁸⁰Turner 2010, σελ. 24-26. Η δυναστεία των Ανδεγαυών είχε χάσει μεγάλο μέρος της υποστήριξης του κλήρου ήδη από τη δολοφονία του Θωμά Beckett (1170).

Ευρώπης²⁸¹, έθεσε τέλος στην Ανδεγαυική «ανολοκλήρωτη απολυταρχία»: τα βαρονιακά και εκκλησιαστικά δικαιώματα κατοχυρώνονται, οι φεουδαλικοί φόροι οριστικοποιούνται και το στέμμα υποχρεώνεται να εξασφαλίσει την έγκριση των βαρόνων για την επιβολή έκτακτης φορολογίας²⁸². Αξίζει να σημειώσουμε πως η Χάρτα δεν ανταποκρινόταν αποκλειστικά στις απαιτήσεις των βαρόνων και των ιεραρχών, αλλά αναφερόταν ρητά στα δικαιώματα ανθρώπων πιο ταπεινής καταγωγής²⁸³. Όπως ισχυρίστηκε η Reynolds, η Μεγάλη Χάρτα εκπροσωπούσε τα συλλογικά συμφέροντα και υποχρεώσεις του συνόλου της αγγλικής κοινωνίας, τα μέλη της οποίας είχαν συσπειρωθεί ενόψει της βασιλικής καταπίεσης συστήνοντας την ευρύτατη συλλογικότητα, την οποία η Reynolds αποκαλεί «κοινότητα του βασιλείου»²⁸⁴. Σε αντίθεση με τη Γαλλία ο δρόμος για την ανάπτυξη αντιπροσωπευτικών θεσμών στην Αγγλία, είχε ανοίξει.

Κατά το πρώτο έτος του Ριχάρδου Α΄ στο θρόνο οι εβραϊκές κοινότητες της Αγγλίας θα έρχονταν αντιμέτωπες με το πρώτο μαζικό ξέσπασμα αντί-εβραϊκής βίας από την εγκατάστασή τους στο Νησί. Κατά τη στέψη του μονάρχη στις 3 Σεπτεμβρίου 1189 μια αντιπροσωπεία επιφανών Εβραίων από όλο το βασίλειο επιχείρησε να παρευρεθεί στην εκδήλωση που ακολούθησε την τελετή στέψης για να υποβάλει τα σέβη της στο νέο βασιλιά. Η άρνηση του θυρωρού να τους δεχτεί συνοδεύτηκε από τη φρενήρη αποδοκιμασία του συγκεντρωμένου πλήθους και σύντομα ο διαπληκτισμός μετατράπηκε σε ένα εκτενές πογκρόμ που οδήγησε στο θάνατο αρκετών Εβραίων και στη λεηλασία της εβραϊκής συνοικίας του Λονδίνου. Πληροφορούμενος για τα γεγονότα ο Ριχάρδος διέταξε τον αρχιδικαστή, Ρανούλφο Glanville, να αποκαταστήσει την τάξη, αλλά μη μπορώντας να κάνει πολλά η λεηλασία συνεχίστηκε κατά τη διάρκεια της νύχτας²⁸⁵. Ο μονάρχης, προφανώς ενοχλημένος από την κακομεταχείριση των εβραϊκών υποκειμένων του, εξέδωσε βιαστικά ένα διάταγμα που επιβεβαίωνε τη βασιλική προστασία των Εβραίων, διέταξε την παραδειγματική εκτέλεση του θυρωρού και έστρεψε το βλέμμα του στη Σταυροφορία, αναχωρώντας μέσα σε διάστημα λίγων εβδομάδων για τη

²⁸¹ Το διάταγμα της Pamiers κατά την αλβηγινή σταυροφορία (1212) αποτελεί περισσότερο κωδικοποίηση της νομοθεσίας και προσπάθεια επιβολής στρατιωτικού νόμου: Lippiatt, G.E.M., *Simon V of Montfort & Baronial Government 1195-1218*, Οξφόρδη 2017, σελ. 161-168.

²⁸² Για την Χάρτα βλ. Holt, J.C., *Magna Carta*, Cambridge 1965.

²⁸³ *Ibid.*, σελ. 186-187.

²⁸⁴ Reynolds, S., *Kingdoms and Communities in Western Europe, 900-1300*, Οξφόρδη 1997, σελ. 268-269.

²⁸⁵ Chazan 1980, σελ. 158-161.

Νορμανδία²⁸⁶. Μετά την αποχώρηση του Ριχάρδου και ως το Μάρτιο του 1190 παρατηρείται έκρηξη αντί-εβραϊκών πογκρόμ στις πόλεις Norwich, Lynn, Stamford, Bury, Colchester, Thetford, Osplinge και Lincoln²⁸⁷. Σίγουρα, η προετοιμασία της Γ΄ Σταυροφορίας δεν θα μπορούσε να είναι άσχετη με τα γεγονότα· ο Γουλιέλμος του Newburgh αναφέρει πως οι ταραχές στο Lynn και το Stamford υποκινήθηκαν από διερχόμενα σταυροφορικά σώματα²⁸⁸. Ωστόσο, ο κύριος παράγοντας που προκάλεσε τις επιθέσεις δεν ήταν τόσο ο σταυροφορικός ζήλος, όσο οι οικονομικές πιέσεις του στέμματος επί του αγγλικού πληθυσμού, ενός στέμματος που προωθούσε και επωφελούταν από την εβραϊκή τοκογλυφία²⁸⁹. Ας μην ξεχνάμε πως η συνεισφορά των Εβραίων στη δεκάτη του Σαλαδίνου αποτιμάται από τη σύγχρονη ιστορική έρευνα σε 12.000£²⁹⁰. Αναμφίβολα, η φορολογία των Εβραίων από το στέμμα δημιουργούσε νέες πιέσεις στους χριστιανούς οφειλέτες. Όπως γράφει ο Ριχάρδος της Devizes:

*«Άλλες μικρές και μεγάλες πόλεις της χώρας μιμήθηκαν τους Λονδρέζους... και με την ίδια ευλάβεια έστειλαν με αίμα στην κόλαση εκείνους που τους αφαίμαζαν.»*²⁹¹

Η κλιμάκωση των ταραχών με την εξολόθρευση της εβραϊκής κοινότητας της Υόρκης είναι ενδεικτική των οικονομικών κινήτρων των δραστών. Οι Εβραίοι είχαν εγκατασταθεί στην Υόρκη κατά τη δεκαετία του 1170 και η νεοσύστατη κοινότητα περιλάμβανε αρκετούς μεγαλοδανειστές, όπως ο Josce και ο Βενέδικτος, των οποίων η οικονομική ευημερία αντικατοπτριζόταν στις ευρύχωρες πέτρινες οικίες που κατοικούσαν²⁹². Ο Γουλιέλμος του Newburgh αναφέρει πως η μεγάλη αριστοκρατία δεν υπήρξε μέρος του επιτιθέμενου πλήθους το οποίο αποτελούνταν από τους αστούς της πόλης και «ένα μεγάλο όγλο ανθρώπων της υπαίθρου και αρκετούς στρατιωτικούς άνδρες (ιπότες)... σαν ο καθένας να έψαχνε το προσωπικό του όφελος και κάτι σπουδαίο για τον εαυτό του»²⁹³. Πράγματι, οι πηγές της εποχής κάνουν λόγο για τα υπέρογκα χρέη που οι ιπότες του Yorkshire όφειλαν στους

²⁸⁶Dobson, R.B., *The Jews of Medieval York and the Massacre of March 1190, Bothwick Papers 45*, Υόρκη 1974, σελ.21.

²⁸⁷Ibid., σελ.28.

²⁸⁸Jacobs, J., *The Jews of Angevin England*, Λονδίνο 1893, σελ.113-115.

²⁸⁹Stacey, R.C., "Crusades Martyrdoms, and the Jews of Norman England, 1096-1190" στο: *Juden und Christen zur Zeit der Kreuzzüge* (επιμ. Haverkamp, A.), Στουτγάρδη 1999, σελ.250.

²⁹⁰Tyerman, C., *England and the Crusades 1095-1588*, Σικάγο 1988, σελ.79.

²⁹¹Jacobs, σελ.133-134.

²⁹²*Chronicles of the Reigns...*, τομ.1: σελ.312-313.

²⁹³Ibid., τομ.1: σελ.313-314.

Εβραίους²⁹⁴. Στις 16 Μαρτίου 1190 (Σάββατο πριν το Εβραϊκό Πάσχα) οι Εβραίοι της πόλης οχυρώθηκαν στο τοπικό φρούριο αφήνοντας εκτός τον βασιλικό καστελάνο, Ριχάρδο Malebisse, ο οποίος ήταν καταχρεωμένος στους Εβραίους. Όταν κατέστη φανερό πως το ξύλινο οχυρό δεν ήταν ικανό να διαφυλάξει τους Εβραίους από τα χριστιανικά ξίφη, ο γαλλοεβραίος ραβίνος Yomtob του Joigny -ακολουθώντας τα παράδειγμα τον Ελεάζαρ στη Μασάντα- διέταξε την αυτοκτονία των πολιορκημένων. Όσοι δεν αυτοκτόνησαν, κατεσφάγησαν από το πλήθος το επόμενο πρωί²⁹⁵. Αμέσως, οι υποκινητές μετέβησαν στον καθεδρικό ναό της πόλης, όπου έκαψαν τα αντίγραφα των εβραϊκών δανείων που φυλάσσονταν εκεί, εξαφανίζοντας κάθε απόδειξη που διέθεταν οι αρχές σχετικά με τα εβραϊκά τους χρέη²⁹⁶. Η απάντηση των αρχών ήρθε μερικές εβδομάδες αργότερα, όταν ο Ριχάρδος διέταξε το βασιλικό καγκελάριο και αρχιδικαστή, Γουλιέλμο Longchamp, να διευθετήσει την κατάσταση. Ο Γουλιέλμος έφτασε στην πόλη στις 3 Μαΐου και προέβη στην επιβολή προστίμων σε 50-60 πλούσιους αστούς. Προφανώς, οι ενέργειες των αρχών δεν στόχευαν τόσο στην αμερόληπτη απονομή δικαιοσύνης όσο στην ισοστάθμιση των ζημιών που υπέστη το βασιλικό θησαυροφυλάκιο ως αποτέλεσμα των καταστροφών²⁹⁷. Η έρευνα των αξιωματούχων υπέδειξε τρεις ιπότες βαριά χρεωμένους στους Εβραίους (Ροβέρτος της Γάνδης, Ροβέρτος του Turnham και Ριχάρδος Malebisse) ως κύριους υποκινητές της σφαγής. Έχοντας δραπετεύσει στη Σκωτία, η κατάσχεση των έγγων περιουσιών τους από το στέμμα υπήρξε η μόνη τους τιμωρία²⁹⁸.

Τα γεγονότα του 1189-1190 ανέδειξαν τη ζημία που εγκυμονούσε για το βασιλικό ταμείο η απώλεια εβραϊκών ζώων και περιουσιών. Συνεπώς, η συστηματοποίηση του βασιλικού ελέγχου επί των εβραϊκών ζητημάτων προωθήθηκε ταχύτατα μέσω της δημιουργίας μιας νέας βασιλικής υπηρεσίας. Η υπηρεσία αυτή, εμφανής από τα μέσα της δεκαετίας του 1190, λειτούργησε ως ένα μόνιμο αυτόνομο παράρτημα του βασιλικού Θησαυροφυλακίου, με όνομα «Θησαυροφυλάκιο των Εβραίων» (Scaccarium Judaeorum), ενώ διέθετε ξεχωριστά αρχεία εγγράφων στα λατινικά και τα εβραϊκά, δικιά του σφραγίδα και προσωπικό αποτελούμενο από δικαστές, γραφειοκράτες και σερτζέντιδες. Αρμοδιότητες της υπηρεσίας ήταν η διευθέτηση

²⁹⁴Thomas, H.M., *Vassals, Heiresses, Crusaders and Thugs: The Gentry of Angevin Yorkshire, 1154-1216*, Φιλαδέλφεια 1993, σελ.166.

²⁹⁵Jacobs, σελ.116-130.

²⁹⁶Carpenter, σελ.250.

²⁹⁷Dobson, σελ.28.

²⁹⁸Mundil, σελ.81.

ζητημάτων δικαιοσύνης και η εφαρμογή της βασιλικής οικονομικής πολιτικής²⁹⁹. Η νομοθεσία του 1194 όριζε τον υπολογισμό όλων των περιουσιακών στοιχείων των Εβραίων του βασιλείου και προέβλεπε την επαρκή καταγραφή των εβραϊκών συναλλαγών σε εθνικό επίπεδο. Εφεξής οι Εβραίοι θα υποχρεώνονταν να συνάπτουν δάνεια μόνο σε ορισμένα αστικά κέντρα, ενώπιον μιας επιτροπής αποτελούμενης από δύο Εβραίους, δύο Χριστιανούς και δύο υπαλλήλους του νέου Θησαυροφυλακίου. Τα δανειακά συμβόλαια θα αντιγράφονταν από τις αρχές και θα φυλάσσονταν σε ένα σεντούκι (archa), ενώ η αποπληρωμή των δανείων θα ακολουθούσε την ίδια διαδικασία³⁰⁰. Πλέον οι άγγλοι μονάρχες είχαν στην κατοχή τους έναν οργανισμό που καθιστούσε τη μεγιστοποίηση των εβραϊκών φορολογικών αποσπάσεων εφικτή, στο μικρότερο δυνατό χρόνο και με το ελάχιστο δυνατό κόστος. Το στέμμα διέθετε ακριβείς πληροφορίες σχετικά με το μέγεθος του εβραϊκού πλούτου, μπορούσε να συλλέξει πιο αποτελεσματικά τα ποσά που οφείλονταν σε θανόντες Εβραίους και να περιορίσει την οικονομική ζημία που θα προκαλούσε μια πιθανή αντί-εβραϊκή επίθεση.

Με την άνοδο του Ιωάννη στο θρόνο, το στέμμα επικύρωσε τις παραχωρήσεις των προγενέστερων μοναρχών προς τους Εβραίους. Το Διάταγμα του Απριλίου του 1201 αναγνώριζε την ελεύθερη μετακίνηση των Εβραίων, το δικαίωμά τους στην κληρονομιά περιουσιών και δανείων, στην εμπορεία οποιουδήποτε προϊόντος εκτός από εκκλησιαστικά σκεύη και κλοπιμαία, καθώς και στη νόμιμη πώληση υποθηκών σε περίπτωση που κάποιο δάνειο δεν εξοφλούνταν ένα χρόνο και μία μέρα μετά τη λήξη της προθεσμίας αποπληρωμής³⁰¹. Όπως δήλωσε ο Ιωάννης δύο χρόνια αργότερα απευθυνόμενος σε ένα πλήθος Λονδρέζων:

*“Ακόμα και σε ένα σκυλί να υποσχεθούμε ειρήνη, θα τηρηθεί απαραβίαστα”*³⁰²

Η σχετικά ήπια εβραϊκή πολιτική των πρώτων χρόνων της βασιλείας του Ιωάννη έμελλε να μεταβληθεί από τις νέες οικονομικές ανάγκες για την ανακατάληψη των γαλλικών εδαφών. Το 1210 μετά την επιστροφή του από την Ιρλανδία ο Ιωάννης επέβαλε έκτακτο φόρο (tallage) ύψους 66.000 μάρκων στις εβραϊκές κοινότητες του

²⁹⁹Cramer, A.C., “The Origins and Functions of the Jewish Exchequer”, στο: *Speculum*, 16, Σικάγο 1941, σελ.226-229.

³⁰⁰*English Historical Documents* (Douglas, D.C. et als.), 12τομ., Νέα Υόρκη&Λονδίνο 1953-1977, τομ.3:σελ.303-306.

³⁰¹*Foedera, Conventiones, Litterae, et Acta Publica* (επιμ. Rymer, T.), 4τομ., Λονδίνο 1816-1869, τομ.1i: σελ.51.

³⁰²Clanchy, M.T., *From Memory to Written Record: England 1066-1307*, New Jersey 2012, σελ.69.

βασιλείου, διατάσσοντας ταυτόχρονα τη φυλάκιση πολλών επιφανών Εβραίων μέχρι την πληρωμή του ποσού. Δεν γνωρίζουμε πόσα χρήματα έφτασαν τελικά στο βασιλικό ταμείο, ενώ πληροφορούμαστε πως τα μέτρα της κυβέρνησης του Ιωάννη περιλάμβαναν μαζικές κατασχέσεις περιουσιών και άγρια βασανιστήρια³⁰³. Μπορούμε να συνειδητοποιήσουμε πως η άμεση ανάγκη για ρευστό κατέστησε την tallage του 1210, εν πολλοίς παρόμοια με το γαλλικό cartio. Όπως παρατήρησε ο Barratt, η οικονομική πολιτική του στέμματος την περίοδο 1210 - 1214 «αντιπροσώπευε τη μέγιστη οικονομική εκμετάλλευση των πόρων του βασιλείου από την εποχή της κατάκτησης»³⁰⁴. Η επιβολή της αβάσταχτης εβραϊκής φορολογίας δεν άργησε να προκαλέσει επιπλέον προβλήματα επί των ήδη πιεζόμενων χριστιανών οφειλετών. Με το ξέσπασμα του Α΄ Βαρονιακού Πολέμου (1215-1217), ο οποίος έχει χαρακτηριστεί ως «επανάσταση των βασιλικών οφειλετών»³⁰⁵, οι Εβραίοι βρέθηκαν στο στόχαστρο των εξεγερθέντων βαρόνων ως όργανα της βασιλικής καταπίεσης. Κατά την κατάληψη του Λονδίνου από τους επαναστάτες το Μάιο του 1215 η εβραϊκή συνοικία λεηλατήθηκε και τα περισσότερα σπίτια ισοπεδώθηκαν³⁰⁶. Οι βαρονιακές ανησυχίες σχετικά με τον εβραϊκό δανεισμό αποτυπώθηκαν ευκρινέστερα στα άρθρα 9-11 της Μεγάλης Χάρτας, τα οποία προέβλεπαν την απαγόρευση κατάσχεσης έγγειας περιουσίας σε περίπτωση που η κινητή περιουσία του οφειλέτη μπορούσε να καλύψει το δάνειο, καθώς και την κατάργηση του τόκου σε περίπτωση που λόγω θανάτου του δανειολήπτη τα δάνεια κληρονομούνταν από τη χήρα ή τα ανήλικα παιδιά του³⁰⁷. Το σκηνικό της εβραϊκής παρουσίας στην Αγγλία έως την απέλαση του 1290 είχε στηθεί: οι Εβραίοι βρίσκονταν αντιμέτωποι με τη συστηματική βασιλική εκμετάλλευση από τη μία πλευρά, ενώ από την άλλη οι βαρόνοι του βασιλείου ήταν έτοιμοι να χρησιμοποιήσουν οποιοδήποτε μέσο για την αποτίναξη των εβραϊκών τους δανείων.

³⁰³Roth, C., *A History of Jews in England*, Οξφόρδη 1951, σελ.26.

³⁰⁴Barratt, N., "The Revenues of John and Philip Augustus Revisited", στο: *King John: New Interpretations*, σελ.87.

³⁰⁵Holt, J.C., *The Northerners: A Study in the Reign of King John*, Οξφόρδη 1992, σελ.34.

³⁰⁶Roth 1951, σελ.27.

³⁰⁷Turner, R.V., *Magna Carta*, Λονδίνο 2003, σελ.228.

10.Γαλλία 1223-1270: ο Λέοντας, η Σιδηρά Αντιβασιλεία, ο Άγιος και η καθιέρωση της Ιερής Μοναρχίας

Από το θάνατο του Φιλίππου Αυγούστου έως το τέλος της βασιλείας του εγγονού του, Λουδοβίκου Θ΄, το βασίλειο της Γαλλίας θα μετατρέποταν στην ισχυρότερη κρατική οντότητα της Δυτικής Ευρώπης. Η βασιλεία του γιού του Φιλίππου Β΄, Λουδοβίκου Η΄ (1223-1226), αν και σύντομη, συνέβαλε στην αύξηση της εξουσίας των Καπετιδών. Οι στρατιωτικές επιτυχίες του μονάρχη του προσέδωσαν το προσωνύμιο «Λέοντας»³⁰⁸. Με την πτώση της La Rochelle τον Αύγουστο του 1224 και την εκδίωξη των Ανδεγαυών από την Saintonge το fleur-de-lys διατράνωσε την κυριαρχία του στη Δυτική Γαλλία, με τη Γασκωνία να αποτελεί τη μόνη περιοχή υπό τον έλεγχο των Πλανταγενετών³⁰⁹. Σε αντίθεση με τον πατέρα του, ο οποίος ελάχιστα ενδιαφερόταν για τη μοίρα των εδαφών της Νοτίου Γαλλίας, ο Λουδοβίκος κινήθηκε ενεργά προς την ολοκλήρωση της Αλβηγινής Σταυροφορίας, η οποία μαινόταν από το 1209. Δεν είναι τυχαίο πως μια από τις πρώτες πράξεις του Λουδοβίκου μετά τη στέψη του ήταν η απόσπαση δέκα χιλιάδων μάρκων από το «υπέρ αγαθοεργιών» κονδύλιο που όριζε η διαθήκη του πατέρα του και η αποστολή του ποσού στον Αμαλάριχο του Montfort για την υπεράσπιση των τελευταίων σταυροφορικών κτήσεων στο Languedoc, οι οποίες απειλούνταν από την αντεπίθεση των Νοτίων³¹⁰. Το 1224 ο πιεζόμενος Αμαλάριχος παραχώρησε το σύνολο των δικαιωμάτων του επί των εδαφών του Languedoc στο γαλλικό στέμμα³¹¹, και η μεγαλοπρεπής Σταυροφορία του Λουδοβίκου στο Νότο (1226) εξάλειψε τις ελπίδες του οίκου των Saint-Gilles (Τουλούζης) για ανεξαρτησία από τις βασιλικές επιταγές³¹². Στο πλαίσιο της παρέμβασης στο Languedoc το στέμμα άδραξε την ευκαιρία να βάλει τη χείρα του βαθιά στα ταμεία της γαλλικής Εκκλησίας. Η Εκκλησιαστική Σύνοδος της Bourges (Νοέμβριος 1225), στην οποία συμμετείχαν αντιπροσωπείες σχεδόν όλων των γαλλικών επισκοπών, επικύρωσε τα βασιλικά δικαιώματα στο Νότο και επέτρεψε στο στέμμα τη συλλογή της «αλβηγινής δεκάτης» επί των εκκλησιαστικών εισοδημάτων για διάστημα πέντε ετών³¹³. Με την

³⁰⁸Βλ. Hanley, C., *Louis: The French Prince who invaded England*, New Haven & Λονδίνο 2016.

³⁰⁹Gillingham 2000, σελ.110-115.

³¹⁰*Chronica Magistri Guillelmi de Podio Laurentii* (επιμ. &μτφρ. Duvernoy, J.), Παρίσι 1976, σελ.114-116.

³¹¹*Histoire générale de Languedoc* (επιμ. Vaissete, J. et als.), 16τομ., Τουλούζη 1872-1904, τομ.8: σελ.789.

³¹²Sumption, J., *The Albigensian Crusade*, Λονδίνο 2000, σελ.217ff.

³¹³Kay, R., *The Council of Bourges, 1225: A Documentary History*, ΝέαΥόρκη&Λονδίνο 2019.

εκστρατεία του 1226 πεπειραμένα βασιλικά στρατεύματα θα παρέμεναν μόνιμα στο Languedoc, καταδικάζοντας σε αποτυχία τις όψιμες εξεγέρσεις των υποστηρικτών των Saint-Gilles. Ο τελευταίος κόμης της δυναστείας, Ρεϋμούνδος Ζ΄, αναγκάστηκε να δηλώσει υποταγή στο στέμμα ενώ η Συνθήκη των Παρισίων (Απρίλιος 1229) προέβλεπε το γάμο της μοναχοκόρης του και κληρονόμου της Τουλούζης, Ιωάννας, με έναν από τους γιούς του μονάρχη³¹⁴. Η Ιωάννα θα παντρευόταν το 1237 τον γιό του Λουδοβίκου Η΄, Αλφόνσο του Πουατιέ, και ο θάνατος του ζευγαριού χωρίς απογόνους το 1271 θα επισφράγιζε την προσάρτηση του Languedoc από τη γαλλική μοναρχία. Κατά τη διάρκεια του 13ου αιώνα τα εδάφη του στέμματος νοτίως του Massif Central αποτέλεσαν ουσιαστικά κατεχόμενα εδάφη, διοικούμενα από απεσταλμένους των Παρισίων βορειογάλλους ανώτερους ευγενείς (σενεσάλους), πλαισιωμένους από ντόπιους ευγενείς, γνώστες τόσο της γλώσσας, όσο και των τοπικών εθίμων (μεγάλο μέρος των οποίων είχε επικυρωθεί από το στέμμα)³¹⁵. Ο Λουδοβίκος Η΄ απεβίωσε πριν την ολοκλήρωση της κατάκτησης του Νότου υποκύπτοντας τον Νοέμβριο του 1226 στη δυσεντερία από την οποία είχε προσβληθεί κατά την πολιορκία της Αβινιόν. Κατά την παράδοση ο ευσεβής μονάρχης αρνήθηκε να εφαρμόσει τις αμαρτωλές προτροπές των αυλικών του, σύμφωνα με τις οποίες η σεξουαλική πράξη θα βοηθούσε τον αδύναμο Λουδοβίκο να αναρρώσει. Όπως γράφει ο Moore, η απόκριση του μονάρχη αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα περιβολής του βασιλικού επεκτατισμού του 13ου αιώνα με το «άρωμα» της αγιότητας³¹⁶.

Η εβραϊκή πολιτική του Λουδοβίκου αντανάκλα το αυξημένο κύρος της γαλλικής μοναρχίας και την εντατικοποίηση των προσπαθειών περιβολής της με το «άρωμα» της αγιότητας. Τρεις μήνες από την ανάρρησή του στο θρόνο (8 Νοεμβρίου 1223) ο Λουδοβίκος και είκοσι έξι από τους σημαντικότερους ευγενείς-κατόχους Εβραίων υπέγραψαν ένα νέο *stabilimentum*. Το γεγονός πως ο βασιλιάς ήταν σε θέση να εξασφαλίσει την υποστήριξη ενός τόσο μεγάλου αριθμού αριστοκρατικών μεγιστάνων αποδεικνύει την ενίσχυση της μοναρχικής πολιτικής ισχύος σύμφωνα με

³¹⁴*Histoire générale de Languedoc*, τομ.8: στηλ.883-893.

³¹⁵Jordan, W.C., "The Capetians from the Death of Philip II to Philip IV", στο: *The New Cambridge Medieval History*, τομ.5: c. 1198-c. 1300 (επιμ. Abulafia, D.), Cambridge 1999, σελ. 287-288.

³¹⁶Moore, σελ.269.

τον Langmuir³¹⁷. Το κείμενο όριζε πως κανένα από τα συμβαλλόμενα μέλη δεν θα είχε στην κατοχή του Εβραίους που ανήκαν σε άλλον υπογράφο, καταργούσε τους τόκους όλων των υφιστάμενων εβραϊκών δανείων και υποχρέωνε τους οφειλότες να αποπληρώσουν το αρχικό ποσό των δανείων τους όχι στους Εβραίους, αλλά στον εκάστοτε επικυρίαρχο σε εννιά ίσες δόσεις εντός των επόμενων τριών ετών³¹⁸. Σε αντίθεση με τον Φίλιππο Αύγουστο, ο οποίος από το 1198 επιχείρησε να θέσει τον εβραϊκό δανεισμό σε στενή βασιλική επιτήρηση, η νομοθεσία του 1223 κατήργησε το σφράγισμα των εβραϊκών δανείων από τους βασιλικούς αξιωματούχους³¹⁹. Με την κατάργηση της σφραγίδας κατέστη εμφανές πως το στέμμα ήταν έτοιμο να θυσιάσει την αναλυτική πληροφόρηση σχετικά με το μέγεθος των εβραϊκών δανείων χάριν της αποποίησης οποιασδήποτε σχέσης του με την αμαρτωλή πρακτική. Μολαταύτα, το στέμμα δεν ήταν σε θέση να αποσπάσει την προσυπογραφή του διατάγματος από το σημαντικότερο ευγενή-κάτοχο Εβραίων, Θεοβάλδο Δ΄ της Καμπανίας, ο οποίος εκμεταλλευόταν οικονομικά τις εβραϊκές κοινότητες της χωροδεσποτείας του όχι μέσω *cartiones*, αλλά επιβολής σταθερής φορολογίας³²⁰. Εν τέλει, το στέμμα δεν παρέλειψε να υπογράψει μια ξεχωριστή συνθήκη με την Καμπανία τον ίδιο Νοέμβριο³²¹, ενώ το Δεκέμβριο του ίδιου έτους κατόπιν βασιλικών πιέσεων ο Θεοβάλδος δέχτηκε να προσυπογράψει το *stabilimentum* των είκοσι έξι³²². Η περίπτωση των Εβραίων της Dampierre φανερώνει την καταβαράθρωση του εβραϊκού status ως αποτέλεσμα της νέας νομοθεσίας. Ο Γουλιέλμος της Dampierre υπήρξε ένας από τους είκοσι έξι υπογράφοντες του *stabilimentum*, με αποτέλεσμα οι επικεφαλής των εβραϊκών οικογενειών της Dampierre να καταφύγουν στα εδάφη του Θεοβάλδου της Καμπανίας, ο οποίος βρισκόταν σε σύγκρουση με τον Γουλιέλμο και δεν είχε υπογράψει ακόμα το διάταγμα. Λίγους μήνες μετά την υπογραφή του *stabilimentum* από τον κόμη της Καμπανίας (Μάιος 1224) οι δύο ευγενείς κατέληξαν σε μια συμφωνία. Οι οικογένειες των φυγάδων θα στέλνονταν στην Καμπανία και ο Γουλιέλμος με τον Θεοβάλδο θα μοίραζαν στη μέση τα χρήματα και την κινητή τους περιουσία. Ο Γουλιέλμος θα διατηρούσε τις ακίνητες εβραϊκές περιουσίες των

³¹⁷Langmuir 1960, σελ.220.

³¹⁸*Layettes du Trésor des Chartes* (επιμ. Teulet, A. et als.), 5τομ., Παρίσι 1863-1909, τομ.2: vo.1.

³¹⁹Jordan 1989, σελ.96.

³²⁰*Feudal Society in Medieval France: Documents from the County of Champagne* (επιμ. & μτφρ. Evergates, T.), Φιλαδέλφεια 1993, σελ.26-27.

³²¹*Layettes*, τομ.2: vo.1612.

³²²*Ibid.*, vo.1620.

εδαφών του και οι φτωχοποιημένοι Εβραίοι θα παρέμεναν στην Καμπανία³²³. Αν και η Γαλλία του 13ου αιώνα συνέχιζε να λειτουργεί βάσει φεουδαλικών δομών, οι Καπετίδες ήταν, πλέον σε θέση να ευθυγραμμίσουν τους περισσότερους κραταιούς φεουδάρχες με τις επιταγές του στέμματος.

Τρεις εβδομάδες μετά το θάνατο του Λουδοβίκου Η΄ ο ανήλικος γιός του, Λουδοβίκος Θ΄ (1226-1270) στέφθηκε βασιλιάς στη Ρεμς³²⁴. Λόγω του νεαρού της ηλικίας του νέου μονάρχη η γαλλική αντιβασιλεία πέρασε στα χέρια της βασιλομήτορος, Λευκής της Καστίλλης. Η Λευκή δεν άργησε να αποδειχθεί ικανότατη κυβερνήτης, εξασφαλίζοντας την υποστήριξη αρκετών εκκλησιαστικών και κοσμικών μεγιστάνων κατά τη διάρκεια της αντιβασιλείας της³²⁵. Ωστόσο, αντιμέτωποι με έναν ανήλικο μονάρχη και μία ξένη αντί-βασιλίτσα πολλοί από τους ισχυρούς φεουδάρχες δεν άργησαν να εξεγερθούν κατά της Λευκής, εποφθαλμιώντας την ανάληψη της αντιβασιλείας. Πράγματι, όπως το έθεσε ο βιογράφος του Λουδοβίκου Θ΄, Ιωάννης Joinville, η ισπανίδα Λευκή «δεν είχε ούτε συγγενείς ούτε φίλους σε ολόκληρο το βασίλειο»³²⁶. Σύντομα πολλοί σημαίνοντες ευγενείς, όπως ο Ούγος Ι΄ του Lusignan, ο Φίλιππος Hurepel της Βουλώνης, ο Ροβέρτος του Dreux και ο αδελφός του Πέτρος, δούκας της Βρετάνης, ήρθαν σε ανοιχτή πολεμική αντιπαράθεση με την αντιβασιλεία. Βέβαια, ως το 1230-1231 η ακλόνητη μαχητικότητα της Λευκής και η συμμαχία του στέμματος με άλλους ισχυρούς αριστοκράτες, όπως ο Θεοβάλδος της Καμπανίας, οδήγησαν τις απόπειρες των επαναστατών σε αποτυχία³²⁷. Η προπαγάνδα της «αντιπολίτευσης» διασώζεται μέσω των ποιημάτων της εποχής. Σύμφωνα με τους επαναστάτες η βασιλομήτωρ ήταν μια ξένη που σπαταλούσε τα έσοδα του στέμματος χάριν των ισπανών και καμπανών φίλων της, αρνούσαν να νυμφεύσει το γιό της, ενώ δεν δίσταζε να απελευθερώσει προδότες από τη φυλακή (Φερδινάνδος της Φλάνδρας) και να διαφθείρει την κρίση ακόμα και του παπικού απεσταλμένου. Ο Θεοβάλδος της Καμπανίας είχε συλληφθεί μετά το θάνατο του πατέρα του (νόθος), ήταν εραστής της Λευκής και ήταν υπεύθυνος για τη δηλητηρίαση του Λουδοβίκου Η΄ στην Αβινιόν ο οποίος αν

³²³Jordan 1989, σελ.99-102.

³²⁴*Memoirs of the Crusades by Villehardouin & de Joinville* (μτφρ. Marzials, F.), Λονδίνο& Toronto 1955, σελ.153.

³²⁵Pernoud, R., *La Reine Blanche*, Παρίσι 1972, σελ.145.

³²⁶*Memoirs of the Crusades*, σελ. 154.

³²⁷Hillen, C., "The Minority Governments of Henry III, Henry (VII) and Louis IX Compared", στο: *Thirteenth Century England XI: Proceedings of the Gregynog Conference 2005* (επιμ. Weiler, B., Burton, J., Schofield, P.), Woodbridge 2007, σελ.53.

επιβίωνε, σίγουρα θα είχε κατασχέσει την κληρονομιά του κόμη³²⁸. Μπορούμε εύκολα να παρατηρήσουμε πως σε αντίθεση με τις βαρονιακές επαναστάσεις στην Αγγλία, οι γάλλοι βαρόνοι δεν έθεταν επί τάπητος πολιτικά, οικονομικά και διοικητικά ζητήματα που αφορούσαν ευρύτερα στρώματα της γαλλικής κοινωνίας, αλλά προέβαλαν την επιθυμία τους να αναλάβουν τα ηνία της διοίκησης ενός βασιλείου που «εκφυλιζόταν» από τη Λευκή και το «νόθο εραστή» της. Οι ταραχές του 1226-1230 δεν υπήρξαν απόρροια αντίθεσης της «κοινότητας του βασιλείου» με το στέμμα αλλά σύγκρουσης δύο βαρονιακών συνασπισμών.

Η αντιβασιλεία της Λευκής εντατικοποίησε τη βασιλική αντί-εβραϊκή πολιτική. Το 1228 η κυβέρνηση της Λευκής επέβαλε μια νέα -πλέον καθιερωμένη- κατάσχεση του αρχικού ποσού των εβραϊκών δανείων³²⁹. Τα έγγραφα που αφορούσαν τη συλλογή των χρεών αυτών αποδεικνύουν πως οι οφειλέτες των Εβραίων δεν ήταν αποκλειστικά ανώτεροι ευγενείς και κληρικοί ή ιππότες, αλλά προέρχονταν από το σύνολο της γαλλικής κοινωνίας³³⁰. Το μεγάλο βήμα προς τη ριζοσπαστικοποίηση της αντιμετώπισης των Εβραίων από το στέμμα έγινε το Δεκέμβριο του 1230 με το διάταγμα του Melun, το οποίο θεσπίστηκε για τη σωτηρία της ψυχής του Λουδοβίκου Θ' και των προγόνων του, καθώς και προς όφελος ολόκληρου του βασιλείου³³¹. Έτσι, το 1223 ο Λουδοβίκος Η' προσπάθησε να αποστασιοποιηθεί από το φαινόμενο της τοκογλυφίας, ενώ επτά χρόνια αργότερα η κυβέρνηση της συζύγου του επιχείρησε να καταργήσει παντελώς τον έντοκο δανεισμό, χαρακτηρίζοντας την επιβολή οποιουδήποτε τόκου ως «τοκογλυφία»³³² και αποσύροντας τη βασιλική αρωγή για την είσπραξη των χρεών. Στον καθιερωμένο όρο μη-διατήρησης Εβραίων που ανήκαν σε άλλους ευγενείς το διάταγμα προσέθετε πως ο εκάστοτε άρχοντας είχε το δικαίωμα να συλλάβει κάποιον Εβραίο φυγά «ώσπερ κάποιον δουλοπάροικό του» (*tanquam proprium servum*). Παρόλο που το συγκεκριμένο χωρίο αποτελεί μια αναλογία και δεν υπονοεί την εξίσωση των Εβραίων με τους δουλοπάροικους, αποδεικνύει τη ριζική κατάπτωση του εβραϊκού status. Όταν ακόμη και ένας δουλοπάροικος μπορούσε να χειραφετηθεί από την εξουσία του αφέντη του εάν απουσίαζε ένα χρόνο και μία μέρα από τα εδάφη του, το διάταγμα του Melun δεν

³²⁸ *Recueil de chants historiques français depuis le XIIe jusqu'au XVIIIe siècle* (επιμ. de Lincy, L.), 2τομ., Παρίσι 1841, τομ.1: σελ.165-178.

³²⁹ Chazan 1973, σελ.108-109

³³⁰ Jordan 1989, σελ.131.

³³¹ *Layettes*, τομ.2: no.2083.

³³² «*Usuras autem intelligimus quicquid est ultra sortem*»

προέβλεπε ανάλογα «προνόμια» για τους Εβραίους³³³. Σε αντίθεση με τα *stabilimenta* της προηγούμενης περιόδου το στέμμα διακήρυσσε πως η νομοθεσία του 1230 δεν αφορούσε μόνο τους αριστοκράτες που υπέγραψαν το διάταγμα, αλλά ίσχυε για ολόκληρο το βασίλειο. Ανασυνθέτοντας τις αρχαϊκές φεουδαλικές αντιλήψεις περί απιστίας το διάταγμα χαρακτήριζε κατάφορα ως προδότες τους ευγενείς που παραβίαζαν τις βασιλικές εντολές και προέβλεπε την ανάλογη αντιμετώπισή τους από το στέμμα³³⁴. Από τη μία μπορεί το διάταγμα του Melun να ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με τις οικονομικές ανάγκες της περιόδου και ως εκ τούτου η εφαρμογή του να αποδείχτηκε αδύνατη, από την άλλη, όπως παρατήρησε ο Langmuir, «οι Καπετίδες είχαν θεσπίσει τα πρώτα μέτρα αποτελεσματικής γενικής νομοθεσίας πάνω στα σώματα των Εβραίων»³³⁵.

Παράλληλα με το στέμμα οι ενέργειες των γάλλων βαρόνων υπήρξαν εξίσου καταστροφικές για την εβραϊκή παρουσία στη Γαλλία. Το 1236 στο πλαίσιο της προετοιμασίας για τη Σταυροφορία των Βαρόνων (1239-1241) μαζικές σφαγές Εβραίων σημειώθηκαν στη Δυτική Γαλλία (Βρετάνη, Αηζου, Πουατιέ)³³⁶. Προφανώς, η ανάγκη για χρηματοδότηση του σταυροφορικού εγχειρήματος ώθησε τους συμμετέχοντες αριστοκράτες στην επιβολή νέων *cartiones* στους Εβραίους τους. Ο Πάπας Γρηγόριος Θ΄ επικρότησε την απόφαση του Θεοβάλδου της Καμπανίας να χρησιμοποιήσει τα κέρδη ενός εβραϊκού *cartio* για τη χρηματοδότηση της συμμετοχής του στη Σταυροφορία³³⁷. Τα δυτικά εδάφη δεν απολάμβαναν την ισχυρή κεντρική εξουσία που χαρακτήριζε την Καμπανία, και πολλές από τις εβραϊκές κοινότητες της δυτικής Γαλλίας ήταν νεοσύστατες. Για παράδειγμα, οι πρώτες εβραϊκές κοινότητες της Βρετάνης ιδρύθηκαν στις αρχές του 13ου αιώνα και τις αποτελούσαν πρόσφυγες που αναζητούσαν καταφύγιο από τις αρπακτικές διαθέσεις των γάλλων και άγγλων μοναρχών³³⁸. Όπως αναφέραμε, το Πουατιέ και το Αηζου αποτέλεσαν θέατρα συνεχών πολεμικών αναμετρήσεων, ενώ η κατάσταση δεν ήταν διαφορετική στη Βρετάνη. Η διακυβέρνηση του δουκάτου από τον ορκισμένο

³³³Langmuir, G.I., “Tanquam servi: the change in Jewish status in French law about 1200”, στο: *Les Juifs dans l’histoire de France: premier colloque internationale de Haifa* (επιμ. Yardeni, M.), Leiden 1980, σελ.24ff.

³³⁴Jordan 1998, σελ.7.

³³⁵Langmuir 1960, σελ.235.

³³⁶Lower, M., *The Barons’ Crusade: A Call to Arms and Its Consequences*, Φιλαδέλφεια 2005, σελ.118 vo.9.

³³⁷*Les registres de Grégoire IX : recueil des bulles de ce pape : publiées ou analysées d’après les manuscrits originaux du Vatican* (επιμ. Auvrey, L.), 4τομ., Παρίσι 1896-1955, τομ.2: vo.4601. ³³⁸Jordan 1989,σελ.70-71.

αντίπαλο της Λευκής, Πέτρο Α΄ του Dreux (1213-1237), υπήρξε μια ιδιαίτερα ταραγμένη περίοδος. Για χρόνια ο δούκας διεξήγαγε ανελέητους πολέμους εναντίον των ανυπότακτων κατώτερων ευγενών της Βρετάνης, ενώ οι καταχρήσεις του εναντίον της εκκλησίας τού προσέδωσαν το προσωνύμιο «Κακοκλήρης» (Mauclerc)³³⁹. Κατά τις παραμονές της Σταυροφορίας ο Πέτρος χρειαζόταν χρήματα σε τέτοιο βαθμό, που ίδιος ο Πάπας απείλησε με αφορισμό έναν άλλο σταυροφόρο, τον κόμη του Leicester, Σίμωνα του Montfort, σε περίπτωση που δεν αποπλήρωνε άμεσα τα χρέη του στο δούκα³⁴⁰. Αν και δεν γνωρίζουμε τίποτα σχετικά με τις συναλλαγές του Πέτρου με τους Εβραίους, θα φάνταζε αφελές να υποθέσουμε πως ένας πρώην αφορισμένος μεγιστάνας που έθετε τις περιουσίες των υποτελών του στο έλεος των ουαλών του μισθοφόρων θα δίσταζε να αποσπάσει τη μερίδα του λέοντος από τα εβραϊκά κέρδη. Το 1239 ο γιός και διάδοχος του Πέτρου, Ιωάννης Α΄, εξέδωσε διάταγμα οριστικής απέλασης των εβραϊκών κοινοτήτων της Βρετάνης, ανταποκρινόμενος στα αιτήματα μεγάλης μερίδας ευγενών, κληρικών και αστών του δουκάτου. Το διάταγμα προέβλεπε την ακύρωση αποπληρωμής των εβραϊκών δανείων και την επιστροφή των ενέχυρων στους οφειλέτες, όριζε πως κανείς δεν θα κατηγορούταν για τις σφαγές του 1236, ενώ ο ίδιος ο δούκας ή οι διάδοχοί του θα αφορίζονταν σε περίπτωση που ανακαλούσαν τους Εβραίους στη Βρετάνη³⁴¹.

Κατά τη βασιλεία του Λουδοβίκου Θ΄ του Αγίου (1226-1270) η πανευρωπαϊκή ακτινοβολία του γαλλικού βασιλείου έφτασε στο ζενίθ της. Δεν είναι τυχαίο πως ολόκληρος αυτός ο πρώτος «Μεγάλος αιώνας» της Γαλλίας (13ος αι.) συχνά χαρακτηρίζεται ως «ο Χρυσός αιώνας του Αγίου Λουδοβίκου». Περί τα μέσα του αιώνα ο Καπετίδης μονάρχης ήταν επικεφαλής του ισχυρότερου βασιλείου του καθολικού κόσμου από στρατιωτικής και οικονομικής άποψης. Το ίδιο το βασίλειο δεν παρουσίαζε πλέον τη χαοτική εικόνα των αρχών του 12ου αιώνα. Ο Joinville αναφερόμενος στον πύργο του Montlhéry που τόσο είχε ταλαιπωρήσει τους προκατόχους του Λουδοβίκου, τον παρουσιάζει «στην καρδιά της Γαλλίας, όπου βασιλεύει η ειρήνη»³⁴². Πράγματι, η Γαλλία της βασιλείας του Λουδοβίκου δεν ήταν πλέον το κατακερματισμένο βασίλειο των αλληλοσυγκρουόμενων καστελώνων. Ήταν η Γαλλία των περίτεχνων γοτθικών καθεδρικών, της σχολαστικής θεολογίας και της

³³⁹Painter, S., *The Scourge of the Clergy: Peter of Dreux, Duke of Brittany*, Νέα Υόρκη 1969.

³⁴⁰Lower, σελ.123.

³⁴¹*The Church and the Jews in the XIIth Century* (μτφρ. & επιμ. Grayzel, S.), Φιλαδέλφεια 1933, σελ.344-354.

³⁴²*Memoirs of the Crusades*, σελ.147.

εκλεπτυσμένης λυρικής και επικής ποίησης. Η Γαλλία του Αγίου Λουδοβίκου υπήρξε ταυτόχρονα η Γαλλία του Θωμά Ακινάτη και του Rutebeuf³⁴³.

Σε καμία περίπτωση δε θα μπορούσε κανείς να παρομοιάσει τη βασιλεία του Λουδοβίκου με εκείνη των γάλλων απόλυτων μοναρχών του 16ου και 17ου αιώνα. Μπορεί ο Άγιος να έθεσε σε μεγάλο βαθμό τα θεμέλια της μοναρχίας του «Βασιλιά Ηλίου» (Λουδοβίκος ΙΔ΄), αλλά -παρόμοια με τους προκατόχους του- ο Λουδοβίκος υπήρξε ένας φεουδαλικός μονάρχης. Έως τα μέσα του 13ου αιώνα η πλάστιγγα της ισχύος είχε αρχίσει να γέρνει αμετάκλητα προς την πλευρά του στέμματος. Το 1234 ο πιεζόμενος οικονομικά Θεοβάλδος της Καμπανίας αναγκάστηκε να πουλήσει στο στέμμα τα δικαιώματά του επί της κομητείας του Blois-Chartres, της Sancerre καθώς και της υποκομητείας του Châteaudun³⁴⁴, ενώ το 1239 η χήρα του καταχρεωμένου Ιωάννη της Mâcon πούλησε την κομητεία στο Λουδοβίκο για 10.000 τορνέζια³⁴⁵. Επιπλέον, με την καθιέρωση του συστήματος των apanages εκτεταμένο τμήμα της περιφέρειας του βασιλείου πέρασε στον άμεσο διοικητικό έλεγχο των νεότερων αδερφών του μονάρχη: το Artois στο Ροβέρτο, το Πουατιέ και το Languedoc στον Αλφόνσο και οι κομητείες του Αηζου, Maine και Τουρραίνης στον Κάρολο³⁴⁶. Οι αντιδράσεις των ισχυρών νοτιοδυτικών ευγενών στις κινήσεις αυτές τερματίστηκαν στο πεδίο της μάχης. Το 1242 οι Lusignan, αδιαφιλονίκητοι κυρίαρχοι του Πουατιέ με τουλάχιστον είκοσι μία καστελανίες³⁴⁷, συμάχησαν με τον Ερρίκο Γ΄ της Αγγλίας και τον απελπισμένο Ρεϋμόνδο της Τουλούζης εναντίον των Καπετιδών. Ο Γουλιέλμος του Nangis αναφέρει πως ο Λουδοβίκος συγκέντρωσε ταχύτατα έναν στρατό που «κάλυπτε τη γη σαν σμήνος από ακρίδες», θριαμβεύοντας τον Ιούλιο του ίδιου έτους έναντι του συνασπισμού Πλανταγενετών-Lusignan στο Taillebourg. Το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας του Ούγου Ι΄ Lusignan κατασχέθηκε από το στέμμα, ο Ερρίκος επέστρεψε ταπεινωμένος στην Αγγλία, ενώ ο Ρεϋμόνδος δεν θα τολμούσε να επαναστατήσει ξανά³⁴⁸. Ο θρίαμβος σε κάθε γύρο πολεμικών αναμετρήσεων από τις αρχές του αιώνα ενίσχυε διαρκώς το κύρος και την ισχύ των Καπετιδών και οι νίκες του 1242 δεν άργησαν να λάβουν τη θέση τους δίπλα στο

³⁴³Le Goff, J., *Saint Louis* (μτφρ. Gollard, G.), Notre-Dame (Indiana) 2009, σελ.461.

³⁴⁴*Layettes*, τομ.2: νο.2310, 2312.

³⁴⁵*Ibid*, νο.2776.

³⁴⁶Για τα apanages βλ. Wood, C.T., *The French Apanages and the Capetian Monarchy, 1224-1328*, Cambridge (MA) 1966.

³⁴⁷Gillingham 2000, σελ.98.

³⁴⁸*Recueil des historiens des Gaules et de la France* (επιμ. Bouquet, M. et als), 24τομ., Παρίσι 1869-1904, τομ.20: σελ.334-335.

έπος της Bouvines, επικυρώνοντας την παντοδυναμία του fleur-de-lys. Έχοντας εξασφαλίσει την υπεροχή έναντι των εξωτερικών του αντιπάλων, ο Λουδοβίκος προχώρησε στην οριστική διευθέτηση των εκκρεμοτήτων της Γαλλίας με τα γειτονικά βασίλεια. Η συνθήκη του Corbeil (1258) τερμάτιζε τη σύγκρουση με την Αραγονία, η οποία κρατούσε από τα πρώτα χρόνια της Αλβηγηνής Σταυροφορίας³⁴⁹, ενώ η συνθήκη των Παρισίων (1259) έδωσε τέλος στον «πρώτο εκατονταετή πόλεμο» Αγγλίας-Γαλλίας, που είχε πυροδοτήσει ο γάμος του Ερρίκου Β΄ με την Ελεονόρα της Ακουϊτανίας. Το αγγλικό στέμμα αποκήρυξε κάθε δικαίωμά του επί των απολεσθέντων ανδεγαυικών εδαφών, ενώ ο Άγγλος βασιλιά υποχρεωνόταν να υποβάλλει homage στο Γάλλο ομόλογό του για τη Γασκωνία και ορισμένα εδάφη του Πουατιέ (Perigord, Quercy, Agenais)³⁵⁰. Η επιτυχία των ειρηνικών διαπραγματεύσεων όχι μόνο επέτρεψε στη γαλλική κυβέρνηση να στραφεί αποτελεσματικότερα προς την εσωτερική αναδιοργάνωση του βασιλείου, αλλά προέβαλε την εικόνα ενός μεγαλόψυχου και ειρηνοποιού μονάρχη, ο οποίος δεν δίσταζε να παρέμβει σε περιοχές εκτός της δικαιοδοσίας του, για να εμποδίσει πολέμους ανάμεσα σε Χριστιανούς (π.χ. Λουξεμβούργο). Η εικόνα του Λουδοβίκου ως «διαιτητή» της Χριστιανοσύνης γίνεται εμφανής ήδη από το 1244-1245 (Σύνοδος της Λυόν), όταν ο ποντίφικας Ιννοκέντιος Δ΄ πρότεινε τη διαιτησία του Γάλλου μονάρχη στη σύγκρουση του παπικού θρόνου με τον αυτοκράτορα Φρειδερίκο Β΄³⁵¹.

Κατά τη βασιλεία του Λουδοβίκου η ταύτιση του Γάλλου μονάρχη με τον «πιο χριστιανό βασιλιά» αποκρυσταλλώθηκε. Το 1239 ο ευσεβής βασιλιάς αγόρασε από τους Βενετούς τα κειμήλια του Πάθους του Ιησού, τα οποία είχε ενεχυριάσει ο χρεοκοπημένος λατίνος αυτοκράτορας της Κωνσταντινούπολης³⁵². Τον Απρίλιο του 1248 εγκαινιάστηκε η Sainte-Chapelle, το μνημειακών διαστάσεων παρεκκλήσι στα βασιλικά ανάκτορα του Île de la Cité, το οποίο θα λειτουργούσε ως η νέα λειψανοθήκη των ιερών κειμηλίων³⁵³. Όπως εύστοχα λέχθηκε από τον Tyerman, με την κίνηση του αυτή ο Λουδοβίκος «σηματοδοτούσε τη Γαλλία ως διάδοχο του Ισραήλ, προστάτρια των πιο ιερών λειψάνων στη χριστιανοσύνη, μια νέα Άγια

³⁴⁹Layettes, τομ.3: vo.4411.

³⁵⁰Chaplais, P., "The Making of the Treaty of Paris (1259) and the Royal Style, στο: *The English Historical Review*, 67 vo.263, Οξφόρδη 1952, σελ.235-253.

³⁵¹Le Goff, σελ.523-526.

³⁵²Angold, M., *The Fourth Crusade*, Λονδίνο 2003, σελ.237-240.

³⁵³Βλ. Cohen, M., *The Sainte-Chapelle and the construction of sacral monarchy : royal architecture in thirteenth century Paris*, Cambridge 2015.

Γη.»³⁵⁴. Επιπρόσθετα, ο Λουδοβίκος ως επικεφαλής της Ζ΄ και Η΄ Σταυροφορίας (1248-1254, 1270) απέδειξε την άρρηκτη σύνδεση της ιδιότητας του Γάλλου μονάρχη με εκείνη του Σταυροφόρου. Αν και η Ζ΄ Σταυροφορία έληξε άδοξα στις όχθες του Νείλου (1250), για πρώτη φορά ένας Γάλλος βασιλιάς κατόρθωσε να συσπειρώσει κάτω από το λάβαρο του Oriflamme τη συντριπτική πλειοψηφία της γαλλικής αριστοκρατίας³⁵⁵. Στους συμμετέχοντες της Σταυροφορίας συγκαταλέγονταν όχι μόνο μέλη της βορειογαλλικής αριστοκρατίας αλλά και αρκετοί ευγενείς του Νότου, πολλοί από τους οποίους είχαν επαναστατήσει στο παρελθόν εναντίον του στέμματος, όπως ο Ρεϋμόνδος Β΄ Trencavel³⁵⁶ και ο Olivier της Termes³⁵⁷. Μπορεί ελάχιστοι εκ των συμμετεχόντων της Α΄ Σταυροφορίας να ήταν υποτελείς του γάλλου βασιλιά, ωστόσο, ο παπικός λεγάτος και συνεργάτης του Λουδοβίκου, Όθων του Châteauroux, στα κηρύγματά του αναφερόταν στους «ευγενείς των παλαιών καιρών που από το βασίλειο της Γαλλίας κατέκτησαν την Αντιόχεια και τη γη της Ιερουσαλήμ.»³⁵⁸. Τόσο η τετραετής παραμονή του Λουδοβίκου στην Ανατολή μετά την αποτυχία της Ζ΄ Σταυροφορίας (1250-1254) όσο και ο θάνατος του στην Τύνιδα κατά την Η΄ Σταυροφορία (1270) συνέβαλαν στην ανάδειξη της ιερής αύρας που συνόδευε το γαλλικό στέμμα³⁵⁹.

Σε αντίθεση με τους προκατόχους του, ο Λουδοβίκος χρησιμοποίησε τη Σταυροφορία ως εφιαλτήριο για τον εμποτισμό της κρατικής διακυβέρνησης του βασιλείου με την αύρα της αγιότητας. Η ταχύτατη επέκταση του γαλλικού βασιλείου από τις αρχές του 13ου αιώνα είχε αναγκάσει το στέμμα να βασιστεί όλο και περισσότερο στους κατά τόπους βασιλικούς αξιωματούχους για την αποτελεσματική επιβολή των κρατικών επιταγών. Οι αξιωματούχοι αυτοί (κυρίως οι βάλιοι) προερχόμενοι κυρίως από τις τάξεις κατώτερων ευγενών και αστών, πολύ συχνά καταχρόνταν την κρατική εξουσία για ίδιον όφελος, συμπεριφερόμενοι στους τοπικούς πληθυσμούς όχι πολύ διαφορετικά από ό,τι οι λήσταρχοι - βαρόνοι του

³⁵⁴ Tyerman, C., *God's War: a New History of the Crusades*, Λονδίνο 2007, σελ. 783.

³⁵⁵ Jordan, W.C., *Louis IX and the Challenge of the Crusade: A Study in Rulership*, Princeton 1979, σελ.65-69.

³⁵⁶ Luyettes, τομ.3: vo.3700.

³⁵⁷ Peal, A., "Olivier de Termes and the Occitan Nobility in the Thirteenth Century", στο: *Reading Medieval Studies*, 12, Reading 1986, σελ.109-129.

³⁵⁸ *Analecta novissima: spicilegii Solesmensis altera continuation* (επιμ. Pitra, J.B.), 2τομ., Οξφόρδη 1885-1888, τομ.2: σελ.331-332.

³⁵⁹ Strayer, J., "The crusades of Louis IX", στο: *Medieval Statecraft and the Perspectives of History* (επιμ. Strayer, J.), Princeton 1971, σελ.159-192.

προηγούμενου αιώνα³⁶⁰. Για την ισχυροποίηση του ελέγχου επί των βάιλων, η κυβέρνηση του Λουδοβίκου προχώρησε στη σαφή οριοθέτηση της πληρωμής και της γεωγραφικής δράσης των αξιωματούχων αυτών (1248)³⁶¹ καθώς και στην τακτική μετάθεσή τους από περιοχή σε περιοχή· κατά τη βασιλεία του Λουδοβίκου ο μέσος όρος θητείας ενός βάλου σε μια ορισμένη περιοχή δεν ξεπερνούσε τα 4-5 έτη³⁶². Όμως, ο «πιο χριστιανός» βασιλιάς δεν μπορούσε να βρίσκεται στο τιμόνι μιας κυβέρνησης στιγματισμένης από την αμαρτία, και έτσι κατά την προετοιμασία της Σταυροφορίας (1247), ο Λουδοβίκος διέταξε τη διεξαγωγή πολυετών ερευνών «enquêtes» για την αποκατάσταση των αδικημάτων που είχαν διαπράξει οι αξιωματούχοι του ιδίου και των προκατόχων του. Κατά τις επόμενες δεκαετίες έμμισθοι βασιλικοί υπάλληλοι πλαισιωμένοι από κληρικούς και μέλη των νεοσυσταθέντων επαιτικών ταγμάτων διασκορπίστηκαν ανά το βασίλειο συλλέγοντας μαρτυρίες, καταβάλλοντας αποζημιώσεις και επιβάλλοντας ποινές³⁶³. Η ενσωμάτωση των Δομινικανών και Φραγκισκανών στην κρατική μηχανή πιστοποίησε την ευθυγράμμιση της μοναρχίας με την αιχμή του δόρατος του δυτικού Χριστιανισμού της εποχής που ενσάρκωναν τα επαιτικά τάγματα και επιχειρούσε να προσδώσει μια εικόνα αμεροληψίας στον αγώνα του στέμματος κατά της διαφθοράς³⁶⁴. Οι enquêtes διαδραμάτισαν καίριο ρόλο στη μεταγενέστερη αγιοποίηση ενός μονάρχη που επιδείκνυε ενδιαφέρον για τις φωνές ακόμα και των πιο ταπεινών υποκειμένων του. Ο Bisson παρουσιάζει τη σπαρακτική μαρτυρία ενός φτωχού χωρικού του Languedoc ονόματι Durand. Ουκ ολίγες φορές ο τοπικός βάλος του είχε ασκήσει βία και όταν ο Durand προσπάθησε να το σκάσει, το όργανο της βασιλικής εξουσίας τον κακοποίησε μπροστά στα μάτια ολόκληρου του χωριού, γεμίζοντας του το στόμα με περιττώματα, ενώ ο δύστυχος χωρικός αποκρινόταν γονατιστός: «Μπορείς να το κάνεις, ως άρχοντας και βάλος του χωριού.»³⁶⁵.

Ο Λουδοβίκος δεν περιορίστηκε μόνο στην επιβολή πειθαρχίας στους αξιωματούχους του στέμματος, αλλά έστρεψε τη μακρά χείρα της μοναρχίας εναντίον της ανώτερης αριστοκρατίας, όταν οι περιστάσεις το επέβαλαν. Η περίπτωση του Enguerrand Δ΄ του Coucy είναι ενδεικτική. Το 1259 ο άρχοντας του Coucy κρέμασε

³⁶⁰Griffiths, Q., “New Men among the Lay Counselors of Saint Louis”, στο: *Medieval Studies*, 32, Turnhout 1970, σελ.243ff.

³⁶¹Fawtier, σελ.178.

³⁶²Jordan 1979, σελ.221-231.

³⁶³Dejoux, M., *Les enquêtes de saint Louis. Gouverner et sauver son âme*, Παρίσι 2014.

³⁶⁴Jordan 1979, σελ.184ff.

³⁶⁵Bisson 2009, σελ.581-582.

χωρίς δίκη τρεις νεαρούς λαθροθήρες που συνελήφθησαν στα εδάφη του. Καλούμενος να απολογηθεί ενώπιον του μονάρχη ο Enguerrand προέβαλε τα κυριαρχικά δικαιώματα επί της χωροδεσποτείας του, ισχυριζόμενος πως οι αριστοκράτες του βασιλείου (*mares Franciae*) ήσαν οι μόνοι αρμόδιοι για να καταδικάσουν τις πράξεις του. Ο Γουλιέλμος του Nangis γράφει πως ο Λουδοβίκος διέταξε τη σύλληψη του υποτελούς του από σερτζέντιδες (όχι ιππότες) και - αποφεύγοντας τη θανατική καταδίκη- επέβαλε στο βαρόνο πρόστιμο ύψους δέκα χιλιάδων λιρών, και τον υποχρέωσε να ανεγείρει δύο παρεκκλήσια για τη σωτηρία των ψυχών των αδικοχαμένων θυμάτων³⁶⁶. Οι βαρόνοι του Coucy, απόγονοι του Θωμά του Marle, ασκούσαν επί δύο αιώνες απόλυτη εξουσία στη χωροδεσποτεία τους, την οποία ο Barthélemy παρομοίασε με «ένα μικρό βασίλειο»³⁶⁷. Έως το 1259 το status που απολάμβαναν οι άρχοντες του Coucy είχε μεταβληθεί οριστικά, καθώς η κυβέρνηση του Λουδοβίκου επιχειρούσε να κατοχυρώσει την ανωτερότητα των βασιλικών δικαιωμάτων σε σχέση με τα φεουδαλικά. Άσματα χρονολογούμενα στα τέλη της βασιλείας του Λουδοβίκου παρουσιάζουν την εμφανή δυσαρέσκεια που προκαλούσε στην αριστοκρατία η επέκταση του βασιλικού ελέγχου:

«Άνθρωποι της Γαλλίας, όλοι σας έχετε μείνει κάπως εμβρόντητοι! Μιλάω για όλους τους ανθρώπους που γεννήθηκαν στα φέουδα: Μα το Θεό, δεν είστε πλέον ελεύθεροι(franc): σας στερήσανε τις ελευθερίες σας (franchises) και πλέον κρίνεστε από έρευνες. Με αισχρό τρόπο σας πλάνεψαν και σας πρόδωσαν και καμία βοήθεια δεν μπορεί πλέον να σας σώσει. Γλυκιά Γαλλία! Δεν μπορούμε να σε αποκαλούμε έτσι πλέον, αλλά πρέπει να σε αποκαλούμε μια χώρα σκλάβων, μια χώρα δειλών, ένα βασίλειο των αξιοθρήνητωνφτωχών...»³⁶⁸

Αλλά τα δικαστικά δικαιώματα δεν υπήρξαν τα μόνα προνόμια της γαλλικής αριστοκρατίας που αμφισβητήθηκαν κατά τη βασιλεία του Λουδοβίκου. Σε αντίθεση με την Αγγλία η βασιλική κυβέρνηση της Γαλλίας δεν επιχείρησε να επιβάλει γενική φορολογία ούτε να εντατικοποιήσει τη συλλογή φεουδαλικών εισφορών. Από μια άποψη η υιοθέτηση των αγγλικών τεχνικών δεν ήταν αναγκαία: το μέσο ετήσιο βασιλικό εισόδημα κατά τη βασιλεία του Λουδοβίκου άγγιζε τα 250.000 τορνέζια,

³⁶⁶ *Recueil des historiens des Gaules et de la France*, τομ.20: σελ.399-401.

³⁶⁷ Barthélemy, D., *Les deux ages de la seigneurie banale: Coucy xie-xiiiè siècle*, Παρίσι 2000, σελ.486.

³⁶⁸ De Lincy, L., “Chansons historiques des XIIIe, XIVe et XVe siècles”, στο: *Bibliothèque de l'école des chartes*, 1, Παρίσι 1840, σελ.370-374.

δηλαδή τρεις με πέντε φορές μεγαλύτερο από το αντίστοιχο εισόδημα των Πλανταγενετών της εποχής³⁶⁹. Όπως παρατήρησε ο Southern «οι Άγγλοι βασιλείς τέντωναν κάθε νεύρο χωρίς να είναι ποτέ αρκετά πλούσιοι, ενώ οι Γάλλοι βασιλείς πλούτιζαν χωρίς κόπο»³⁷⁰. Είναι αλήθεια πως κατά την ειρηνική κυρίως βασιλεία του Λουδοβίκου το γαλλικό στέμμα δεν ήρθε αντιμέτωπο με την ανάγκη επιβολής έκτακτης φορολόγησης, ενώ για τη χρηματοδότηση των σταυροφορικών εκστρατειών το στέμμα μπορούσε να χρησιμοποιήσει τον πλούτο της Εκκλησίας. Ο Strayer υπολόγισε πως η πενταετής δεκάτη επί των εκκλησιαστικών εσόδων (1248-1253) που επιβλήθηκε για τη χρηματοδότηση της Ζ΄ Σταυροφορίας απέφερε 950.000 τρνέζια³⁷¹, ενώ ο Joinville πίστευε πως ακόμα και μετά την πανωλεθρία στον Νείλο και την καταβολή υπέρογκων λύτρων στους Αιγυπτίους «ο βασιλιάς δεν είχε ξοδέψει καθόλου δικά του χρήματα αλλά χρήματα του κλήρου»³⁷². Περί τα μέσα του 13ου αιώνα οι Καπετίδες ήσαν κύριοι μιας ευμεγέθους και ακμάζουσας χωροδεσποτείας, τα έσοδα από τη διαχείριση της οποίας συμπληρώνονταν από διόδια, φεουδαλικές εισφορές, έσοδα της δικαιοσύνης και ποσά από τις αστικές κοινότητες³⁷³. Πρέπει να συμφωνήσουμε με τον Le Goff πως οι πόλεις της εποχής δεν αποτελούσαν αντί-φεουδαλικούς οργανισμούς, αλλά λειτουργούσαν περισσότερο σαν «συλλογικές σινιορίες»³⁷⁴. Αφενός, είναι δύσκολο να αγνοήσουμε την ανάπτυξη του επιχειρηματικού πνεύματος και την επέκταση του εμπορίου που παρατηρείται στις πόλεις του 13^{ου} αιώνα, αφετέρου, δεν πρέπει να λησμονήσουμε πως η οικονομία των πόλεων αποτελούσε τμήμα της ευρύτερης φεουδαλικής οικονομίας. Κατά τον José Luis Romero, ο χαρακτηρισμός φεουδαλική-αστική και όχι πρώιμη-καπιταλιστική είναι ορθός για την περιγραφή της κοινωνίας και της οικονομίας των πόλεων του 13ου αιώνα³⁷⁵. Αν και η φορολογική πολιτική του Λουδοβίκου δεν περιόριζε τη βαρονιακή ισχύ, δεν θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε το ίδιο για τη νομισματική πολιτική του μονάρχη. Τα διατάγματα του 1265 επέτρεπαν την κυκλοφορία μονάχα του βασιλικού νομίσματος στο σύνολο του βασιλείου. Η μίμηση της εικονογραφίας του βασιλικού νομίσματος απαγορευόταν και η κυκλοφορία των βαρονιακών

³⁶⁹Kaeuper, σελ.62-63.

³⁷⁰Southern, σελ.152.

³⁷¹Strayer 1971, σελ.163.

³⁷²*Memoirs of the Crusades*, σελ.241.

³⁷³Favier, J., “Les finances de Saint Louis”, στο: *Septième centenaire de la mort de Saint Louis* (επιμ. Carolus-Barre, L.), Παρίσι 1976, σελ.133-140.

³⁷⁴Le Goff, σελ.561.

³⁷⁵Romero, J.L., *La Revolucion burguesa en el mundo feudal*, Buenos Aires 1969.

νομισμάτων περιοριζόταν στην χωροδεσποτεία κοπής τους. Ακόμη, για την απλούστευση των συναλλαγών τα νομίσματα των βαρόνων όφειλαν να έχουν τις ίδιες αναλογίες μετάλλων με εκείνο του στέμματος³⁷⁶. Οι σταθερές που έθεσε η κυβέρνηση του Λουδοβίκου υπήρξαν ιδιαίτερα υψηλές. Το νέο αργυρό βασιλικό νόμισμα με όνομα «μεγάλο τουρνέζιο» (gros tournois) κυριάρχησε στη γαλλική αγορά λόγω της επαρκούς περιεκτικότητας του σε ευγενή μέταλλα και της σταθερής άρνησης του στέμματος να υποτιμήσει την αξία του για εφήμερο όφελος³⁷⁷. Το 1266 ακολουθώντας την τάση άλλων μοναρχιών της περιόδου το γαλλικό στέμμα εξέδωσε το πρώτο χρυσό νόμισμα (écu d'or). Η εικονογραφία του écu περιλάμβανε το βασιλικό οικόσημο πλαισιωμένο από το μότο «Ο Χριστός νικά. Ο Χριστός βασιλεύει. Ο Χριστός κυριαρχεί.» (Christus Vincit, Christus Regnat, Christus Imperat.). Παρόλο που το χρυσό νόμισμα δεν γνώρισε ιδιαίτερη εμπορική επιτυχία, συνέβαλε στην ανάδειξη της ιερής ιδιότητας της γαλλικής μοναρχίας. Για να χρησιμοποιήσουμε τα λόγια του Kantorowicz:

«Όπως το βασιλικό θαύμα ίασης ασθενειών δια του αγγίγματος, όπως η Ιερή Φιάλη που περιείχε το αστρικό βάλαμο για το χρίσμα του βασιλιά, όπως το Oriflamme, ή τα Χρυσά Κρίνα, οι τρεις φράσεις έγιναν συνώνυμα του γαλλικού στέμματος... Τοποθετώντας τις τρεις προτάσεις στα χρυσά του νομίσματα, αφιέρωνε τη διακυβέρνησή του στο Χριστό, το νικητή, το βασιλικό, τον αυτοκρατορικό, τον οποίον αυτός ο ίδιος εκπροσωπούσε στη γη, πιο τέλεια, ίσως, από κάθε άλλο βασιλιά.»³⁷⁸

Αναμφίβολα, η Γαλλία του 13ου αιώνα υπήρξε ένα φεουδαλικό βασίλειο, αποτελούμενο από ένα ετερόκλητο σύνολο επαρχιών με ισχυρές πολιτισμικές και νομικές παραδόσεις. Η ανάπτυξη της «πολιτικής θεολογίας» από τους Καπετίδες που κορυφώθηκε κατά τη βασιλεία του Αγίου Λουδοβίκου, αποσκοπούσε στην υπόταξη των τοπικών αφοσιώσεων σε μια υψηλότερη αφοσίωση προς το βασίλειο εν συνόλω και, κυρίως, προς το πρόσωπο του μονάρχη. Όπως ισχυρίστηκε ο Strayer, κανείς τοπικός άρχοντας, όσο αρχαία και αν ήταν η καταγωγή του, δεν μπορούσε να

³⁷⁶Ordonnances, τομ.1: σελ.94-95.

³⁷⁷Favier, σελ.135.

³⁷⁸Kantorowicz, E., *Laudes regiae: A Study in Liturgical Acclamations and Medieval Ruler Worship*, Berkeley 1958, σελ.3-4.

συγκριθεί με το θαυματουργό βασιλιά, διάδοχο (και απόγονο) του Καρλομάγνου, χρισμένο από τα ουράνια³⁷⁹.

Για τις εβραϊκές κοινότητες της Γαλλίας ο Λουδοβίκος Θ΄ υπήρξε κάθε άλλο παρά Άγιος. Κατά τα πρώτα χρόνια της προσωπικής βασιλείας του μονάρχη το Γαλλικό στέμμα διεύρυνε την αντί-εβραϊκή πολιτική των προκατόχων του Λουδοβίκου, επιτιθέμενο εναντίον της εβραϊκής πνευματικής ζωής. Το 1239 ο πάπας Γρηγόριος Θ΄, επηρεαζόμενος από τις κατηγορίες ενός εκχριστιανισμένου πρώην Εβραίου ονόματι Nicholas Donin εναντίον της μετά-βιβλικής ραβινικής γραμματείας (Ταλμούδ), απέστειλε επιστολές στους περισσότερους καθολικούς μονάρχες προτρέποντάς τους να κατασχέσουν τα αντίγραφα του Ταλμούδ και να τα παραδώσουν στα επαιτικά τάγματα³⁸⁰. Σίγουρα, οι επιταγές της έδρας του Αγίου Πέτρου επηρέαζαν την εξέλιξη της αντί-εβραϊκής πολιτικής των ευρωπαϊκών μοναρχιών, αλλά, εν τέλει, οι καίσαρες και όχι οι πάπες ήσαν υπεύθυνοι για την εφαρμογή της πολιτικής αυτής. Από όλους τους βασιλείς που υπήρξαν παραλήπτες των επιστολών του Γρηγορίου μόνον ο Λουδοβίκος ανταποκρίθηκε στα κελεύσματα του ποντίφικα³⁸¹. Ο ίδιος ο μονάρχης προέδρευσε στη δίκη που καταδίκασε το Ταλμούδ (1240) παρά τις ενστάσεις τεσσάρων εξεχόντων βορειογάλλων ραβίνων³⁸². Η πλαισίωση του μονάρχη και των ιεραρχών από στελέχη του Πανεπιστημίου των Παρισίων φανερώνει τη λειτουργία του πανεπιστημιακού θεσμού ως όργανο επιβολής της βασιλικής πολιτικής³⁸³. Η κυβέρνηση του Λουδοβίκου θα μπορούσε να αποσπάσει σημαντικά χρηματικά ποσά από τις εβραϊκές κοινότητες για την επιστροφή των κατασχεμένων συγγραμμάτων. Τουναντίον, ο «πιο χριστιανός» βασιλιάς δεν μπορούσε να αγνοεί την ύπαρξη «αιρετικών» κειμένων που επιτίθεντο στη χριστιανική πίστη εντός των εδαφών του. Όπως παρατήρησε ο Yerushalmi, ενώ οι Χριστιανοί μπορούσαν να καταφέρονται δημοσίως εναντίον των Εβραίων, οι

³⁷⁹Strayer, J., “France: The Holy Land, the Chosen People, and the Most Christian King”, στο: *Medieval Statecraft and the Perspectives of History*, σελ.314.

³⁸⁰Grayzel 1933, σελ.240-243.

³⁸¹Cohen 2002, σελ.53.

³⁸²Για μετάφραση και σχολιασμό των χριστιανικών και εβραϊκών μεσαιωνικών πηγών βλ. *The Trial of the Talmud Paris, 1240* (επιμ. Friedman, J., Hoff, J.C., εισαγωγή Chazan, R.), *Medieval Sources in Translation*, τομ.53, Toronto 2012.

³⁸³Schwartz, Y., “Authority, Control and Conflict in Thirteenth-Century Paris: Contextualizing the Talmud Trial”, στο: *Jews and Christians in thirteenth-century France* (επιμ. Baumgarten, E. & Galinsky, J.D.), Νέα Υόρκη 2015, σελ.65-74.

τελευταίοι μπορούσαν να εκφράσουν τον αποτροπιασμό τους μόνο εντός των συναγωγών³⁸⁴. Τον Ιούνιο του 1242, περισσότερα από δέκα χιλιάδες εβραϊκά χειρόγραφα κάηκαν σε διάστημα μιάμισης ημέρας στην Place de Grève των Παρισίων³⁸⁵. Ο καιρός της θαυμαστής πνευματικής ραβινικής δημιουργικότητας που έλαβε χώρα στη Βόρειο Γαλλία κατά τους προηγούμενους δύο αιώνες είχε παρέλθει ανεπιστρεπτί. Ο ραββίνος της εποχής Σαμουήλ ben Solomon παρουσίασε το αποτέλεσμα των ενεργειών του Λουδοβίκου στον ομολόγο του Meir του Rothenburg:

«*Η χείρα του έπεσε βαριά επάνω μας· μας στέρησε τη χαρά των οφθαλμών μας, δεν έχουμε πλέον βιβλία για μελέτη και κατανόηση (των Γραφών)*»³⁸⁶

Παράλληλα με τον ανηλεή πόλεμο εναντίον του Ταλμούδ, η κυβέρνηση του Λουδοβίκου δεν παρέλειψε να συνεχίσει τη συστηματική απομύζηση του εβραϊκού πλούτου και την απαγόρευση του εβραϊκού δανεισμού. Κατά την προετοιμασία της Ζ΄ Σταυροφορίας διατάχθηκε η επιστροφή του ενός τρίτου κάθε εβραϊκού δανείου στον οφειλέτη και η συλλογή των υπόλοιπων δύο τρίτων από τις βασιλικές αρχές³⁸⁷. Ένα βασιλικό διάταγμα που χρονολογείται μετά τη Σταυροφορία αποκαλύπτει πως το στέμμα είχε προβεί σε κατάσχεση τμήματος των κινητών εβραϊκών περιουσιών μέχρι την καταβολή των ποσών στο βασιλικό ταμείο³⁸⁸. Η διάσωση στοιχείων για τη συλλογή των ποσών στο Languedoc πιστοποιεί πως το cartio που έλαβε χώρα πριν τη Ζ΄ Σταυροφορία για πρώτη φορά κάλυπτε το σύνολο του γαλλικού βασιλείου³⁸⁹. Μάλιστα, το γεγονός ότι ο διαμένοντας στο Παρίσι Αλφόνσος του Πουατιέ εφάρμοσε με ιδιαίτερη θέρμη τις πολιτικές του αδερφού του στο aranage του σήμαινε πως οι πολυπληθείς εβραϊκές κοινότητες του Νότου, πλέον, θα αντιμετώπιζονταν με τον ίδιο τρόπο με εκείνες του Βορρά. Στα τέλη της δεκαετίας του 1260, κατά την προετοιμασία της Η΄ Σταυροφορίας ο Αλφόνσος διέταξε την επιβολή έκτακτης φορολογίας στις εβραϊκές κοινότητες της κομητείας της Τουλούζης³⁹⁰, με αποκορύφωμα τη σύλληψη ολόκληρου του εβραϊκού πληθυσμού χάριν της μέγιστης

³⁸⁴Yerushalmi, Y., "The Inquisition and the Jews of France in the Time of Bernard Gui", στο: *Harvard Theological Studies*, 63, Cambridge (MA) 1970, σελ.363.

³⁸⁵Cohen, J., *The Friars and the Jews: The evolution of Medieval Anti-Judaism*, Ithaca 1982, σελ.63.

³⁸⁶Chazan 1973, σελ.132.

³⁸⁷Jordan 1989, σελ.145.

³⁸⁸*Ordonnances*, τομ.1: σελ.85.

³⁸⁹*Histoire générale de Languedoc*, τομ.8: στηλ.1191-1192.

³⁹⁰*Ibid.*, στηλ.906-907.

ιδιοποίησης των εβραϊκών χρημάτων. Αν και οι οικονομικά αδύναμοι Εβραίοι (*miserabiles personae*) αποφυλακίστηκαν σύντομα, οι εύποροι Εβραίοι και οι σύζυγοί τους παρέμειναν στη φυλακή μέχρι την αποτίμηση του συνολικού τους πλούτου από τις αρχές³⁹¹. Ενώ στα μέσα του 13ου αιώνα το στέμμα άρχιζε την οικονομική αφαίμαξη των κοινοτήτων του Νότου, ο πλούτος των εβραϊκών κοινοτήτων του Βορρά είχε ήδη κλονιστεί ανεπανόρθωτα. Ένα χρόνο πριν από την ανάληψη της διακυβέρνησης της Καμπανίας από τον Θεοβάλδο Δ' (1222) οι Εβραίοι της κομητείας ήταν σε θέση να καταβάλουν 70.000 λίβρες της Provens στο ταμείο του κόμη σε διάστημα πέντε ετών (~14.000/έτος)³⁹². Τριάντα χρόνια αργότερα (1252), τα φορολογικά αρχεία της Καμπανίας παρουσιάζουν την οικονομική κατάρπωση: σε ένα φορολογικό τζίρο περίπου 50.000 λιβρών οι Εβραίοι κατέβαλαν μόλις 521, ενώ οι Λομβαρδοί (Ιταλοί) έμποροι και δανειστές περί τις 20.000 λίβρες³⁹³. Γίνεται αντιληπτό πως η σταθερή πολιτική κατασχέσεων και φορολογιών που ακολουθούσε τόσο το fleur-de-lys όσο και οι υπόλοιποι αριστοκράτες προκάλεσαν ανήκεστο βλάβη στην εβραϊκή οικονομική ζωή³⁹⁴.

Συγχρόνως με την εβραϊκή οικονομική και πνευματική ζωή το status των Εβραίων της Γαλλίας θα έφτανε στο ναδίρ του κατά τη βασιλεία του Λουδοβίκου. Μετά την επιστροφή του από την Παλαιστίνη (1254) ο μονάρχης επικύρωσε το διάταγμα του Melun προσθέτοντας επιπλέον περιορισμούς. Οι Εβραίοι έπρεπε να απέχουν από τη μαγεία και τη νεκρομαντεία (!) και το Ταλμούδ μαζί με άλλα βλάσφημα βιβλία καταδικαζόταν στην πυρά. Οι Εβραίοι του βασιλείου υποχρεώνονταν να εγκαταλείψουν την τοκογλυφία και να ζήσουν «από τη χειρωνακτική εργασία και το εμπόριο» και όσοι αρνούνταν να πειθαρχήσουν στο διάταγμα θα εξορίζονταν³⁹⁵. Αν και η αντί-τοκογλυφική πολιτική του Λουδοβίκου κατευθυνόταν εξίσου εναντίον των χριστιανών δανειστών³⁹⁶, οι συνέπειές της υπήρξαν αδιαμφισβήτητα πιο καταστροφικές για τους Εβραίους. Ο Meir ben Συμεών της Narbonne καταφερόταν εναντίον του μονάρχη: παρόλο που η κυβέρνησή του γνώριζε πως ο δανεισμός ήταν

³⁹¹Molinier, A., *Correspondance administrative d'Alphonse de Poitiers*, 2τομ., Παρίσι 1894-1900, τομ.1: vo.646.

³⁹²Evergates 1993, σελ.26-27.

³⁹³*Documents relatifs au comté de Champagne et de Brie, 1172-1361* (επιμ. Longon, A.), 3τομ., Παρίσι 1901-1904, τομ.3: σελ.8-16.

³⁹⁴Barzel, Y., "Confiscation by the Ruler: The Rise and Fall of Jewish Lending in the Middle Ages", στο: *The Journal of Law & Economics*, 35 vo.1, Σικάγο 1992, σελ.1-13.

³⁹⁵*Ordonnances*, τομ.1: σελ.73-74.

³⁹⁶Jordan 1979, σελ.154-155.

αναγκαίως, ο Λουδοβίκος ακολουθούσε μια μη-ρεαλιστική πολιτική με καταστροφικά αποτελέσματα για τις εβραϊκές κοινότητες³⁹⁷. Η μονοπωλιακή λογική των χριστιανικών συντεχνιών καθώς και η εκκλησιαστική-κρατική πολιτική διαχωρισμού Χριστιανών-Εβραίων σήμαινε πως η απόσυρση των τελευταίων από το δανεισμό τους καταδίκασε σε διηνεκή οικονομική εξαθλίωση³⁹⁸. Το 1269, ο «πιο χριστιανός μονάρχης» επηρεασμένος από τον δομινικανό πρώην Εβραίο, Παύλο Christiani, έκανε νόμο του κράτους τις διατάξεις της Δ΄ Συνόδου του Λατερανού, σύμφωνα με τις οποίες τα άτομα εβραϊκού θρησκευάτος υποχρεώνονταν να φέρουν ένα διακριτικό σήμα (tabula) στα ενδύματά τους το οποίο υποδείκνυε τη θρησκευτική τους ιδιότητα³⁹⁹. Τέλος, από τα μέσα του 13ου αιώνα το στέμμα άρχισε να εγκαταλείπει την αυγουστίνεια πολιτική ανοχής των εβραϊκών μειονοτήτων του βασιλείου, υιοθετώντας όλο και περισσότερο μια πολιτική προσηλυτισμού. Όπως συμπέρανε ο Jordan «αφού το να είναι κανείς Εβραίος ήταν τόσο δύσκολο και ταπεινωτικό, δεν ήταν πιο λογικό να γίνει Χριστιανός;»⁴⁰⁰. Η καταβαράθρωση του status και της οικονομικής και πνευματικής ζωής των εβραϊκών κοινοτήτων συνοδεύτηκε από την υποχρέωσή τους να παρίστανται στα κηρύγματα των επαιτικών ταγμάτων, οι εκπρόσωποι των οποίων δεν δίσταζαν να χρησιμοποιούν χωρία από το «διαβολικό» Ταλμούδ για την ενίσχυση του προσηλυτιστικού τους έργου⁴⁰¹. Η προσφορά ισόβιων επιδομάτων από τον Λουδοβίκο σε εκχριστιανισμένους Εβραίους πιστοποιεί την πρόσδεση του στέμματος στο άρμα του προσηλυτισμού⁴⁰². Αναμφίβολα, κατά την οικοδόμηση της ιερής μοναρχίας από τον Λουδοβίκο Θ΄ τέθηκαν τα θεμέλια για την απέλαση των εβραϊκών κοινοτήτων της Γαλλίας από τον εγγονό του, Φίλιππο Δ΄.

---

³⁹⁷Chazan 1980, σελ.218-220.

³⁹⁸Jordan 1989, σελ.149.

³⁹⁹*Ordonnances*, τομ.1:

σελ.294. ⁴⁰⁰Jordan 1989,

σελ.149.

⁴⁰¹Βλ. Chazan, R., *Daggers of Faith: Thirteenth-Century Christian Missionizing and Jewish Response*, Berkeley 1989.

⁴⁰²Jordan 1979, σελ.156.

11. Η Αγγλία του Ερρίκου Γ΄: η γέννηση της αντιπροσώπευσης και το «άρμεγμα» των Εβραίων

Η βασιλεία του Ερρίκου Γ΄ (1216-1272) διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του αγγλικού κράτους, συσχετίζοντας τη βασιλική πολιτική με τα αιτήματα της «κοινότητας του βασιλείου» και έθεσε τις βάσεις για την απέλαση των εβραϊκών κοινοτήτων από την Αγγλία το 1290. Αν και η βασιλεία του Ερρίκου υπήρξε κατά το μεγαλύτερο μέρος της παράλληλη χρονολογικά με εκείνη του Λουδοβίκου Θ΄, οι διαφορές ανάμεσα στα δύο καθεστώτα εντοπίζονται στην αντιβασιλεία των δύο μοναρχών. Σε αντίθεση με τη Λευκή της Καστίλλης, η μητέρα του Ερρίκου, Ισαβέλλα της Angoulême, δεν κατόρθωσε να εδραιώσει την εξουσία της και το 1217 αποχώρησε για το Πουατιέ όπου παντρεύτηκε τον Ούγο Γ΄ Lusignan⁴⁰³. Συνεπώς, η αντιβασιλεία της Αγγλίας πέρασε στα χέρια ισχυρών αριστοκρατικών (Γουλιέλμος Marshal, Ουμβέρτος de Burgh) και εκκλησιαστικών (παπικοί λεγάτοι Παντούλφος και Guala, Πέτρος des Roches) παραγόντων, οι οποίοι απολάμβαναν την ευρεία αποδοχή της «κοινότητας του βασιλείου»⁴⁰⁴. Χωρίς αμφιβολία κανένας μονάρχης του 13ου αιώνα δεν μπορούσε να καυχηθεί πως το βασίλειό του διέθετε μια γραφειοκρατική και διοικητική μηχανή ανάλογη με εκείνη της Αγγλίας. Παρά τις αντιξοότητες της βασιλείας του Ιωάννη οι λειτουργίες του προσωπικού ταμείου του μονάρχη (Chamber), του θησαυροφυλακίου και των δικαστικών υπηρεσιών συνεχίστηκαν απρόσκοπτα⁴⁰⁵. Η δραματική αύξηση των εγγράφων της γραφειοκρατικής υπηρεσίας του βασιλείου (Chancery), τα οποία πλέον περιλάμβαναν αρχεία κυβερνητικών πράξεων (Charter Rolls) και παραχωρηθέντων προνομίων (Patent Rolls), προκάλεσαν στον Vincent μια «θετική αμηχανία»⁴⁰⁶. Μπορεί οι Πλανταγενέτες του 13ου αιώνα να είχαν κληρονομήσει τους πιο αναπτυγμένους κρατικούς μηχανισμούς στο μεσαιωνικό κόσμο, όμως το προηγούμενο της επανάστασης του 1215 εμπόδιζε την εγκατάσταση ενός απολυταρχικού συστήματος διακυβέρνησης. Κατά τη διάρκεια του αιώνα η Μεγάλη Χάρτα αποτέλεσε ένα είδος «θεμελιώδους νόμου» στον οποίον προσέφευγαν οι

⁴⁰³Vincent 1999, σελ.198-199.

⁴⁰⁴Για τις κυβερνήσεις της αντιβασιλείας του Ερρίκου βλ. Carpenter, D.A., *The Minority of Henry III*, Berkeley 1990.

⁴⁰⁵Hillen, σελ.49-50.

⁴⁰⁶Vincent, N., "Why 1199? Bureaucracy and Enrolment under John and his Contemporaries", στο: *English Government in the Thirteenth Century* (επιμ. Jobson, A.), Woodbridge 2004, σελ.17-48.

αντίπαλοι του στέμματος σε περίπτωση αντιπαράθεσης με το μονάρχη⁴⁰⁷. Αναλόγως, το στέμμα όφειλε να εξασφαλίσει τη βαρονιακή έγκριση για την επιβολή έκτακτης φορολογίας. Για παράδειγμα, το 1225 οι βαρόνοι παραχώρησαν την έγκρισή τους στο μονάρχη για τη συλλογή μιας δεκάτης πέμπτης επί των κινητών περιουσιών και των εισοδημάτων με αντάλλαγμα την επικύρωση της Μεγάλης Χάρτας και της νομοθεσίας σχετικά με τα δασικά δικαιώματα (Χάρτα του Δάσους)⁴⁰⁸. Η ανάγκη για την εξασφάλιση της συγκατάθεσης των βαρόνων οδήγησε στην ανάπτυξη του θεσμού του Κοινοβουλίου (Parliament). Η πρακτική σύγκλησης των σημαντικότερων υποτελών για τη λήψη κρατικών αποφάσεων δεν ήταν άγνωστη στους προκατόχους του Ερρίκου, ωστόσο από τα μέσα του 13ου αιώνα το Κοινοβούλιο κατοχύρωνε τη βαρονιακή στήριξη με αποτελεσματικό τρόπο, είχε δικαστικές λειτουργίες, ενώ συμμετείχαν υψηλόβαθμοι βασιλικοί αξιωματούχοι και αντιπρόσωποι των επί μέρους κομητειών (ιππότες). Ενώ το Parlement του Λουδοβίκου Θ΄ δε διέφερε ουσιαστικά από το βασιλικό συμβούλιο και εν πολλοίς υπήρξε ένα ακόμη μέσο προβολής της παντοδυναμίας της βασιλικής γνώμης⁴⁰⁹, το αγγλικό Κοινοβούλιο του 13ου αιώνα αποτέλεσε ευκαιρία για διάλογο επί των σημαντικών πολιτικών ζητημάτων της εποχής⁴¹⁰.

Τελευταία κυβέρνηση της αντιβασιλείας θεωρείται εκείνη του Πέτρου des Roches (1232-1234) η οποία έμεινε γνωστή ως «Κυβέρνηση των Πουατεβίνων» λόγω των ενθέρμων πλην αποτυχημένων προσπαθειών που κατέβαλε για την αποκατάσταση της αγγλικής κυριαρχίας στο απολεσθέν Πουατιέ⁴¹¹. Ένα υπολογίσιμο τμήμα της αγγλικής αριστοκρατίας δυσαρεστημένο από την εύνοια που επιδείκνυε ο μονάρχης στους «ξενόφερτους» επαναστάτησε υπό τον αναθρεμμένο στη Γαλλία Ριχάρδο Marshal οδηγώντας στην πτώση του καθεστώτος του des Roches⁴¹². Ο χρονικογράφος του Margam αναφέρει πως οι «Πουατεβίνου» υποκίνησαν τον πόλεμο ανάμεσα στο στέμμα και τον Marshal «για λογαριασμό των ξένων, τους οποίους

⁴⁰⁷Maddicott, J.R., “1258” and “1297”: Some Comparisons and Contrasts”, στο: *Thirteenth Century England IX Proceedings of the Durham Conference, 2001* (επιμ. Prestwich, M., Britnell, R. & Frame, R.), Woodbridge 2003, σελ.3.

⁴⁰⁸Carpenter 1990, σελ.378-379.

⁴⁰⁹Jordan 1979, σελ.142-144.

⁴¹⁰Prestwich, M., *Plantagenet England 1225-1360*, Οξφόρδη 2005, σελ.98-99.

⁴¹¹Βλ. Vincent, N., *Peter des Roches: An alien in English politics, 1205-1238*, Cambridge 1996.

⁴¹²Weiler, B., *Kingship, Rebellion and Political Culture: England and Germany, c.1215-c.1250*, Basingstoke & Νέα Υόρκη 2007, σελ.11-22.

έφερναν στην Αγγλία για να καταπιέσουν τον κλήρο και το λαό, όπως γινόταν στον καιρό του βασιλιά Ιωάννη»⁴¹³. Μπορεί το αγγλικό βασίλειο της εποχής να υπήρξε δέκτης ευρέως φάσματος αλλογενών, από εμπόρους έως μεγιστάνες⁴¹⁴, όμως η πτώση της κυβέρνησης των Πουατεβίνων φανερώνει την ανάδυση ενός πατριωτικού-ξενοφοβικού αισθήματος στην αγγλική πολιτική σκέψη⁴¹⁵. Η πεποίθηση πως οι γηγενείς και όχι οι ξενόφερτοι όφειλαν να αποφασίζουν για τη μοίρα του βασιλείου ισχυροποιήθηκε με την πάροδο του αιώνα. Σύμφωνα με τον Prestwich, «αν και θα ήταν λάθος να θεωρήσουμε τις ξενοφοβικές τάσεις ως την κύρια αιτία των πολιτικών προβλημάτων του 13ου αιώνα, θα ήταν εξίσου λάθος να αρνηθούμε τη σημασία των εθνικών αισθημάτων»⁴¹⁶.

Στην αρχή της βασιλείας του Ερρίκου Γ' οι εβραϊκές κοινότητες του νησιού ήταν καταρρακωμένες όσον αφορά στην ηγεσία και την οικονομική δύναμη λόγω της σκληρής αντί-εβραϊκής πολιτικής που εφαρμόστηκε τα τελευταία χρόνια της βασιλείας του Ιωάννη. Γι' αυτό οι κυβερνήσεις της αντιβασιλείας εργάστηκαν για την οικονομική ανάκαμψη του αγγλικού εβραϊσμού. Για παράδειγμα, η βασιλική κυβέρνηση στην προσπάθειά της να προωθήσει την εβραϊκή μετανάστευση στην Αγγλία, υποσχέθηκε ελεύθερη μετακίνηση στους Εβραίους που θα εισέρχονταν στο νησί (1218)⁴¹⁷. Αλλά και η εβραϊκή φορολογική πολιτική θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μετριοπαθής. Την περίοδο 1221-1239 οι εβραϊκοί φόροι (tallages) απέδιδαν στο βασιλικό ταμείο κατά μέσο όρο το λογικό ποσό των 2000-3000 μάρκων ετησίως⁴¹⁸. Διαπρεπείς μελετητές χρονολογούν την σκλήρυνση της κρατικής εβραϊκής πολιτικής στη διακυβέρνηση των Πουατεβίνων κατά τις αρχές της δεκαετίας του 1230⁴¹⁹. Αυτή η αποτίμηση δεν οφείλεται τόσο στις φορολογικές επιβαρύνσεις των Εβραίων (το στέμμα επέτρεψε στις εβραϊκές κοινότητες να αποπληρώσουν την ευμεγέθη tallage των 10.000 μάρκων σε διάστημα πέντε ετών)⁴²⁰, όσο στην ενσωμάτωση αρκετών θέσεων της καθολικής εκκλησίας σχετικά με τον

⁴¹³Coker, M.L., "The "Margam Chronicle" in a Dublin manuscript" στο: *Haskins Society Journal IV* (επιμ. Patterson, R.B.), Woodbridge 1993, σελ.134.

⁴¹⁴Matthew, D., *The English and the Community of Europe in the 13th Century*, Reading 1998, σελ.24ff.

⁴¹⁵Reynolds, σελ.270.

⁴¹⁶Prestwich, M., *English Politics in the 13th Century*, Basingstoke 1990, σελ.93.

⁴¹⁷Vincent 1996, σελ.177.

⁴¹⁸Stacey, R.C., "Royal Taxation and the Social Structure of Medieval Anglo-Jewry: The Tallages of 1239-1242", στο: *Hebrew Union College Annual*, 56, Cincinnati 1985, σελ.177-178.

⁴¹⁹Vincent, N., "Jews, Poitevins, and the Bishop of Winchester", στο: *Studies in Church History vol.29: Christianity and Judaism* (επιμ. Wood, D.), Οξφόρδη 1992, σελ.119-132.

⁴²⁰Stacey 1985, σελ.178-179.

εβραϊκό δανεισμό από τη βασιλική νομοθεσία το 1233 (διατάγματα του Canterbury)⁴²¹. Ωστόσο, από τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Ερρίκου αρκετοί ιεράρχες του βασιλείου αποπειράθηκαν να εφαρμόσουν στις επισκοπές τους τα αντί-εβραϊκά διατάγματα της Δ΄ Συνόδου του Λατερανού⁴²². Οι απελάσεις εβραϊκών κοινοτήτων από αστικά κέντρα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1230 αποτελεί ενδεικτικό του αντί-εβραϊκού αισθήματος που σιγόβραζε στο αγγλικό βασίλειο. Μια από τις πρώτες πράξεις του Σίμωνα του Montfort ως κόμη αποτέλεσε η απέλαση των Εβραίων από την πόλη του Leicester ως μορφή πατρωνίας στη χριστιανική αστική κοινότητα⁴²³. Ως το τέλος της δεκαετίας οι πόλεις Newcastle (1234), Warwick (1234), High Wycombe (1235) και Southampton (1236) ακολούθησαν το παράδειγμα του Leicester απελαύνοντας τις εβραϊκές τους κοινότητες⁴²⁴.

Η προσωπική διακυβέρνηση του βασιλείου από τον Ερρίκο (1234-1258) θεωρείται ως μια από τις πιο ατυχείς περιόδους της μεσαιωνικής αγγλικής ιστορίας. Σε αντίθεση με τα διευρυμένα συμβούλια των χρόνων της αντιβασιλείας, ο μονάρχης επιχείρησε να κυβερνήσει πλαισιωμένος από ένα μικρό συμβούλιο αυλικών και να περιορίσει την εξουσία των μεγάλων βασιλικών αξιωματούχων. Οι αρμοδιότητες του καγκελάριου μειώθηκαν, ενώ μετά την αποπομπή του Στεφάνου de Segrave (1234) η θέση του αρχιδικαστή (justiciar) έμεινε κενή⁴²⁵. Αρνούμενος να αποδεχτεί τις αποτυχίες του πατέρα του καθώς και των πρώτων δεκαετιών της βασιλείας του, η ανακατάληψη του Πουατιέ συνέχισε να αποτελεί τον κεντρικό άξονα της εξωτερικής πολιτικής του Ερρίκου. Η καταστροφική εκστρατεία του 1242, για την οποία κάναμε λόγο στο προηγούμενο κεφάλαιο, όχι μόνο διέψευσε δια παντός τα όνειρα περί αποκατάστασης της αγγλικής κυριαρχίας στο Πουατιέ, αλλά απορρόφησε και μεγάλο μέρος των οικονομικών πόρων του στέμματος αφήνοντας μια πικρή γεύση στην αγγλική αριστοκρατία⁴²⁶. Μάλιστα μετά την πανωλεθρία του 1242 ο Ερρίκος κλήθηκε να αποκαταστήσει τους ετεροθαλείς αδερφούς του (γιούς του Ούγου Lusignan και της Ισαβέλλας της Angoulême) και άλλους Πουατεβίνους οι οποίοι

⁴²¹Vincent 1992, σελ.126,130.

⁴²²Watt, J.A., "The English Episcopate, the State and the Jews: the evidence of the thirteenth-century conciliar decrees", στο: *Thirteenth Century England II Proceedings of the Newcastle upon Tyne Conference 1987* (επιμ. Coss, P.R. & Lloyd, S.D.), Woodbridge 1988, σελ. 137-147.

⁴²³Maddicott, J.R., *Simon de Montfort*, Cambridge 1994, σελ.15.

⁴²⁴Mundil, R., *England's Jewish Solution: Experiment and Expulsion, 1262-1290*, Cambridge 1998, σελ.265.

⁴²⁵Carpenter 1990, σελ.407-409.

⁴²⁶Stacey, R.C., *Politics, Policy and Finance under Henry III, 1216-1245*, Οξφόρδη 1987, σελ.160-200.

εγκαταστάθηκαν στην Αγγλία λαμβάνοντας φέουδα και επιδόματα. Οι Πουατεβίνοι υπήρξαν η δεύτερη ομάδα ξένων που επωφελήθηκαν από την πατρωνία του Άγγλου Μονάρχη στα μέσα του αιώνα. Η πρώτη ομάδα αποτελούταν από τους συγγενείς της συζύγου του Ερρίκου, Ελεονώρας της Προβηγκίας, από τη Σαβοΐα και την Προβηγκία⁴²⁷. Η μεγάλη θνησιμότητα των κόμηδων (π.χ. εξαφάνιση του οίκου των Marshal) έως τα μέσα της δεκαετίας του 1245 και τα αποθέματα του στέμματος σε γαίες που είχαν κατασχεθεί λόγω της απόφασης πολλών ευγενών να παραμείνουν στη Γαλλία μετά τις κατακτήσεις του Φιλίππου Αυγούστου (Terrae Normanorum) επέτρεψαν στο στέμμα να αποκαταστήσει επαρκώς την πρώτη ομάδα ενώ η αποκατάσταση των Πουατεβίνων που κατέφθασαν περί το 1247 αποδείχθηκε ιδιαίτερα δύσκολο έργο⁴²⁸. Είναι εύκολο να συνειδητοποιήσουμε πως η εκτενής πατρωνία του στέμματος προς όφελος των ξένων και εις βάρος των γηγενών αριστοκρατών σε συνδυασμό με την ανεξέλεγκτη συμπεριφορά των Lusignan δεν άργησαν να προκαλέσουν την οργή της «κοινότητας του βασιλείου».

Μαζί με τα παραπάνω κατά τη δεκαετία του 1250 ο Ερρίκος ανέλαβε τη χρηματοδότηση πολυδάπανων εγχειρημάτων που ελάχιστα αφορούσαν το αγγλικό βασίλειο, όπως η υποστήριξη που παρείχε στον αδερφό του Ριχάρδο της Κορνούαλλης για την εκλογή του στο αξίωμα του Άγιου Ρωμαίου Αυτοκράτορα⁴²⁹. Ο Weiler υποστήριξε πως η απόφαση του μονάρχη να χρηματοδοτήσει τους πολέμους της παποσύνης εναντίον των Hohenstaufen με αντάλλαγμα την παραχώρηση του θρόνου της Σικελίας στον δεύτερο γιό του, Εδμούνδο, δεν αποτέλεσε μια πλήρως παράλογη και ματαιόδοξη προσπάθεια που έβλεπαν οι ιστορικοί του παρελθόντος. Αναμφίβολα, η αποτυχία του μονάρχη να εξασφαλίσει την οικονομική στήριξη της αριστοκρατίας καθώς και το ανολοκλήρωτο σικελικό εγχείρημα δεν άργησε να λειτουργήσει διαλυτικά στο κύρος και την οικονομία του στέμματος⁴³⁰. Επιπλέον, από την αρχή της δεκαετίας του 1250 τα βασιλικά εισοδήματα παρουσιάζουν ύφεση, η οποία εξελίχθηκε σε οικονομική κρίση στις αρχές της επόμενης δεκαετίας⁴³¹.

⁴²⁷Ridgeway, H.W., “King Henry III and the “Aliens”, 1236-1272”, στο: *Thirteenth Century England II*, σελ.81-92.

⁴²⁸Idem., “Foreign Favourites and Henry III’s Problem of Patronage, 1247-1258”, στο: *The English Historical Review*, 104 no.412, Οξφόρδη 1989, σελ.590-610.

⁴²⁹Denholm-Young, N., *Richard of Cornwall*, Οξφόρδη 1947.

⁴³⁰Weiler, B., “Henry III and the Sicilian Business: a reinterpretation”, στο: *Historical Research*, 74 no.184, Οξφόρδη 2001, σελ.127-150.

⁴³¹Cassidy, R., “Adventus Vicecomitum and the Financial Crisis of Henry III’s Reign, 1250-1272”, στο: *English Historical Review*, 126 no.520, Οξφόρδη 2011, σελ.614-627.

Παρόμοια με τον Άγιο Λουδοβίκο ο Πλανταγενέτης μονάρχης δεν παρέλειψε να αναπτύξει την πολιτική θεολογία της δυναστείας του. Εξάλλου, ο Ερρίκος επισκέφτηκε αρκετές φορές τον Λουδοβίκο στο Παρίσι (οι σύζυγοι των μοναρχών ήταν αδελφές) και όπως όλα δείχνουν έτρεφε ειλικρινή σεβασμό για τον Γάλλο ομόλογό του⁴³². Το ανακατασκευασμένο γοτθικό αβαείο του Westminster (1245-1260) αποτέλεσε την αγγλική Sainte-Chapelle και η φιάλη με το άγιο αίμα του Ιησού, την οποία ο Ερρίκος αγόρασε από τον λατίνο πατριάρχη της Ιερουσαλήμ (1247), αποτέλεσε το αγγλικό κειμήλιο του Ιερού Πάθους⁴³³. Με την αφιέρωση του Westminster στον αγγλοσάξονα μονάρχη και Άγιο, Εδουάρδο τον Εξομολογητή, και τη μεταφορά της σωρού του στο αβαείο, ο Ερρίκος επιχείρησε να συνδέσει τη βασιλεία του με εκείνη του Εδουάρδου, πρότυπο της έννομης διακυβέρνησης προς όφελος του συνόλου του βασιλείου⁴³⁴. Πλέον οι Πλανταγενέτες απομακρύνονται από το ανδεγαυικό τους παρελθόν, ταυτίζοντας τη δυναστεία τους όλο και περισσότερο με το αγγλικό βασίλειο. Δεν είναι τυχαίο πως ο μονάρχης αντί να επιλέξει συνήθη ονόματα της δυναστείας για τους γιούς του, όπως Ερρίκος, Ριχάρδος ή Γουλιέλμος, προτίμησε να τους δώσει ονόματα Αγίων-προστατών της Αγγλίας, όπως Εδουάρδος και Εδμούνδος, σηματοδοτώντας τη σύνδεση της δυναστείας του με το αγγλικό βασίλειο⁴³⁵.

Η βασιλεία του Ερρίκου υπήρξε καταλυτική στη μεταμόρφωση της ιπποτικής τάξης. Όπως αναφέραμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, ο άγγλος ιππότης συγκέντρωνε στο πρόσωπό του μαζί με την ιδιότητα του έφιππου ευγενή πολεμιστή εκείνη του κρατικού λειτουργού, επιφορτισμένου με δικαστικές και διοικητικές ιδιότητες, καθώς και εκείνη του αντιπροσώπου της τοπικής κοινωνίας από την οποία προερχόταν. Ως τα μέσα του 13ου αιώνα οι ιππότες αναλαμβάνουν σχεδόν αποκλειστικά το αξίωμα του σερίφη το οποίο παλαιότερα μονοπωλούνταν από μεγιστάνες⁴³⁶. Από τις αρχές

---

⁴³² Carpenter, D.A., “The Meetings of Kings Henry III and Louis IX”, στο: *Thirteenth Century England X, proceedings of the Durham Conference 2003* (επιμ. Prestwich, M., Britnell, R., Frame, R.), Woodbridge 2005, σελ.1-30.

⁴³³ Vincent, N., *The Holy Blood: King Henry III and the Westminster Blood Relic*, Cambridge 2006.

⁴³⁴ Carpenter, D.A., “King Henry III and Saint Edward the Confessor: The Origins of the Cult”, στο: *The English Historical Review*, 122 vo.498, Οξφόρδη 2007, σελ.865-891.

⁴³⁵ Weiler, B., “Symbolism and Politics in the Reign of Henry III”, στο: *Thirteenth Century England IX*, σελ.15-42.

⁴³⁶ Carpenter, D.A., “The Decline of the Curial Sheriff in England 1194-1258”, στο: *The English Historical Review*, 91 vo.358, Οξφόρδη 1976, σελ.1-32.

του ίδιου αιώνα η ανάγκη των ιπποτών να διατηρήσουν έναν τρόπο ζωής ανάλογο με το αριστοκρατικό τους status οδήγησε στην αδιαμφισβήτητη μείωση του αριθμού τους⁴³⁷. Από τους περίπου 4.000 ιππότες της βασιλείας του Ερρίκου Β΄ οι ιππότες των μέσων της βασιλείας του Ερρίκου Γ΄ δεν ξεπερνούσαν τους 1.250⁴³⁸. Αν και οι ιστορικοί διαφωνούν σχετικά με την ύπαρξη μιας γενικευμένης κρίσης στην αγγλική ιπποτική τάξη του 13ου αιώνα, αναμφίβολα οι ιππότες στα μέσα του αιώνα συνιστούσαν μια πιο κλειστή κοινωνική ομάδα σε σχέση με τους ομολόγους τους του προηγούμενου αιώνα⁴³⁹. Η πτώση του αριθμού των ιπποτών αντανακλάται στις προσπάθειες της κυβέρνησης του Ερρίκου να καταστήσει την ανάληψη του ιπποτικού αξιώματος υποχρεωτική για όλους τους ενήλικες άνδρες που κατείχαν τουλάχιστον γη ίσης αξίας με ένα ιπποτικό φέουδο (20£ ετησίως)⁴⁴⁰. Αρκετοί ιστορικοί ισχυρίστηκαν πως η αντικατάσταση των κριτηρίων στρατιωτικής θητείας (tenurial) με οικονομικά κριτήρια για την ανάληψη της ιπποσύνης σηματοδότησε το τέλος του φεουδαλικού συστήματος στο αγγλικό βασίλειο, αλλά όπως αποδεικνύει ο Carpenter, οι φεουδαλικοί δεσμοί παρέμεναν ισχυροί στην Αγγλία της εποχής αυτής και όροι όπως «νόθος φεουδαλισμός» (bastard feudalism) θα έπρεπε να εξεταστούν εντός του φεουδαλικού πλαισίου⁴⁴¹. Ενώ οι ιππότες της ηπειρωτικής Ευρώπης συνέχιζαν να αποτελούν τμήμα της ευρύτερης αριστοκρατικής elite, οι Άγγλοι ιππότες του 13ου αιώνα αποτέλεσαν μια διακριτή κοινωνική ομάδα ανάμεσα στους μεγιστάνες και στην κατώτερη αριστοκρατία (gentry). Αυτός ο διαχωρισμός έγινε εντονότερος εξαιτίας της ανάγκης του στέμματος να εξασφαλίσει ευρεία λαϊκή συγκατάθεση στην επιβολή φορολογίας, ενώ με τη θεσμική ανάπτυξη του κοινοβουλίου οι μεγάλοι αριστοκράτες και οι ιππότες βρέθηκαν σε διαφορετικές συνελεύσεις (House of Lords και House of Commons αντίστοιχα)⁴⁴².

Λαμβάνοντας υπόψη μας τα παραπάνω, εύκολα εξηγείται γιατί μεγάλος αριθμός Άγγλων ιπποτών συμπαρατάχτηκε με τους μεταρρυθμιστές βαρόνους κατά την

⁴³⁷Faulkner, K., "The Transformation of Knighthood in Early Thirteenth-Century England", στο: *The English Historical Review*, 111 no.440, Οξφόρδη 1996, σελ.1-23.

⁴³⁸Denholm-Young, N., "Feudal Society in the Thirteenth Century: the Knights", στο: *Collected Papers on Medieval Subjects* (επιμ. Idem.), Cardiff 1969, σελ.83-94.

⁴³⁹Coss, P., *The Origins of the English Gentry*, Cambridge 2003, σελ.69-108.

⁴⁴⁰Powicke, M., *Military Obligation in Medieval England*, Οξφόρδη 1962, σελ.63-81. ⁴⁴¹Carpenter, D.A., "The Second Century of English Feudalism", στο: *Past and Present*, 168 no.1, Οξφόρδη 2000, σελ.30-71.

⁴⁴²Saul, N., *Chivalry in Medieval England*, Cambridge (MA) 2011, σελ.71-74.

ταραχώδη περίοδο 1258-1264. Το 1258, ο σημαντικός αριθμός ευγενών και ιπποτών που συμμετείχε στο κοινοβούλιο της Οξφόρδης (πιθανώς με την προοπτική μιας εκστρατείας στην Ουαλία) κατόρθωσε να θέσει τη βασιλική εξουσία υπό βαρονιακό έλεγχο⁴⁴³. Όπως μας πληροφορεί το «υπόμνημα των βαρόνων» και οι διατάξεις της Οξφόρδης, οι μεταρρυθμιστές επιχείρησαν να δώσουν λύση σε μια σειρά ζητημάτων που αφορούσαν την «κοινότητα του βασιλείου». Η βασιλική εξουσία περιοριζόταν, καθώς ο μονάρχης υποχρεώθηκε να κυβερνήσει πλαισιωμένος από δέκα συμβούλους (εφτά «βαρονιακούς» και τρεις «βασιλικούς»). Το νέο συμβούλιο είχε απροσδιόριστη περίοδο θητείας (πιθανώς δώδεκα έτη) και ήταν επιφορτισμένο με την επίβλεψη της κυβέρνησης του βασιλείου, τον διορισμό των αξιωματούχων, τη διανομή της βασιλικής πατρωνίας καθώς και την επικύρωση των εκδοθέντων από την καγκελαρία νομοθετικών εντολών. Οι σύμβουλοι με τη σειρά τους υποχρεώνονταν να λογοδοτούν στο Κοινοβούλιο, το οποίο συγκαλούνταν τρεις φορές το χρόνο, «για να ασχοληθεί ταυτόχρονα με τις κοινές υποθέσεις του βασιλείου και του βασιλιά». Ο νεαρότερος γιος του κόμη του Norfolk, Ούγος Bigod, ανέλαβε το κενό αξίωμα του αρχιδικαστή και οι βαρόνοι ορκίστηκαν να προβούν σε μεταρρύθμιση του συστήματος δικαιοσύνης, η αξιοπιστία του οποίου είχε πληγεί από τις αυθαιρεσίες του στέμματος. Οι σερίφηδες, πλέον, όφειλαν να κατέχουν γη στην περιοχή όπου δραστηριοποιούνταν και η θητεία τους μειώθηκε σε ένα έτος. Για την αποτελεσματική αντιμετώπιση της διαφθοράς τέσσερις ιπότες από κάθε κομητεία επιφορτίζονταν με τη συλλογή κατηγοριών εναντίον κρατικών και βαρονιακών αξιωματούχων και τη μεταφορά τους στον μετακινούμενο αρχιδικαστή. Ακόμη, οι μεταρρυθμιστές εισηγήθηκαν την άμεση απέλαση των Lusignan συγγενών του Ερρίκου, ενώ οι γηγενείς θα μονοπωλούσαν στο εξής τα προνόμια του γάμου με αγγλίδες αριστοκράτισσες και του ελέγχου των καστελανιών στο σύνολό τους⁴⁴⁴. Το μεταρρυθμιστικό κίνημα έφτασε στο ζενίθ του το επόμενο έτος με τη δημοσίευση των διαταγμάτων του Westminster⁴⁴⁵. Όπως παρατήρησε ο Maddicott, η στήριξη του μεταρρυθμιστικού κινήματος από τη μεριά των ιπποτών πιστοποιείται από τις πιέσεις τους επί των βαρόνων κατά το κοινοβούλιο του Φεβρουαρίου 1259 (community of the bachelors of England) για τήρηση των μεταρρυθμιστικών δεσμεύσεων και από το

⁴⁴³Carpenter, D., "What happened in 1258?", στο: Idem, *The Reign of Henry III*, Λονδίνο 1996, σελ.183-199.

⁴⁴⁴*Documents of the Baronial Movement of Reform and Rebellion, 1258-1267* (επιμ. Treharne, R.F. & Sanders, I.J.), Οξφόρδη 1973, σελ.76-91 (υπόμνημαβαρόνων) σελ.97-113 (διατάξειςΟξφόρδης).

⁴⁴⁵*Ibid.*, σελ.136-165.

γεγονός πως τα διατάγματα του Westminster ασχολούνταν σε μεγάλο βαθμό με ζητήματα που αφορούσαν τις τοπικές κοινωνίες, όπως η κατάσχεση περιουσιακών στοιχείων και η απαλλαγή των ιπποτών ως ένορκοι στα δικαστήρια⁴⁴⁶. Συνεπώς, ενώ στη Γαλλία οι μεταρρυθμίσεις των μέσων του 13ου αιώνα διεκπεραιώθηκαν με πρωτοβουλία του «πιο χριστιανού βασιλιά», οι αντίστοιχες μεταρρυθμίσεις στην Αγγλία πραγματοποιήθηκαν λόγω της αντίδρασης της «κοινότητας του βασιλείου» στις επιταγές της μοναρχίας.

Παρά τις επιτυχίες των δύο πρώτων ετών η διαίρεση της βαρονιακής παράταξης σε συνδυασμό με την αποτυχία υλοποίησης υπολογίσιμου τμήματος των μεταρρυθμιστικών δεσμεύσεων έδωσαν στο μονάρχη την ευκαιρία να επανακτήσει τον πλήρη έλεγχο της κυβέρνησης. Πράγματι, πολλοί από τους βαρόνους είχαν προσδεθεί στο μεταρρυθμιστικό κίνημα περισσότερο για να αποκομίσουν προσωπικά οφέλη παρά διότι ενστερνίζονταν ολόκαρδα τις μεταρρυθμίσεις, οι οποίες πολλές φορές περιόριζαν τα βαρονιακά προνόμια⁴⁴⁷. Αδυνατώντας να βρουν κοινό έδαφος οι δύο πλευρές αποφάσισαν να απευθυνθούν στο «διαιτητή της Χριστιανοσύνης», Λουδοβίκο Θ΄ της Γαλλίας, για τη διευθέτηση του ζητήματος. Ως ακλόνητος υποστηρικτής της πρωτοκαθεδρίας του στέμματος ο Λουδοβίκος τον Ιανουάριο του 1264 στην Αμιένη απέρριψε τα βαρονιακά αιτήματα και τους περιορισμούς που έθεταν στη βασιλική εξουσία⁴⁴⁸. Κατά τη διάρκεια του έτους η σύγκρουση βαρόνων-στέμματος κλιμακώθηκε σε μια ιδιαίτερα αιματηρή ένοπλη σύρραξη ανάμεσα στα δύο στρατόπεδα (Β΄ Βαρονιακός πόλεμος)⁴⁴⁹. Μπορεί ζητήματα νομοθεσίας, δημόσιας φορολογίας και αντιπροσωπευτικών θεσμών να αποτελούν ένα από τα βασικά αντικείμενα της παρούσας μελέτης, αλλά, -όπως τόσο εύστοχα παρατήρησε ο Bisson- οι άνθρωποι του 13ου αιώνα ζούσαν σε έναν μη-κοινοβουλευτικό κόσμο αφοσίωσης, εθίμων, δικαιωμάτων, και φυσικά βίας⁴⁵⁰. Πλέον, ο πρώην βασιλικός ευνοούμενος και γιός του διάσημου αλβιγηνού σταυροφόρου κόμη του Leicester, Σίμωνας του Montfort, είχε αναλάβει την ηγεσία του βαρονιακού αγώνα. Μπορεί ο ίδιος ο Montfort να είχε έρθει στην Αγγλία από τη Γαλλία τη δεκαετία του 1230 και η πλειονότητα της μικρής και μεγάλης αγγλικής αριστοκρατίας να παρέμενε πιστή στο

⁴⁴⁶Maddicott 1994, σελ.184-185.

⁴⁴⁷Ibid., σελ.192-224.

⁴⁴⁸Wood, C.T., "The Mise of Amiens and Saint-Louis' Theory of Kingship", στο: *French Historical Studies*, 6 vo.3, Durham ΒόρειαΚαρολίνα 1970, σελ.300-310.

⁴⁴⁹Βλ. Jobson, A., *The First English Revolution: Simon de Montfort, Henry III and the Barons' War*, Λονδίνο 2012.

⁴⁵⁰Bisson 2009, σελ.572.

στέμμα, ωστόσο ο αγώνας εναντίον του μονάρχη δεν άργησε να θεωρηθεί από αρκετούς ως ένα είδος πατριωτικής σταυροφορίας. Ο ανώνυμος υμνητής του Montfort προσδίδει διαστάσεις εθνικού θριάμβου στη νίκη των επαναστατών στο Lewes (Μάιος 1254):

«Τώρα η Αγγλία αναπνέει την ελπίδα της ελευθερίας· είτε η θεία χάρη να την κάνει να ευημερεί! Οι Άγγλοι περιφρονούνταν ως σκύλοι, αλλά τώρα σηκώσανε τα κεφάλια τους πάνω από τους ηττημένους εχθρούς τους.»⁴⁵¹

Μετά το θρίαμβο του Lewes και τη σύλληψη του μονάρχη και του διαδόχου, ο Montfort υπήρξε κύριος του βασιλείου για λίγο περισσότερο από ένα έτος. Ωστόσο, η ιδιοτελής άσκηση της διακυβέρνησης από το νέο καθεστώς οδήγησαν τους τελευταίους ισχυρούς υποστηρικτές του Montfort στο στρατόπεδο του στέμματος, επισφραγίζοντας την ήττα και τον θάνατο του ηγέτη των επαναστατών στο Evesham (Αύγουστος 1265)⁴⁵². Αν και οι συγκρούσεις βασιλικών-μοντφορτιανών συνεχίστηκαν για μερικά ακόμη χρόνια, έως το τέλος της βασιλείας του Ερρίκου Γ' το στέμμα κατόρθωσε επιτυχώς να επουλώσει τις πληγές που ο βαρονιακός πόλεμος είχε προκαλέσει στη χώρα, επαναφέροντας το μεγαλύτερο τμήμα των επαναστατημένων στην πολιτική κοινότητα του αγγλικού βασιλείου⁴⁵³.

Εξάλλου, οι οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπιζε η κυβέρνηση του Ερρίκου σε συνδυασμό με τις αντί-εβραϊκές αντιλήψεις του μονάρχη, καθώς και το περιρρέον κλίμα ξενοφοβίας οδήγησαν τις εβραϊκές κοινότητες της Αγγλίας σε καταφανή μαρασμό. Αναφέρθηκε ήδη πως κατά τη διάρκεια του 13ου αιώνα το στέμμα ήταν αναγκασμένο να εξασφαλίσει την έγκριση των υποτελών του για την επιβολή έκτακτης φορολογίας. Από το 1232 έως το 1257 μόνο δύο (1232, 1237) από τα περίπου δεκατέσσερα αιτήματα του μονάρχη για έκτακτη φορολόγηση εγκρίθηκαν από τα αγγλικά κοινοβούλια⁴⁵⁴. Συνεπώς, η ανάγκη για χρηματοδότηση των φιλόδοξων σχεδίων του στέμματος οδήγησε τον Ερρίκο να στραφεί στη γνώριμη

⁴⁵¹*The Political Songs of England, From the Reign of John to that of Edward II* (επιμ. & μτφρ. Wright, T.), Λονδίνο 1839, σελ.72.

⁴⁵²Maddicott 1994, σελ.279-331.

⁴⁵³Knowles, C.H., "The Resettlement of England after the Barons' War, 1264-67", στο: *Transactions of the Royal Historical Society*, 5^η σειρά, 32, Cambridge 1982, σελ.25-41.

⁴⁵⁴Carpenter 2004, σελ.355.

«βασιλική αγελάδα αρμέγματος» που αποτελούσαν οι εβραϊκές κοινότητες⁴⁵⁵. Η βαρύτερη εβραϊκή φορολογία, που παρατηρείται από τις αρχές της δεκαετίας του 1240, έχει χαρακτηριστεί ως «η αρχή μιας καταστροφικής παρακμής του εβραϊκού πλούτου»⁴⁵⁶. Το 1241 το στέμμα υποχρέωσε τους Εβραίους του βασιλείου να καταβάλουν μια tallage ύψους 20.000 μάρκων εντός ενός έτους στο βασιλικό ταμείο χάριν χρηματοδότησης της αποτυχημένης εκστρατείας στο Πουατιέ. Ενώ συνήθως η φορολόγηση των Άγγλων Εβραίων περιλάμβανε την ιδιοποίηση μέρους των εβραϊκών δανειακών συμβολαίων από το Θησαυροφυλάκιο, η εμμόνη του στέμματος για αποπληρωμή της tallage του 1241 αποκλειστικά σε μετρητά απορρόφησε μεγάλο τμήμα των εβραϊκών αποθεμάτων σε ρευστό⁴⁵⁷. Η tallage του 1244 καλούσε τους Εβραίους να καταβάλουν το υπέρογκο ποσό των 60.000 μάρκων στο Θησαυροφυλάκιο σε διάστημα πέντε ετών. Το γεγονός πως οι οικονομικές υπηρεσίες κατάφεραν, εν τέλει, να συλλέξουν τα 2/3 του ποσού (περί τα 40.000 μάρκα), αν και αποδείκνυε την οικονομική κόπωση του αγγλικού εβραϊσμού, δεν πτόησε το μονάρχη να συνεχίσει την πολιτική οικονομικής αφαίμαξης. Ως το 1255 η άμεση φορολόγηση των εβραϊκών κοινοτήτων είχε αποφέρει περισσότερα από 100.000 μάρκα στο βασιλικό θησαυροφυλάκιο, ένα πόσο υπερτριπλάσιο σε σχέση με τα εβραϊκά έσοδα των κυβερνήσεων της Αντιβασιλείας⁴⁵⁸. Ακόμη, το γεγονός πως το ίδιο έτος ο Ερρίκος αποφάσισε να παραχωρήσει τα φορολογικά δικαιώματα των Εβραίων του βασιλείου στον αδερφό του, Ριχάρδο της Κορνουάλλης, πιστοποιεί τη ραγδαία κατάπτωση του εβραϊκού πλούτου έπειτα από μιάμιση δεκαετία βάνανυσης φορολογίας⁴⁵⁹. Ο καυστικός Ματθαίος των Παρισίων αναφερόμενος στη φορολογική πολιτική των μέσων της βασιλείας του Ερρίκου γράφει:

“Ο βασιλιάς έπαιρνε από τους Εβραίους όποια ορατή περιουσία κατείχαν αυτοί οι καταραμένοι άνθρωποι, όχι μόνο γδέρνοντας τους μερικώς, όπως έκανε μέχρι τότε, αλλά, επίσης, ξεσκίζοντας τα σωθικά τους. Έτσι, αυτός ο υδρωπικός λάτρης του χρήματος έκλεψε τα χρήματα, το φαγητό και τα κοσμήματα των Χριστιανών αλλά και

---

⁴⁵⁵Roth 1951, κεφ.3.

⁴⁵⁶Mundil 1998, σελ.77.

⁴⁵⁷Stacey 1985.

⁴⁵⁸Idem., “1240-60: a Watershed in Anglo-Jewish Relations?”, στο: *Historical Research*, 61 vo.145,

Οξφόρδη 1988, σελ.138.

⁴⁵⁹Dobson, R.B., “The Decline and expulsion of the medieval Jews of York”, στο: *Transactions of the Jewish Historical Society of England*, 26, Λονδίνο 1979, σελ.36.

των Εβραίων με τέτοια απληστία, ώστε φαινόταν πως ένας νέος Κράσος σηκώθηκε από τον τάφο.⁴⁶⁰

Εκτός από την άμεση φορολογία, και άλλες ενέργειες του Ερρίκου οδήγησαν εμμέσως στην εξασθένηση των εβραϊκών οικονομικών. Για παράδειγμα, το 1257, οι οικονομικές πιέσεις για τη χρηματοδότηση του σικελικού εγχειρήματος ανάγκασαν τη βασιλική κυβέρνηση να προβεί στην έκδοση του αποτυχημένου χρυσού νομίσματος (χρυσή πέννα). Ως αποτέλεσμα, η αυξημένη προσφορά χρυσού στη λονδρέζικη αγορά ανάγκασε τους Εβραίους να υποτιμήσουν τη συναλλαγματική αξία των χρυσών νομισμάτων. Ενώ το στέμμα διατήρησε την καθιερωμένη αναλογία αργυρής-χρυσής πέννας (10:1), οι Εβραίοι υποχρεώθηκαν να μεταβάλουν την αναλογία αυτή σε 8,5:1, ούτως ώστε να παραμείνουν ανταγωνιστικοί⁴⁶¹. Προχωρώντας προς τα τέλη του αιώνα οι εβραίοι μεγαλοδανειστές της προηγούμενης περιόδου αποτελούν όλο και πιο σπάνιο φαινόμενο και οι εβραίοι δανειστές λειτουργούν πλέον, κυρίως, ως πάροχοι βραχυπρόθεσμων δανείων σε αγρότες και τεχνίτες⁴⁶².

Παράλληλα με την οικονομική αφαίμαξη η κυβέρνηση του Ερρίκου κινήθηκε σταθερά προς την καταρράκωση του εβραϊκού status. Παρόμοια με το Γάλλο ομόλογό του, ο Ερρίκος, ως «έτερος χριστιανός βασιλιάς» προώθησε τη μεταστροφή των Εβραίων του βασιλείου στη χριστιανική θρησκεία. Αιχμή του δόρατος της προσηλυτιστικής πολιτικής αποτέλεσε η σύσταση αρκετών «Οίκων Μεταστραφέντων» (*Domii Conversorum*), όπου οι προσήλυτοι θα μπορούσαν να διάγουν έναν ημι-μοναστικό βίο κατηχούμενοι στη νέα τους πίστη και χρηματοδοτούμενοι από βασιλικά κονδύλια. Ο ίδιος ο Ερρίκος φρόντισε να προπαγανδίσει αποφασιστικά τους προσηλυτισμούς παρευρισκόμενος σε βαπτίσεις Εβραίων και λειτουργώντας ως «πνευματικός πατέρας» αρκετών, ενώ δεν παρέλειψε να ανταμείψει υποσηλγυτους παρέχοντάς τους από το αξίωμα του ιπότη έως θέσεις

⁴⁶⁰Matthew Paris, *English history from the year 1235 to 1272* (επιμ. Bohn, H.G.), τομ.3, Λονδίνο 1854, σελ.274.

⁴⁶¹Carpenter, D.A., "The gold treasure of King Henry III", στο: *Thirteenth Century England I, Proceedings of the Newcastle upon Tyne Conference* (επιμ. Coss, P.R. & Lloyd, S.D.), Woodbridge 1985, σελ.77-82.

⁴⁶²Stacey 1995, σελ.100. Mundil, R.R., "Christian and Jewish lending patterns and financial dealings during the twelfth and thirteenth centuries", στο: *Credit and Debt in Medieval England c.1180-c.1350*(επιμ. Schofield, P.R. & Mayhew N.J.), Οξφόρδη 2016, σελ.42-67.

στη βασιλικήσυνοδοσία⁴⁶³. Το διάταγμα περί Εβραϊσμού (Statutum de Judeismo) του 1253 θα πρέπει, επίσης, να νοηθεί ως μια συνειδητή υποβάθμιση του εβραϊκού status. Σύμφωνα με τη νομοθεσία οι Εβραίοι που δεν ωφελούσαν το στέμμα ήσαν πλέον ανεπιθύμητοι στο βασίλειο, καθώς «από την ώρα της γέννησης του κάθε Εβραίος άνδρας ή γυναίκα οφείλει με κάποιο τρόπο να μας υπηρετεί». Το διάταγμα προέβλεπε τον περιορισμό της εβραϊκής παρουσίας σε πόλεις όπου υπήρχαν archaе, ενώ οι κοινωνικοί περιορισμοί που επέβαλε αποτελούσαν λίγο-πολύ τη νομική κωδικοποίηση των θέσεων της Δ΄ Συνόδου του Λατερανού (κοινωνικός διαχωρισμός, απαγόρευση ανέγερσης νέων συναγωγών κ.ο.κ)⁴⁶⁴. Παρατηρούμε πως σε αντίθεση με τον Λουδοβίκο Θ΄, η κυβέρνηση του Ερρίκου δεν προχώρησε στην ποινικοποίηση του εβραϊκού δανεισμού, από τον οποίο συνέχισε να επωφελείται. Ακόμη, ο Γάλλος μονάρχης ποτέ δεν έδωσε βάση στις κατηγορίες του λιβέλου του αίματος, επιθυμώντας να διατηρήσει το ηθικό πλεονέκτημα στη μάχη εναντίον τηςεβραϊκής «perfidia». Εν αντιθέσει, ο Ερρίκος δεν δίστασε να οδηγήσει στην κρεμάλα δεκαεννέα από τους ενενήντα Εβραίους της κοινότητας του Lincoln, θεωρώντας βάσιμες τις κατηγορίες περί τελετουργικού φόνου του νεαρού Ούγου (1255). Οι πηγές της εποχής αναφέρουν πως ο μονάρχης δεν θα δίσταζε να οδηγήσει το σύνολο της κοινότητας στην κρεμάλα, εάν ο Ριχάρδος της Κορνουάλλης ή οι Δομινικανοί δεν τον έπειθαν να τους χαρίσει τη ζωή. Η προσυπογραφή των κατηγοριών του λιβέλου από τη βασιλική εξουσία σηματοδοτεί πιο ευκρινώς από ποτέ τη μετατροπή του στέμματος από προστάτη σε διώκτη των Εβραίων⁴⁶⁵. Το ίδιο έτος, οι διαταγές του στέμματος στα λιμάνια του βασιλείου για απαγόρευση μετακίνησης όλων των Εβραίων προς την ήπειρο παρουσιάζουν τη μετατροπή της Αγγλίας σε εβραϊκή φυλακή⁴⁶⁶.

Η ριζοσπαστικοποίηση της αντί-εβραϊκής πολιτικής του στέμματος δεν άργησε να εντείνει το αντί-εβραϊκό αίσθημα ευρύτερων ομάδων της «κοινότητας του βασιλείου». Αρχικά, μπορούμε να υποθέσουμε πως η χρήση της γαλλικής παρά της αγγλικής γλώσσας από την πλειονότητα του αγγλικού εβραϊκού πληθυσμού, όπως παρουσιάζουν τα κρατικά αρχεία της εποχής, συνέβαλε στην αύξηση της καχυποψίας

⁴⁶³Stacey, R.C., “The Conversion of Jews to Christianity in Thirteenth-Century England”, στο: *Speculum*, 67 vo.2, Σικάγο 1992, σελ.263-283.

⁴⁶⁴*Select pleas, stars, and other records from the rolls of the Exchequer of the Jews, A.D. 1220-1284* (επιμ. Rigg, J.M.), Λονδίνο 1902, σελ.xlvii-xlix.

⁴⁶⁵Langmuir, G.I., “The Knight’s Tale of Young Hugh of Lincoln”, στο: *Speculum*, 47 vo.3, Σικάγο 1972, σελ.459-482.

⁴⁶⁶Stacey 1988, σελ.140.

εναντίον μιας ήδη απεχθούς μειονότητας⁴⁶⁷. Μολαταύτα, η βαριά εβραϊκή φορολογική πολιτική διαδραμάτισε πολύ πιο καίριο ρόλο στην έκρηξη του αντιεβραϊκού μίσους. Η ανάγκη των Εβραίων να συλλέξουν επαρκείς πόρους για την ανταπόκριση στη φορολογία του στέμματος οδήγησε στη μαζική πώληση εβραϊκών δανειακών συμβολαίων, πολλές φορές σε ιδιαίτερα χαμηλές τιμές. Το γεγονός πως όλο και λιγότεροι Εβραίοι ήσαν σε θέση να αγοράσουν τα συμβόλαια αυτά σήμαινε πως όλο και μεγαλύτερο μέρος των χρεών σε Εβραίους άρχισε να πέφτει στα χέρια Χριστιανών. Ενώ οι Εβραίοι σπάνια επιδείκνυαν ενδιαφέρον για μόνιμη διατήρηση της έγγειας ιδιοκτησίας που συνήθως αποτελούσε εγγύηση του δανείου, δεν ίσχυε το ίδιο στην περίπτωση των Χριστιανών⁴⁶⁸. Αρκετά μέλη του άμεσου βασιλικού περιβάλλοντος, όπως ο Ριχάρδος της Κορνουάλλης, ο Γουλιέλμος της Valence και οι υπόλοιποι Lusignan⁴⁶⁹, καθώς και η βασίλισσα Ελεονόρα⁴⁷⁰ δε δίστασαν να αγοράσουν τέτοια συμβόλαια, αυξάνοντας τις περιουσίες τους εις βάρος των καταχρεωμένων δανειοληπτών. Η ίδια τακτική υπήρξε ιδιαίτερα δημοφιλής στους κύκλους των βασιλικών αξιωματούχων: ο Γοδεφρείδος του Langley μεγιστοποίησε την έγγεια περιουσία του, ενώ ο Βαλτέρος Merton χρησιμοποίησε τα κέρδη του από την αγορά εβραϊκών δανείων για την ίδρυση του ομώνυμου οξφορδιανού κολλεγίου που υπάρχει μέχρι τις μέρες μας⁴⁷¹.

Σύμφωνα με τα προαναφερθέντα μπορούμε να κατανοήσουμε γιατί μεγάλο τμήμα της αγγλικής κοινωνίας κατέληξε να θεωρεί τους Εβραίους συνεργούς παρά θύματα της βασιλικής αρπακτικότητας. Από τα πρώτα στάδια του μεταρρυθμιστικού κινήματος η κερδοσκοπία από την αγορά εβραϊκών δανείων βρέθηκε στο στόχαστρο των μεταρρυθμιστών-βαρόνων. Το εικοστό πέμπτο άρθρο του «υπομνήματος των βαρόνων» αναφέρει:

«Οι Εβραίοι αρκετές φορές μεταφέρουν τα χρέη και τις γαίες της εγγύησης σε μεγιστάνες και άλλα ισχυρά άτομα του βασιλείου, τα οποία με αυτήν την πρόφαση

---

⁴⁶⁷Mundil 2010, σελ.60-62.

⁴⁶⁸Stacey 1988, σελ.142.

⁴⁶⁹Ibid., σελ.143.

⁴⁷⁰Howell, M., *Eleanor of Provence: Queenship in Thirteenth-Century England*, Οξφόρδη 1998, σελ.277,299-301.

⁴⁷¹Coss, P.R., "Sir Geoffrey de Langley and the Crisis of the Knightly Class in Thirteenth-Century England", στο: *Past and Present*, 68 vo.1, Οξφόρδη1975, σελ.3-37.

εισέρχονται στη γη οικονομικά αδύναμων ανδρών... ούτως ώστε εμφανής κίνδυνος και έκδηλη κατάσχεση απειλούν φανερά εκείνους στους οποίους ανήκαν οι περιουσίες»⁴⁷²

Μπορεί οι περιουσίες του Langley και του Merton να λεηλατήθηκαν από τους επαναστάτες με την έναρξη των εχθροπραξιών⁴⁷³, ωστόσο οι εβραϊκές κοινότητες έμελλε να πληρώσουν πολύ βαρύτερο τίμημα. Μετά την είσοδό τους στο Λονδίνο, τον Απρίλιο του 1264, οι δυνάμεις του Montfort υποβοηθούμενες από τον φίλο προσκεείμενο χριστιανικό αστικό πληθυσμό προέβησαν στη σφαγή και τη λεηλασία της εβραϊκής κοινότητας της πρωτεύουσας (περί τους 400 νεκρούς) χάριν χρηματοδότησης των βαρονιακών στρατευμάτων που έδρευαν στην πόλη⁴⁷⁴. Μετά την αναφορά του στη σφαγή του Λονδίνου ο χρονικογράφος του Dunstable γράφει πως ο εικοσιενάχρονος κόμης του Gloucester, Γιλβέρτος de Clare, ακολούθησε το παράδειγμα του συμμάχου του «κάνοντας τα ίδια στους Εβραίους του Canterbury»⁴⁷⁵. Στα Midlands ο κόμης του Derby, Ροβέρτος de Ferrers λεηλάτησε την εβραϊκή συνοικία του Worcester, μεταφέροντας τα χειρόγραφα των δανειακών συμβολαίων στο κάστρο του στο Tutbury⁴⁷⁶, ενώ ο γιός του Montfort (επίσης Σίμωνας) κατέστρεψε την εβραϊκή συνοικία του Winchester⁴⁷⁷. Αλλά και άλλες εβραϊκές κοινότητες όπως εκείνες του Gloucester, του Bristol, του Cambridge και του Bedford δεν γλύτωσαν από την οργή των βαρόνων⁴⁷⁸. Ακόμη και μετά το θάνατο του Montfort η ένοπλη ομάδα του χρεωμένου στους Εβραίους ιπότη, Ιωάννη de Eyville, γνωστή ως «οι Απόκληροι» λεηλάτησαν αγρίως την εβραϊκή συνοικία και τη συναγωγή του Lincoln (1266)⁴⁷⁹. Παράλληλα με τις ανηλεείς επιθέσεις οι επαναστάτες δεν παρέλειψαν να χρησιμοποιήσουν την ακύρωση εβραϊκών δανείων προς διεύρυνση της υποστήριξής τους από την κατώτερη αριστοκρατία⁴⁸⁰. Από τον Οκτώβριο του 1264 ως Ιούνιο του 1265, το καθεστώς του Montfort εισηγήθηκε την απαλλαγή χρεών και τόκων για περίπου εξήντα οφειλέτες Εβραίων⁴⁸¹. Αν και με την επάνοδό του στην εξουσία ο Ερρίκος ανέστειλε τις αποφάσεις της κυβέρνησης του

⁴⁷²*Documents of the Baronial Movement of Reform and Rebellion, 1258-1267*, σελ.86-87.

⁴⁷³Coss 1975, σελ.29-30.

⁴⁷⁴*Chronicon vulgo dictum Chronicon Thomae Wykes, 1066-1288*, στο: *Annales Monastici* (επιμ. Luard, H.R.), 5τομ., Λονδίνο 1864-1869, τομ.4: σελ.141-143.

⁴⁷⁵*Annales Prioratus de Dunstaplia A.D.1-1297*, στο: *Annales Monastici*, τομ.3: σελ.230.

⁴⁷⁶Oaks, F.P.W., *The nature of war and its impact on society during the Barons' War*, διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο της Γλασκώβης 2015, σελ.247.

⁴⁷⁷Huscroft 2013, σελ.107.

⁴⁷⁸Mundil 2010, σελ.88-90.

⁴⁷⁹Oaks, σελ.185.

⁴⁸⁰Mundil 2010, σελ.259.

⁴⁸¹Maddicott 1994, σελ.315-316.

Montfort⁴⁸², το προηγούμενο είχε ήδη τεθεί. Τον Απρίλιο του 1269, στο πλαίσιο χρηματοδότησης της σταυροφορικής εκστρατείας του διαδόχου Εδουάρδου (Θ΄ Σταυροφορία) το στέμμα εξέδωσε νέα νομοθεσία που απαγόρευε ρητά την πώληση δανειακών συμβολαίων από τους Εβραίους σε τρίτους, χωρίς τη σαφή έγκριση του στέμματος⁴⁸³, ενώ το 1271 η βασιλική κυβέρνηση απαγόρευσε στους Εβραίους την απόκτηση επιπλέον έγγειας ιδιοκτησίας⁴⁸⁴. Συμπεραίνουμε, λοιπόν, πως έως τα τέλη της βασιλείας του Ερρίκου Γ΄ το αγγλικό στέμμα επιχειρούσε να ευθυγραμμίσει τη διαχείριση των καταρρακωμένων εβραϊκών κοινοτήτων με τα αιτήματα της «κοινότητας του βασιλείου».

13. Η ανάπτυξη του αγγλικού και του γαλλικού κράτους ως τις αρχές του 14^{ου} αιώνα και η εβραϊκή απέλαση

Στις αρχές του 14ου αιώνα η διαδικασία της κρατικής δημιουργίας φτάνει στο απόγειό της. Τον αιώνα αυτό ο «θερμός»⁴⁸⁵ ώριμος Μεσαίωνας της οικονομικής, πληθυσμιακής και κρατικής ανάπτυξης θα έδινε τη θέση του στον «ψυχρό» ύστερο Μεσαίωνα των μεγάλων λιμών, του Μαύρου Θανάτου, των λαϊκών εξεγέρσεων και του Εκατονταετούς Πολέμου⁴⁸⁶. Για να χρησιμοποιήσουμε τα λόγια του Strayer:

«Κατά την πρώτη περίοδο δημιουργίας κρατών- περίπου από τον 11ο μέχρι τον 13ο αιώνα- οι ηγεμόνες και οι σύμβουλοί τους κατόρθωσαν ευφυώς να δημιουργήσουν νέους κυβερνητικούς θεσμούς... Αλλά κατά τον 14ο αιώνα (με εξαίρεση ορισμένες ιταλικές πόλεις-κράτη), οι κυβερνήσεις φάνταζαν λιγότερο πρόθυμες από πριν να αναλάβουν νέες υπευθυνότητες ή να αναπτύξουν νέα όργανα διακυβέρνησης... Όποια

---

⁴⁸²Huscroft 2013, σελ.108.

⁴⁸³*Select pleas, stars, and other records from the rolls of the Exchequer of the Jews, A.D. 1220-1284*, σελ.xlix-xli. Maddicott, J.R., “The crusade taxation of 1268-1270 and the development of Parliament”, στο: *Thirteenth Century England II*, σελ.93-117.

⁴⁸⁴*Select pleas, stars, and other records from the rolls of the Exchequer of the Jews, A.D. 1220-1284*, σελ.1-1v.

⁴⁸⁵Με τους όρους «θερμός» και «ψυχρός» αναφέρομαι στη ψύχρανση του κλίματος από τα τέλη του 13^{ου} αιώνα, γνωστή ως «μικρή εποχή των παγετώνων». Βλ. Fagan, B., *The Little Ice Age: How Climate Made History 1300-1850*, ΝέαΥόρκη 2002.

⁴⁸⁶Tuchman, B.W., *A Distant Mirror: The Calamitous Fourteenth Century*, ΝέαΥόρκη 1978.

κυβερνητική υπηρεσία δεν είχε συσταθεί έως το τέλος του 13ου αιώνα, δεν εμφανίζεται μέχρι τον 16ο ή ακόμα τον 17ο αιώνα.»⁴⁸⁷

Πριν αναφερθούμε στα χρόνια του Εδουάρδου Α΄ και του Φίλιππου Δ΄, θα ήταν άδικο να μην κάνουμε λόγο για τη βασιλεία του Γάλλου μονάρχη Φιλίππου Γ΄ του Τολμηρού (1270-1285). Η αντίληψη πως ο Φίλιππος υπήρξε σε γενικές γραμμές, ένας μέτριος και άφρων βασιλιάς κυριαρχεί στις μέρες μας από τον 19ο αιώνα και τη μελέτη του Langlois⁴⁸⁸. Μπορεί η υστεροφημία του Φιλίππου να επισκιάστηκε από εκείνη του πατέρα του, Αγίου Λουδοβίκου, ωστόσο η σύγχρονη ιστορική έρευνα τον παρουσιάζει έναν μονάρχη που κατόρθωσε με επιτυχία να επεκτείνει το έργο του προκατόχου του, αυξάνοντας την εξουσία και το κύρος του γαλλικού στέμματος⁴⁸⁹. Για παράδειγμα η υποχρέωση της γαλλικής αριστοκρατίας να υπηρετήσει στο βασιλικό στράτευμα κατά τον πόλεμο εναντίον του κόμη του Foix (1272) έθεσε τα θεμέλια για την ανασύσταση του θεσμού της γενικής επιστράτευσης (Arrière-ban) από τον διάδοχο του Φιλίππου⁴⁹⁰. Παράλληλα, η εξουσία του γαλλικού στέμματος επεκτάθηκε γεωγραφικά με την απορρόφηση ενός αριθμού κομητειών από το μονάρχη και την επιβολή του γαλλικού ελέγχου στο ιβηρικό βασίλειο της Ναβάρρας⁴⁹¹. Ωστόσο, η αρνητική εικόνα του Φιλίππου φαίνεται πως οφείλεται στην οργάνωση και εκτέλεση της αποτυχημένης εκστρατείας στην Αραγονία, γνωστήως «Αραγονέζικη Σταυροφορία» (1284-1285). Η εκστρατεία εναντίον της Αραγονίας όχι μόνο κατέληξε σε στρατιωτικό φιάσκο και στέρησε τη ζωή στο μονάρχη, αλλά προκάλεσε και σημαντική επιβάρυνση στο βασιλικό ταμείο⁴⁹². Αναφορικά με τους Εβραίους ο Φίλιππος ακολούθησε την πολιτική του προκατόχου του, καθώς όλα τα αντί-εβραϊκά μέτρα του Αγίου Λουδοβίκου, όπως η απαγόρευση του δανεισμού, ο έλεγχος του ενεχειροδανεισμού, ο κοινωνικός διαχωρισμός, η επαχθής φορολογία επαναλήφθηκαν κατά τη βασιλεία του⁴⁹³.

⁴⁸⁷ Strayer 1970, σελ.60,83-84.

⁴⁸⁸ Langlois, C.V., *Le Règne de Philippe III Le Hardi*, Παρίσι 1887.

⁴⁸⁹ Sivéry, G., *Philippe III Le Hardi*, Παρίσι 2003.

⁴⁹⁰ Hélyar, X., “French Nobility and the Military Requirements of the King (c.1260–c.1314)”, στο: *The Capetian Century, 1214-1314* (επιμ. Jordan, W.C. & Phillips, J.R.), Turnhout 2017, σελ.115-142.

⁴⁹¹ Woodacre, E., *The Queens Regnant of Navarre: Succession, Politics, and Partnership, 1274-1512*, Νέα Υόρκη 2013, σελ.29-31.

⁴⁹² Strayer, J.R., “The Crusade against Aragon”, στο: *Speculum*, 28 vo.1, Σικάγο 1953, σελ.101-113.

⁴⁹³ Jordan 1989, σελ.150-152.

Περνώντας στην Αγγλία μπορούμε με βεβαιότητα να κατατάξουμε τον Εδουάρδο Α΄ (1272-1307) ανάμεσα στους πιο επιτυχημένους μονάρχες όχι μόνο της Αγγλίας αλλά της Μεσαιωνικής Ευρώπης γενικότερα. Σύμφωνα με τον Carpenter, η βασιλεία του Εδουάρδου υπήρξε καταλυτική για τη γεφύρωση του χάσματος ανάμεσα στη μοναρχία και τον αγγλικό πληθυσμό⁴⁹⁴. Επιπλέον, η ευρεία συναίνεση της «κοινότητας του βασιλείου» αποτέλεσε ένα από τα βασικά μελήματα της κυβέρνησης του Εδουάρδου, η οποία είχε πλέον εμπεδώσει τα «μαθήματα» του βαρονιακού μεταρρυθμιστικού κινήματος (ο ίδιος ο Εδουάρδος είχε συνταχθεί συντόμως με τους βαρόνους το 1259)⁴⁹⁵. Αν και τα περισσότερα κοινοβούλια συνέχιζαν να περιλαμβάνουν αποκλειστικά αριστοκράτες, η κυβέρνηση του Εδουάρδου επιχείρησε να διευρύνει την κοινοβουλευτική αντιπροσώπευση. Το 1295 δύο ιππότες από κάθε κομητεία και δύο αστοί από κάθε αστική κοινότητα κλήθηκαν να συμμετάσχουν στο Κοινοβούλιο, το οποίο αποτέλεσε πρότυπο «μοντέλο» για συνελεύσεις των επόμενων δεκαετιών⁴⁹⁶. Από τη βασιλεία του «πατέρα του αγγλικού κοινοβουλίου» ως το τέλος του Μεσαίωνα το Κοινοβούλιο αποτέλεσε τον κινητήρα της αγγλικής κρατικής μηχανής. Στα μέσα του 15ου αιώνα ο αρχιδικαστής Ιωάννης Fortescue μπορούσε να ισχυριστεί πως ο Άγγλος μονάρχης «δεν μπορούσε να κυβερνήσει με νόμους διαφορετικούς από εκείνους που ενέκρινε ο λαός. Συνεπώς, τίποτα δεν μπορούσε να επιβάλει χωρίς την έγκρισή του.»⁴⁹⁷

Σε αντίθεση με τα μέσα του 13ου αιώνα, η προσεκτική και επιφανειακά αξιοκρατική διαχείριση της βασιλικής πατρωνίας κατά τη βασιλεία του Εδουάρδου κατόρθωσε να περιορίσει την αγανάκτηση που παρατηρήθηκε κατά τα χρόνια του προκατόχου του⁴⁹⁸. Θα χρειάζονταν πολλές σελίδες για να αναλυθούν οι μνημειώδεις νομοθετικές μεταρρυθμίσεις του Εδουάρδου, οι οποίες προσέδωσαν στο

---

⁴⁹⁴Carpenter 2004, σελ.486.

⁴⁹⁵Maddicott, “Edward I and the lessons of baronial reform: local government, 1258-1280”, στο: *Thirteenth Century England I*, σελ.1-30.

⁴⁹⁶Morris, M., *A Great and Terrible King: Edward I and the Forging of Britain*, Λονδίνο 2008, σελ.282-284. Οιαστοίσυμμετείχανστοκοινοβούλιογιαπρώτηφοράκατάτηδιακυβέρνησητου Montfort (1265), Maddicott 1994, σελ.317.

⁴⁹⁷Sir John Fortescue, *The Governance of England otherwise called the difference between an absolute and a limited monarchy* (επιμ. Plummer, C.), Οξφόρδη 1885, σελ.109.

⁴⁹⁸Spencer, A.M., “Royal Patronage and the Earls in the Reign of Edward I”, στο: *History*, 93 vo.1, New Jersey 2008, σελ.20-46.

μονάρχη τον τίτλο του «άγγλου Ιουστινιανού». Με τα διατάγματα του Westminster I (1275), Gloucester (1278), Mortmain (1279), Acton Burnell (1283), Westminster II, Winchester και των εμπορών (1285) η κυβέρνηση του Εδουάρδου επιχείρησε να διευθετήσει ένα σύνολο ζητημάτων, όπως η εφαρμογή του κοινού δικαίου, η επιβολή δημόσιας τάξης, τα εμπορικά χρέη και ζητήματα σχετικά με την εκκλησιαστική περιουσία⁴⁹⁹. Με τις εκτεταμένες έρευνες που οδήγησαν στη σύνταξη των Hundred Rolls το αγγλικό στέμμα επιχείρησε να πατάξει την κατάχρηση βασιλικών δικαιωμάτων από κρατικούς και ιδιωτικούς αξιωματούχους⁵⁰⁰. Οι έρευνες που οδήγησαν στο διάταγμα του Quo Warranto ανάγκασαν τη μεγάλη αριστοκρατία να αποδείξει τη γνησιότητα των δικαιωμάτων της επί της έγγειας ιδιοκτησίας⁵⁰¹, ενώ το διάταγμα Quia Emptores λειτούργησε ευεργετικά για τους μεγιστάνες, απαγορεύοντας την αλλοτρίωση των φεουδαλικών γαιών (subinfeudation) και ρυθμίζοντας την πώληση τους⁵⁰².

Εκτός από την ιδιότητα του «νέου Ιουστινιανού» ο Εδουάρδος επιχείρησε να προσδώσει στο πρόσωπό του και την ιδιότητα του «νέου Αρθούρου», προωθώντας ενθέρμως τη λατρεία του βρετανού ήρωα των θρύλων⁵⁰³. Το άνοιγμα του υποτιθέμενου τάφου του Αρθούρου και της Γκουινεβίρας στο Glastonbury, η διοργάνωση ιπποτικών τουρνουά γνωστά ως «στρογγυλές τράπεζες», η «εορτή των κύκνων», ακόμα και τα κάστρα στην κατακτημένη Ουαλία απέπνεαν τον «πολιτικό αρθουριανισμό» της βασιλείας του Εδουάρδου⁵⁰⁴. Όπως ισχυρίστηκε η Vale οι ρίζες της ιπποτικής κουλτούρας των χρόνων του Εδουάρδου Γ' μπορούν να εντοπιστούν στη βασιλεία του παππού του, Εδουάρδου Α'⁵⁰⁵. Ταυτόχρονα, με την υιοθέτηση του αρθουριανού ιδεώδους ο μονάρχης επιχείρησε να προσδώσει άρωμα νομιμότητας στην κατάκτηση της Ουαλίας (1282-1283) και της Σκοτίας (1296) από το αγγλικό στέμμα. Σε αντίθεση με τους προκατόχους του η απόπειρα ένωσης των βρετανικών λαών υπό το αγγλικό στέμμα καθιστούσε τον Εδουάρδο έναν μονάρχη συνδεδεμένο

⁴⁹⁹Prestwich, M., *Edward I*, New Haven & Λονδίνο 1997, σελ.267-297.

⁵⁰⁰Cam, H., *The hundred and the hundred rolls; an outline of local government in medieval England*, Λονδίνο 1930.

⁵⁰¹Sutherland, D.W., *Quo Warranto Proceedings in the Reign of Edward I, 1278-1294*, Οξφόρδη 1963.

⁵⁰²Prestwich 1997, σελ.274.

⁵⁰³Loomis, R.S., "Edward I, Arthurian Enthusiast", στο: *Speculum*, 28 vo.1, Σικάγο 1953, σελ.114-127.

⁵⁰⁴Saul, σελ.78-84.

⁵⁰⁵Vale, J., *Edward III and Chivalry: Chivalric Society and its Context, 1270-1350*, Woodbridge 1982.

πιο άμεσα με τις βρετανικές νήσους παρά με τη Γαλλία⁵⁰⁶. Σύμφωνα με το έμμετρο χρονικό του Πέτρου Langtoft:

«Τώρα όλοι οι νησιώτες είναι ενωμένοι
Και η Σκωτία επανενώθηκε στο βασίλειο
Του οποίου άρχοντας είναι ο βασιλιάς Εδουάρδος
Η Κορνονάλλη και η Ουαλία βρίσκονται στην εξουσία του
Και η μεγάλη Ιρλανδία στη θέληση του
Ούτε βασιλιάς ούτε πρίγκιπας υπάρχει σε όλες αυτές τις χώρες
Εκτός από τον βασιλιά Εδουάρδο που τις ένωσε
Ποτέ ο Αρθούρος δεν ήλεγχε τα φέουδα του τόσο απόλυτα.»⁵⁰⁷

Όμως, οι κατακτητικοί πόλεμοι στη Βρετανία, όπως και οι μακροχρόνιες συγκρούσεις με τη Γαλλία (1294-1303) διέφεραν αρκετά από τους σύντομους φεουδαλικούς πολέμους του 13ου αιώνα. Σύμφωνα με τον Strayer η αλλαγή του χαρακτήρα του πολέμου από τη δεκαετία του 1290 οφειλόταν στη δυνατότητα του αγγλικού και γαλλικού βασιλείου να χρηματοδοτήσουν μεγαλύτερους στρατούς για περισσότερο χρονικό διάστημα, χωρίς να επηρεάζονται από χρονικούς και τοπικούς φεουδαλικούς περιορισμούς⁵⁰⁸. Φυσικά οι νέες ανάγκες δεν επηρέασαν αποκλειστικά τον οικονομικό τομέα. Ενώ ως τη δεκαετία του 1290 η αθώωση εγκληματιών με βασιλική χάρη ήταν σχετικά σπάνιο φαινόμενο, όπως παρατήρησε η Hurnard, κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες της βασιλείας του Εδουάρδου δόθηκε αμνηστία σε περισσότερους από 2.000 κακούργους με μόνη προϋπόθεση την υπηρεσία στο στρατό του «νέου Αρθούρου»⁵⁰⁹. Από την άλλη, ο Prestwich υπολογίζει πως οι εκστρατείες στην Ουαλία κόστισαν στο στέμμα περί τις 153.000£ σε μια περίοδο που τα συνολικά ετήσια βασιλικά έσοδα μετά βίας άγγιζαν το ποσό των 27.000£⁵¹⁰. Μπορούμε να συνειδητοποιήσουμε την ανάγκη του μονάρχη να στραφεί όλο και περισσότερο στο

⁵⁰⁶Brown, M., *Disunited Kingdoms: Peoples and Politics in the British Isles 1280-1460*, Λονδίνο&ΝέαΥόρκη 2013, σελ.10-33.

⁵⁰⁷*The Chronicle of Pierre de Langtoft in French Verse, From the Earliest Period to the Death of King Edward I* (επιμ. Wright, T.), Λονδίνο 1866, σελ.265-266.

⁵⁰⁸Strayer, J.R., "The Costs and Profits of War: The Anglo-French Conflict of 1294-1303", στο: *The Medieval City. In Honor of Robert S. Lopez* (επιμ. Miskimin, H.A., Herlihy, D., Udovitch, A.L.), New Haven 1977, σελ.269-291.

⁵⁰⁹Hurnard, N., *The King's Pardon for Homicide before AD 1307*, Οξφόρδη 1969, σελ.317.

⁵¹⁰Prestwich 1997, σελ.237.

κοινοβούλιο για τη χρηματοδότηση των πολυδάπανων πολεμικών του εγχειρημάτων. Όπως ισχυρίστηκε ο Harris, η κοινοβουλευτική έγκριση δεν αποτέλεσε ουσιαστικό εμπόδιο στη διαρκή φορολόγηση εν καιρώ πολέμου, αλλά ανάγκασε το στέμμα να συνδιαλεχθεί με τα υποκείμενά του σχετικά με τις αμοιβαίες μεταξύ τους πολιτικές υποχρεώσεις⁵¹¹.

Το τελευταίο κεφάλαιο της εβραϊκής παρουσίας στην Αγγλία επρόκειτο να γραφτεί εν μέσω αυτής της συνδιαλλαγής. Σχεδόν σε κάθε κοινοβούλιο, από το 1268 έως το 1290, η λήψη μέτρων εναντίον των Εβραίων και του εβραϊκού δανεισμού υπήρξε πάγιο αίτημα της κατώτερης αριστοκρατίας προκειμένου να δοθεί η συγκατάθεσή της στην επιβολή φορολογίας. Πράγματι, ο μόνος φόρος της περιόδου που δε συνοδεύτηκε από έκδοση αντί-εβραϊκής νομοθεσίας ήταν εκείνος του 1283, ο οποίος επιβλήθηκε για τη στήριξη της ουαλικής κατάκτησης⁵¹². Το Κοινοβούλιο του 1275 ενέκρινε τον πρώτο έμμεσο φόρο στην Αγγλική Ιστορία, γνωστό ως «Μεγάλο Δασμό». Το μαλλί υπήρξε ένα προϊόν με σταθερή ζήτηση από τις κλωστοϋφαντουργικές βιοτεχνίες των Κάτω Χωρών και η φορολόγηση 6s 8d σε κάθε εξαγόμενο σάκο μαλλιού και δέρματος απέφερε περί τις 10.000£ ετησίως για τα επόμενα χρόνια⁵¹³. Όπως παρατήρησε ο Mitchell, «οι προσεκτικά διαχειριζόμενοι έμμεσοι φόροι απέφεραν πολλά περισσότερα έσοδα από οποιαδήποτε έκτακτη εισφορά γνωρίζουμε, πλησιάζοντας τα αμύθητα ποσά που συγκεντρώνονταν από τους Αγγλοσάξονες»⁵¹⁴. Αντί για τη συλλογή του φόρου από το Θησαυροφυλάκιο ο μονάρχης παραχώρησε τα δικαιώματα είσπραξης του δασμού από την ιταλική χρηματοδοτική εταιρία των Riccardi της Lucca⁵¹⁵. Με αφετηρία τη βασιλεία του Εδουάρδου οι μεγάλοι τραπεζικοί οίκοι της Ιταλίας άρχισαν να αποτελούν τους κύριους δανειστές του αγγλικού στέμματος. Ο Prestwich υπολογίζει πως από την αρχή της βασιλείας έως την αποχώρηση της εταιρίας το 1294 οι Riccardi είχαν

⁵¹¹Harris, G.L., “War and the Emergence of the English Parliament, 1297-1360”, στο: *Journal of Medieval History*, 2νο.1, ΝέαΥόρκη&Λονδίνο 1976, σελ.35-56.

⁵¹²Stacey, R.C., “Parliamentary Negotiation and the Expulsion of the Jews from England”, στο: *Thirteenth Century England VI: Proceedings of the Durham Conference 1995* (επιμ. Prestwich, M., Britnell, R.H., Frame, R.), Woodbridge 1997, σελ.77-101.

⁵¹³Lloyd. T., *The English Wool Trade in the Middle Ages*, Cambridge 1977, σελ.60-62.

⁵¹⁴Mitchell, S.K., *Taxation in Medieval England*, New Haven 1951, σελ. 6. Αναφέρεται στον Danegeld.

⁵¹⁵Kaeuper, R.W., *Bankers to the Crown: The Riccardi of Lucca and Edward I*, Princeton 1973.

δανείσει στο στέμμα περί τις 392.000£⁵¹⁶. Συγκρίνοντας τα παραπάνω ποσά με τις 5.300£ που απέφεραν στο βασιλικό ταμείο οι εβραϊκές tallages κατά την εξαστία 1273-1278⁵¹⁷, μπορούμε να διαπιστώσουμε πως η πάλαι-ποτέ «βασιλική αγελάδα αρμέγματος» είχε πλέον στερέψει.

Μια από τις παραχωρήσεις του στέμματος στην κοινότητα του Βασιλείου για την έγκριση του «Μεγάλου Δασμού» υπήρξε η νομοθέτηση της απαγόρευσης του εβραϊκού δανεισμού. Το «Διάταγμα περί Εβραϊσμού» του 1275 καλούσε τους Εβραίους του βασιλείου να εγκαταλείψουν την τοκογλυφία και να στρέψουν τις οικονομικές τους δραστηριότητες σε «θεμιτές» εργασίες, όπως η γεωργία και το εμπόριο. Το θησαυροφυλάκιο των Εβραίων θα συνέχιζε να υφίσταται για τη διαχείριση των υπαρχόντων οφειλών, αλλά δεν θα κατέγραφε επιπλέον δάνεια. Η κατοχή γης από Εβραίους νομιμοποιήθηκε για το διάστημα των επόμενων δεκαπέντε ετών, έτσι ώστε να καταστεί εφικτή η προσαρμογή τους στα νέα δεδομένα⁵¹⁸. Αν και ορισμένοι ιστορικοί, όπως ο Mundil, υποστήριξαν πως αρκετοί Εβραίοι ανταποκρίθηκαν στο «εδουαρδιανό πείραμα» επενδύοντας στο εμπόριο του μαλλιού και των δημητριακών, δεν μπορούμε να γνωρίζουμε με ακρίβεια κατά πόσο τα διασωζόμενα συμβόλαια αντικατοπτρίζουν πραγματικές συναλλαγές ή συγκαλυμμένες δανειακές συμβάσεις⁵¹⁹.

Το διάταγμα του 1275 δεν υπήρξε το μόνο αντί-εβραϊκό μέτρο που έλαβε η κυβέρνηση του Εδουάρδου ως την τελική απέλαση. Το 1279 οι Εβραίοι βρέθηκαν στο στόχαστρο μιας κυβερνητικής εκστρατείας για την καταπολέμηση της υπονόμησης του νομίσματος δια ψαλιδίσματος (coin-clipping). Πράγματι, η ανταλλαγή ακέραιων νομισμάτων με ψαλιδισμένα υπήρξε διαδεδομένος τρόπος αποπληρωμής τόκων, με αποτέλεσμα περίπου 300 Εβραίοι να χάσουν τις περιουσίες τους και να οδηγηθούν στην κρεμάλα⁵²⁰. Ευρισκόμενος στη Γασκωνία, το 1287, ο Εδουάρδος διέταξε την απέλαση των Εβραίων τουδουκάτου και την κατάσχεση των

⁵¹⁶Prestwich 1997, σελ.239.

⁵¹⁷Huscroft 2013, σελ.122-123.

⁵¹⁸*The Statutes of the Realm*, τομ.1, Λονδίνο 1963, σελ.220-221.

⁵¹⁹Mundil 1998, σελ.108-145.

⁵²⁰Rokeah, Z.E., “Money and the hangman in late-13th-century England: Jews, Christians and coinage offences alleged and real (Part I)”, στο: *Jewish Historical Studies*, 31, Λονδίνο 1988-1990, σελ.83-109.

περιουσιών τους. Η απέλαση της Γασκωνίας έχει συνδεθεί με την προσπάθεια του Εδουάρδου να συγκεντρώσει πόρους για την απελευθέρωση του εξαδέλφου του, Καρόλου Β΄ της Νάπολης, από την αιχμαλωσία των Αραγονίων⁵²¹. Πράγματι, μπορεί ο άγγλος μονάρχης να πλήρωσε τα λίτρα του εξαδέλφου του⁵²², αλλά το γεγονός πως το μεγαλύτερο μέρος των εβραϊκών περιουσιών της Γασκωνίας δωρίστηκαν στα επαιτικά τάγματα και σημαντικό μέρος των δανείων δεν συλλέχθηκαν εσκεμμένα από τον Εδουάρδο, ενισχύει την υπόθεση του Mundil πως η απέλαση διεξήχθη ως ευχαριστήριο για την ανάρρωση του βασιλιά από μια σοβαρή ασθένεια⁵²³. Δυστυχώς το μόνο διασωζόμενο διάταγμα που αναφέρεται στις εβραϊκές απελάσεις των τελών του 13ου και των αρχών του 14ου αιώνα είναι εκείνο που εξέδωσε ο Κάρολος της Νάπολης (1289) μετά την απελευθέρωση του για τις κομητείες του Ανζου, του Μαιν και της Τουρραίνης. Το διάταγμα προέβλεπε την απέλαση των χριστιανών δανειστών, καθώς και του συνόλου του εβραϊκού πληθυσμού και συνοδεύτηκε από την εφάπαξ επιβολή φόρου τριών σεληνίων για κάθε οικία (hearth) και έξι πεννών για κάθε μισθωτό (wage-earner)⁵²⁴.

Η απέλαση των Άγγλων Εβραίων πραγματοποιήθηκε το 1290, ένα έτος μετά την επιστροφή του μονάρχη από τη Γασκωνία. Διάφορες θεωρίες έχουν διατυπωθεί αναφορικά με την κινητήρια δύναμη πίσω από την απόφαση της απέλασης των Εβραίων από τον Εδουάρδο. Ο Stow υποστηρίζει πως η απέλαση ήταν απόρροια των καθηκόντων του Εδουάρδου ως «χριστιανού βασιλιά»⁵²⁵, ενώ ο Mundil δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην ασθένεια του μονάρχη στη Γασκωνία και την ανάληψη ενός νέου σταυροφορικού όρκου⁵²⁶. Βέβαια, όπως παρατήρησε ο Elman, δεκαετίες πριν η μη-αναστρέψιμη οικονομική παρακμή των άγγλων Εβραίων δεν τους επέτρεπε να ανταποκριθούν στον ρόλο τους ως προσοδοφόρο φορολογικό αντικείμενο, ο οποίος ήταν και ο μόνος λόγος ύπαρξης τους στο βασίλειο⁵²⁷. Το γεγονός πως η απόφαση πάρθηκε στο πλαίσιο διαπραγμάτευσης νέας φορολογίας κατά το θερινό κοινοβούλιο

⁵²¹Prestwich, M., *War, Politics and Finance under Edward I*, Λονδίνο 1972, σελ.201.

⁵²²Prestwich 1997, σελ.307. Υπολογίζεται πως κατέβαλε 20.000£

⁵²³Mundil 1998,σελ.280-281.

⁵²⁴Chazan 1980,σελ.313-317.

⁵²⁵Stow, K., *Allienated minority: the Jews of medieval Latin Europe*, Cambridge MA 1998, σελ.282.

⁵²⁶Mundil 2010, σελ.154-155.

⁵²⁷Elman, P., "The Economic Causes of the Expulsion of the Jews in 1290", στο: *The Economic History Review*, 7 vo.2, Λονδίνο 1937, σελ.145-154.

του 1290 αποδεικνύει πως ο μονάρχης ήταν αποφασισμένος να «ανταλλάξει» τις αποδυναμωμένες εβραϊκές κοινότητες με παχυλές φορολογικές παραχωρήσεις⁵²⁸. Όντως, παρά τις απαγορεύσεις των προηγούμενων δεκαετιών ο εβραϊκός δανεισμός συνέχιζε να υπάρχει στο αγγλικό βασίλειο, και αρκετά μέλη της βασιλικής αυλής (συμπεριλαμβανόμενης της βασίλισσας) και της μεγάλης αριστοκρατίας εξακολουθούσαν να αγοράζουν εβραϊκά συμβόλαια μέσω βασιλικών αδειών. Ενδεικτικό είναι το γεγονός πως η ανακοίνωση της απόφασης έγινε στα τέλη του Ιουλίου, όταν οι τοπικοί ιππότες άρχισαν να καταφθάνουν στο Westminster μετά από έκκληση του μονάρχη χάριν διεύρυνσης της συγκατάθεσης στη φορολογία. Τελικά, το θερινό κοινοβούλιο του 1290 ενέκρινε τον «μεγαλύτερο εφάπαξ φόρο του Μεσαίωνα», ύψους 116.346£⁵²⁹. Σύμφωνα με τον Stacey:

«Η νομοθεσία εναντίον των Εβραίων και του εβραϊκού δανεισμού υπήρξε απαραίτητη προϋπόθεση πάνω στην οποία η αγγλική τοπική κοινωνία θα παρείχε εθελοντική φορολόγηση στη μοναρχία· και επειδή το 1290 ο βασιλιάς συμπέρανε πως κανένα ημίμετρο δεν θα εξασφάλιζε την απαιτούμενη συγκατάθεση, ο Εδουάρδος παρέλαβε το φόρο του και το κοινοβούλιο την απέλαση· πάνω σε αυτούς τους όρους η επιβολή του φόρου δικαιολογήθηκε στην ύπαιθρο.»⁵³⁰

Στους Εβραίους επιτράπηκε να πάρουν μαζί τους στην εξορία την κινητή τους περιουσία, αλλά το στέμμα συνέλεξε τα δανειακά τους συμβόλαια, ύψους περίπου 20.000£⁵³¹. Η απόφαση του Εδουάρδου να μη συγκεντρώσει το μεγαλύτερο μέρος του ποσού πρέπει να ερμηνευθεί ως προσπάθεια για εξασφάλιση της στήριξης της κατώτερης αριστοκρατίας από πλευράς του στέμματος⁵³². Όπως διαπίστωσε ο Postan, «εάν αυτό που προσπάθησαν να κάνουν ο Σίμωνας του Montfort και ο Εδουάρδος Α΄ ήταν να κερδίσουν την υποστήριξη της ιπποτικής τάξης, δεν το έκαναν υποκλινόμενοι στη νέα της δύναμη, αλλά λειτουργώντας προς την ανακούφισή της»⁵³³. Αυτό που οι ιππότες δεν είχαν καταφέρει να πετύχουν με τα ξίφη και τους πυρσούς τους κατά τον εμφύλιο της δεκαετίας του 1260, το κατάφεραν με την κοινοβουλευτική συγκατάθεσή τους το 1290. Η απέλαση των 2.000 περίπου Άγγλων

⁵²⁸Για ότι ακολουθεί βλ. Stacey 1987.

⁵²⁹Prestwich 1997, σελ.343.

⁵³⁰Stacey 1987, σελ.101.

⁵³¹Mundil 1998, σελ.259.

⁵³²Huscroft 2013, σελ.160.

⁵³³Postan, M.M., *The Medieval Economy and Society: An Economic History of Britain, 1100-1500*, Λονδίνο 1972, σελ.165.

Εβραίων πραγματοποιήθηκε χωρίς ταραχές έως το Νοέμβριο του ίδιου έτους. Οι Εβραίοι συνοδεύτηκαν από τους σερίφηδες μέχρι τον Πύργο του Λονδίνου και από εκεί μετέβησαν στο λιμάνι του Dover στο δρόμο τους για τη Γαλλία του Φιλίππου Δ' ⁵³⁴.

Κατά τη βασιλεία του Φιλίππου Δ' του Ωραίου (1285-1314) το στέμμα είχε επεκτείνει την εξουσία του στο μεγαλύτερο μέρος της σημερινής Γαλλίας. Μπορεί τα μεγάλα πριγκιπάτα της Βουργουνδίας και της Βρετάνης να βρίσκονταν ακόμα εκτός της διοικητικής και δικαστικής δικαιοδοσίας του στέμματος, αλλά παρέμεναν πιστά στο Παρίσι και υποκείμενα στη βασιλική φορολογία (ακόμη κι αν ο μονάρχης έπρεπε να μοιραστεί τους φόρους με τον εκάστοτε δούκα) ⁵³⁵. Όπως απέδειξε ο Wood, τα μέλη της βασιλικής οικογένειας φρόντισαν να ακολουθήσουν πιστά τη βασιλική πολιτική στα *apanages* και συχνά χρησιμοποιούσαν πρώην βασιλικούς αξιωματούχους για την κυβέρνηση των χωροδεσποτειών τους ⁵³⁶. Επιστέγασμα της γεωγραφικής εξάπλωσης του στέμματος κατά τον 13ο αιώνα υπήρξε η προσάρτηση της εύπορης κομητείας της Καμπανίας μέσω του γάμου του μονάρχη (τότε διαδόχου) με την κληρονόμο της κομητείας, Ιωάννα της Ναβάρρας (1284) ⁵³⁷. Το πάλαι-ποτέ ανεξάρτητο κραταιό πριγκιπάτο θα αποτελούσε στο εξής μια ακόμα βασιλική επαρχία υπό τον έλεγχο των βασιλικών αρχών. Το 1288 ο φίλος του Αγίου Λουδοβίκου και κληρονομικός σενεσάλος της Καμπανίας, Ιωάννης Joinville, ξεσπούσε ενώπιον του υψηλού δικαστηρίου της κομητείας λόγω της παρείσδυσης των βάλων του στέμματος στα εδάφη δικαιοδοσίας του:

«Είμαι ένας ευγενής καστελάνος και απέκτησα την καστελανία μου και άλλα εδάφη με τον πιο ευγενή τρόπο από τον κόμη της Καμπανίας!» ⁵³⁸

Δυστυχώς για τον γέρο-Joinville οι δοξασμένες εποχές των κόμηδων της Καμπανίας είχαν παρέλθει ανεπιστρεπτί. Συνεπώς, από όλα τα ανεξάρτητα γαλλικά πριγκιπάτα του 11ου αιώνα, μόνο η αγγλοκρατούμενη Γασκωνία και η υπερευαίσθητη με την

⁵³⁴Jordan, W.C., "Administering Expulsion in 1306", στο: *Jewish Studies Quarterly*, 15 vo.3, Tübingen 2008, σελ.241-244.

⁵³⁵Strayer, J.R., *The Reign of Philip the Fair*, Princeton 1980, σελ.200.

⁵³⁶Wood 1966, σελ.92-102,110-117.

⁵³⁷Evergates, T., *The Aristocracy in the County of Champagne 1100-1300*, Φιλαδέλφεια 2007, σελ.56-58.

⁵³⁸Benton, J.F., "Philip the Fair and Jours de Troyes", στο: *Studies in Medieval and Renaissance History*, 6, Νέα Υόρκη 1969, σελ.323-324.

αυτονομία της Φλάνδρα παρέμεναν εξ ολοκλήρου εκτός του ελέγχου του στέμματος κατά τη βασιλεία του Φιλίππου.

Όπως ισχυρίστηκε ο Strayer, η βασιλεία του Φιλίππου παρουσιάζει ένα από τα μεγαλύτερα παράδοξα της Γαλλικής Ιστορίας. Τη στιγμή που η μοναρχία φτάνει στο αποκορύφωμα της ισχύος της, ο μονάρχης αποτελεί μια σκιά φιγούρα, σχεδόν εξολοκλήρου κρυμμένος πίσω από ένα σύνολο γραφειοκρατών⁵³⁹. Σε καμία περίπτωση δεν μπορούμε να ισχυριστούμε πως ο Φίλιππος υπήρξε αδιάφορος για τη διακυβέρνηση του βασιλείου⁵⁴⁰, μια «άχρηστη κουκουβάγια», όπως τον χαρακτήρισε ο αντίπαλός του επίσκοπος της Pamiers, Βερνάρδος Saisset⁵⁴¹. Από την άλλη, η αναμφίβολη επίδραση που είχαν οι σχετικά ταπεινής καταγωγής υπουργοί του μονάρχη όπως ο Enguerrand του Marigny και ο Γουλιέλμος του Nogaret στη διαμόρφωση της βασιλικής διακυβέρνησης και πολιτικής οδήγησαν την Brown να χαρακτηρίσει την κυβέρνηση του Φιλίππου προάγγελο των κυβερνήσεων των ημερών μας⁵⁴². Εκτός από τους υπουργούς γενικών αρμοδιοτήτων η κεντρική κυβέρνηση του Φιλίππου περιελάμβανε έναν αριθμό «εξειδικευμένων γραφειοκρατών». Ο Φίλιππος le Convers ήταν υπεύθυνος για τα περισσότερα θέματα που αφορούσαν τα δάση, ο Ούγος dela Celle υπήρξε ειδικός στην περιοχή Πουατιέ-Saintonge, ενώ ο Γουλιέλμος του Marcilly και ο Γοδεφρείδος Coquatrix ήταν επιφορτισμένοι με την αγορά ακίνητης περιουσίας για την επέκταση των βασιλικών ανακτόρων⁵⁴³. Παράλληλα, σε αντίθεση με την ομοιογενή Αγγλία, όπου η τοπική διοίκηση βασιζόταν σε άμισθους ιπότες και αστούς, στη Γαλλία συνέχια αυξανόταν το μέγεθος και η πολυπλοκότητα της κατά τόπους γραφειοκρατίας⁵⁴⁴. Όπως ισχυρίστηκε ο Fryde, η ανάπτυξη μιας σειράς τοπικών γραφειοκρατιών η κάθε μία από τις οποίες ασχολούνταν με διαφορετικούς κλάδους των βασιλικών κυβερνητικών εργασιών, υπήρξε σταθερό

---

⁵³⁹Strayer, J.R., "Philip the Fair—A "Constitutional" King", στο: *Medieval Statecraft and the Perspectives of History*, 1971,σελ.195.

⁵⁴⁰Strayer 1980, κεφ.1.

⁵⁴¹Barber, σελ.41.

⁵⁴²Brown, E.A.R., "Philip the Fair and his Ministers: Guillaume de Nogaret and Enguerran de Marigny", στο: *The Capetian Century, 1214-1314*, σελ.185-218.

⁵⁴³Strayer 1971γ, σελ.200-201.

⁵⁴⁴Idem. 1970, σελ.74.

φαινόμενο και έως τα μέσα του 14ου αιώνα οι μισθοί των βασιλικών αξιωματούχων αντιπροσώπευαν το 1/7 των συνολικών εσόδων του στέμματος⁵⁴⁵.

Σίγουρα, η γαλλική μοναρχία έφτασε στο αποκορύφωμα της ισχύος της στα χρόνια του Φιλίππου όχι μόνο λόγω της γεωγραφικής επέκτασης και της αποτελεσματικότερης εφαρμογής της εξουσίας του fleur-de-lys. Η αγιοποίηση του Λουδοβίκου Θ' το 1297 σήμαινε πως Φίλιππος έφερε στο κεφάλι του το ιερό στέμμα του Αγίου Λουδοβίκου⁵⁴⁶. Όπως παρατήρησε ο Strayer, το γεγονός πως ο Φίλιππος προσπάθησε πιο συστηματικά από τους προκατόχους του να συνδέσει τη μοναρχία με τον τίτλο του «πιο χριστιανού βασιλιά» υπήρξε κάθε άλλο παρά τυχαίο γεγονός. Πλέον, ο χαρακτηρισμός αυτός δεν χρησιμοποιούταν αποκλειστικά από τους διαμορφωτές της βασιλικής προπαγάνδας, αλλά και από τους Γάλλους ιεράρχες στην αλληλογραφία τους με τον Πάπα το 1302 καθώς και από τους διδάκτορες Θεολογίας στο Πανεπιστήμιο των Παρισίων κατά τη σύλληψη των Ναϊτών⁵⁴⁷. Πραγματείες όπως εκείνη του δομινικανού Ιωάννη των Παρισίων αρχίζουν να διατυμπανίζουν απερίφραστα την άποψη πως η ανώτατη κοσμική εξουσία ανήκει στους βασιλείς και όχι στους αυτοκράτορες ή στους πάπες⁵⁴⁸. Πράγματι, οι Γάλλοι ιεράρχες αποτέλεσαν αρωγοί της «ιερής μοναρχίας» κατά τη σύγκρουσή της με την παποσύνη στα πρώτα χρόνια του 14ου αιώνα. Η σύγκρουση τερματίστηκε το 1303 με το θρίαμβο του γαλλικού στέμματος και το θάνατο του ποντίφικα Βονιφάτιου Η' (1294-1303) μετά την κακοποίηση που υπέστη στα χέρια του θιασώτη της βασιλικής παντοδυναμίας και «πρωθυπουργού» του Φιλίππου, Γουλιέλμου του Nogaret⁵⁴⁹. Ο θρίαμβος του στέμματος επί της παποσύνης επισφραγίστηκε από το γεγονός ότι οι επόμενοι επτά προκαθήμενοι της έδρας του Αγίου Πέτρου (όλοι τους Γάλλοι) από το 1309 έως το 1378 θα διέμεναν στην Αβινιόν και όχι στη Ρώμη⁵⁵⁰. Σύγχρονοι μελετητές υποστηρίζουν πως η ταπείνωση της παποσύνης σε συνδυασμό με την καταδίκη του

⁵⁴⁵Fryde, E.B., "Financial Policies of the Royal Governments and Popular Resistance to Them in France and England c.1270-c.1420", στο: *Revue belge de Philologie et d'Histoire*, 57 vo.4, Βρυξέλλες 1979, σελ.825-829.

⁵⁴⁶Gaposchkin, C.M., "Boniface VIII, Philip the Fair and the Sanctity of Louis IX", στο: *Journal of Medieval History*, 28 vo.1., Νέα Υόρκη 2003, σελ.1-26.

⁵⁴⁷Strayer 1971β, σελ.306-307.

⁵⁴⁸John of Paris, *On royal and papal power* (μτφρ. Watt, J.A.), Toronto 1971.

⁵⁴⁹Théry-Astruc, J., "The Pioneer of Royal Theocracy: Guillaume de Nogaret and the Conflicts between Philip the Fair and the Papacy", στο: *The Capetian Century, 1214-1314*, σελ.219-259.

⁵⁵⁰Mullins, E., *The Popes of Avignon: A Century in Exile*, Νέα Υόρκη 2008.

τάγματος των Ναϊτών από το γαλλικό στέμμα μερικά χρόνια αργότερα (1307-1314) αποτέλεσαν απόπειρες «ποντιφικοποίησης» της μοναρχίας κατά τη βασιλεία του Φιλίππου⁵⁵¹.

Σε καμία περίπτωση, βέβαια, δεν μπορούμε να χαρακτηρίσουμε από τη μια ούτε το αγγλικό ούτε από την άλλη το γαλλικό κράτος των αρχών του 14ου αιώνα ως «κοινοβουλευτικό» και «απολυταρχικό» αντίστοιχα. Σίγουρα, κατά την περίοδο που εξετάζουμε τέθηκαν οι βάσεις για την ανάπτυξη του αγγλικού κοινοβουλευτισμού και της γαλλικής απολυταρχίας⁵⁵². Όπως ισχυρίστηκε ο Strayer, ο Φίλιππος υπήρξε ένας «συνταγματικός μονάρχης»⁵⁵³, η διακυβέρνηση του οποίου βασιζόταν στην πειθώ και την προπαγάνδα και όχι στην ωμή επιβολή της θέλησης του στέμματος στα υποκείμενά του⁵⁵⁴. Για την εξασφάλιση της υποστήριξης της «κοινότητας του βασιλείου» κατά τη σύγκρουση του στέμματος με τον πάπα, καθώς και για την επιβολή νέων φόρων, ο Φίλιππος υπήρξε ο πρώτος μονάρχης που συγκάλεσε (1302) τη γενική συνέλευση (États généraux) των τριών τάξεων του βασιλείου (ευγενείς-κλήρος-αστοί). Αν και η σύγκληση των γενικών τάξεων αποτέλεσε ένα γενναίο βήμα μετάβασης από τη φεουδαλική στη γενική αντιπροσώπευση, τα ποικίλα τοπικά συμφέροντα σε συνδυασμό με την ύπαρξη ισχυρών γεωγραφικών, εθνογραφικών και γλωσσικών διαφορών εντός του γαλλικού βασιλείου καθιστούσαν, γενικά, το ρόλο των τοπικών αντιπροσωπευτικών θεσμών πολύ πιο σημαντικό από εκείνο των εθνικών συνελεύσεων⁵⁵⁵. Ο Lewis παρατηρεί πως ακόμη και «ο πατέρας του αγγλικού κοινοβουλίου», Εδουάρδος Α΄, δεν κατόρθωσε να θεσπίσει κεντρικές συνελεύσεις για την Ιρλανδία ή την Ουαλία⁵⁵⁶. Πράγματι, οι αριστοκρατικοί συνασπισμοί (λίγκες) της Καμπανίας και της Βουργουνδίας αποτέλεσαν την εμπροσθοφυλακή της αντίδρασης εναντίον του στέμματος στα τέλη της βασιλείας του Φιλίππου (1314 - 1315) και όχι η «κοινότητα του βασιλείου» συσπειρωμένη στο

---

⁵⁵¹Théry-Astruc, J., "A Heresy of State: Philip the Fair, the Trial of the "Perfidious Templars", and the Pontificalization of the French Monarchy", στο: *Journal of Medieval Religious Cultures*, 39 vo.2, Pennsylvania 2013, σελ.117-148.

⁵⁵²Barzel, Y. & Kiser, E., "Taxation and Voting Rights in Medieval England and France", στο: *Rationality and Society*, 14 vo.4, Thousand Oaks 2002, σελ.493-494.

⁵⁵³Strayer 1971γ.

⁵⁵⁴Strayer 1971β, σελ.305.

⁵⁵⁵Barzel & Kiser, σελ.494.

⁵⁵⁶Lewis, P.S., "The Failure of the French Medieval Estates", στο: *Past and Present*, 23 vo.1, Οξφόρδη 1962, σελ.10.

πλαίσιο μιας γενικής συνέλευσης⁵⁵⁷. Από τη γέννηση τους οι γενικές τάξεις αποτέλεσαν περισσότερο συμβουλευτικό παρά νομοθετικό όργανο. Αν και με την πάροδο των χρόνων απέκτησαν κάποια εξουσία αναφορικά με την έγκριση της επιβολής άμεσων φόρων, η συμμετοχή τους στη διαμόρφωση της νομοθεσίας υπήρξε υποτυπώδης, καθώς η κατάθεση υπομνημάτων αποτέλεσε τον μόνο τρόπο με τον οποίο τα μέλη της συνέλευσης μπορούσαν να συμμετέχουν στη νομοθετική διαδικασία⁵⁵⁸.

Από τα μέσα του 14ου αιώνα το αυξημένο αίσθημα ανασφάλειας της γαλλικής μοναρχίας που προκλήθηκε από την κατακλυσμική εμπειρία του Εκατονταετούς Πολέμου αποτέλεσε τροχοπέδη για την ανάπτυξη του θεσμού των γενικών τάξεων⁵⁵⁹. Τον 15ο αιώνα, ο Fortescue θεωρούσε πως «οι Άγγλοι διεξήγαγαν τέτοιο πόλεμο στη Γαλλία που οι τρεις τάξεις δεν τολμούσαν να συνεδριάσουν»⁵⁶⁰. Σύμφωνα με τον Lewis οι «δοκιμασίες» της Γαλλίας κατά τον Εκατονταετή Πόλεμο οδήγησαν στη θεμελίωση ισχυρών συναισθηματικών δεσμών του πληθυσμού με μια ισχυρή ηγεσία παρά με αντιπροσωπευτικούς θεσμούς⁵⁶¹. Όπως αναφέρει ο Cazelles, ο ασταθής έλεγχος του ιερού στέμματος του Αγίου Λουδοβίκου από τους Valois, διαδόχους των άμεσων Καπετίδων, κατέστη εμφανής αρκετές δεκαετίες πριν την εμφάνιση των «Armagnac» και των «Bουργούνδων», κατά την ταραγμένη περίοδο της Jacquerie (1358) και της διεκδίκησης του γαλλικού θρόνου από το βασιλιά της Ναβάρρας, Κάρολο Β' τον Κακό (1349-1387)⁵⁶². Ενώ πολλοί θα μπορούσαν να λοιδορήσουν την υποτακτικότητα των υστερομεσαιωνικών Γάλλων συγκρίνοντάς την με την επαναστατικότητα που παρατηρήθηκε στην απέναντι πλευρά της Μάγχης, στη γενική συνέλευση του 1484 στην Tours ο Γάλλος καγκελάριος, Γουλιέλμος του Rochefort, ισχυρίστηκε πως από τη σύσταση της αγγλικής μοναρχίας είχαν συμβεί περί τις είκοσι έξι αλλαγές δυναστειών, ενώ μόλις δύο ή τρεις Άγγλοι βασιλείς είχαν την τύχη να κυβερνήσουν χωρίς να αντιμετωπίσουν επαναστάσεις.

---

⁵⁵⁷Brown, E.A.R., “Reform and resistance to royal authority in fourteenth-century France: The leagues of 1314–1315”, στο: *Parliaments, Estates and Representation*, 1 vo.2, Νέα Υόρκη&Λονδίνο 1981, σελ.109-137.

⁵⁵⁸Myers, A., *Parliaments and Estates in Europe to 1789*, Λονδίνο 1975, σελ.29-30.

⁵⁵⁹Barzel, Y. & Kiser, E., “The Development and Decline of Medieval Voting Institutions: A Comparison of England and France”, στο: *Economic Inquiry, Western Economic Association International*, 35 vo.2, Portland 1997, σελ.244-260.

⁵⁶⁰Fortescue, σελ.113.

⁵⁶¹Lewis, σελ.17.

⁵⁶²Cazelles, R., *Société politique, noblesse et couronne sous Jen le Bon et Charles V*, Παρίσι&Γενεύη 1982, σελ.577ff.

«Κανείς δεν μπορεί να προσάψει τέτοιες απιστίες και τέτοια εγκληματικά στήγματα στους πιστούς Γάλλους.»⁵⁶³

Από τη δεκαετία του 1290 ο «νέος τύπος πολέμου» του fleur-de-lys με την Αγγλία και τη Φλάνδρα προέβαλε την επιτακτική ανάγκη του στέμματος για νέους τρόπους χρηματοδότησης. Ο Langlois περιέγραψε τον άγγλο-γαλλικό πόλεμο του 1297 ως μια μάχη του τοννέζιου με τη στερλίνα⁵⁶⁴, ενώ ο Contamine αναφερόμενος στη διεύρυνση των πολεμικών επιχειρήσεων κατά τη βασιλεία του Φιλίππου παρατηρεί πως για πρώτη φορά μετά από αιώνες πολεμιστές από το Languedoc κάνουν την εμφάνιση τους στα βόρεια πεδία των μαχών⁵⁶⁵. Όντως, οι ηθικές αξίες της εποχής καθιστούσαν την «άμυνα του βασιλείου» μια από τις βασικές προϋποθέσεις για την επιβολή έκτακτης φορολογίας⁵⁶⁶. Αρχικά, το στέμμα κατόρθωσε να αποσπάσει τη συγκατάθεση του γαλλικού κλήρου και οι εκκλησιαστικές δεκάτες της δεκαετίας του 1290 συνέβαλαν στην ενίσχυση του βασιλικού ταμείου⁵⁶⁷. Εντούτοις, οι αυξημένες οικονομικές ανάγκες του στέμματος καθιστούσαν εμφανή την αναγκαιότητα επιβολής νέων φόρων. Ο καπνικός φόρος (fouage) επί των ακινήτων περιουσιών συλλέχθηκε για πρώτη φορά το 1294 και έως το 1380 αποτέλεσε την πιο σημαντική μορφή άμεσης φορολόγησης⁵⁶⁸. Επιπλέον, η αντίληψη πως το σύνολο των βασιλικών υποκειμένων όφειλαν να συνδράμουν οικονομικά στους πολέμους του στέμματος, οδήγησε στη βραχύβια εφαρμογή φόρων επί της κινητής περιουσίας και των εισοδημάτων, όπως η εκατοστή του 1295 και οι πεντηκοστές του 1296 και 1297⁵⁶⁹. Παράλληλα, όπως ο Άγγλος ομολόγος του, ο Φίλιππος δεν παρέλειψε να δανειστεί σημαντικά ποσά (περί τα 880.000 τοννέζια) από τη χρηματοδοτική εταιρία των

⁵⁶³ *Journal des ÉtatsGénéraux de France Tenus a Tours en 1484 sous la Règne de Charles VIII* (επιμ. & μτφρ. Masselin, J.), Παρίσι 1835, σελ.38-39.

⁵⁶⁴ Kaeuper 2002, σελ.32.

⁵⁶⁵ Contamine, P. "Consommation et demande militaire en France et en Angleterre XIIIe-XVe siècle", στο: *Instituto internazionale di storia economica F.Datini: atti della sesta settimana di Studio* (27 Aprile-3 Maggio, 1974), Firenze 1978, σελ.421.

⁵⁶⁶ Brown, E.A.R., "Taxation and Morality in the Thirteenth and Fourteenth Centuries: Conscience and Political Power and the Kings of France", στο: *French Historical Studies*, 8 vo.1, Cincinnati 1973, σελ.1-28. Strayer, J.R., "Defense of the Realm and Royal Power in France", στο: *Medieval Statecraft and the Perspectives of History*, 1971δ, σελ.291-299.

⁵⁶⁷ Denton, J.H., *Philip the Fair and the Ecclesiastical Assemblies of 1294-1295*, *Transactions of the American Philosophical Society* 81, Φιλαδέλφεια 1991.

⁵⁶⁸ Barzel & Kiser 2002, σελ.495.

⁵⁶⁹ Kaeuper 2002, σελ.64.

φλωρεντινών Albizo και Musciatto Guidi⁵⁷⁰. Ωστόσο, το γεγονός πως το στέμμα κινήθηκε με ιδιαίτερα αργούς ρυθμούς για την αποπληρωμή των δανείων οδήγησε τον Strayer στο συμπέρασμα πως σε αντίθεση με την Αγγλία, το γαλλικό οικονομικό σύστημα δεν ήταν σε θέση να λειτουργήσει με μεγάλα βραχυπρόθεσμα χρέη⁵⁷¹. Από την άλλη, η αυξομείωση της αξίας του νομίσματος απέφερε πολύ περισσότερα κέρδη στο βασιλικό ταμείο σε σχέση με την άμεση φορολογία και το δανεισμό. Ο Strayer υπολόγισε πως τα έσοδα του στέμματος από την υπερτίμηση του τοννέζιου κατά 300% κατά τη δεκαετία του 1290 άγγιζαν τα 1.200.000 τοννέζια⁵⁷², ενώ ο Bois υποστήριξε πως ο πληθωρισμός συνέβαλε στη σχετική ανάπτυξη μιας λιμνάζουσας οικονομίας⁵⁷³. Μπορεί η υπερτίμηση να ενίσχυσε τα κέρδη ορισμένων τραπεζιτών και να ελάφρυνε τα οικονομικά βάρη των μικροκαλλιεργητών, αλλά, αναμφίβολα, έπληξε τις ομάδες των οποίων ο πλούτος βασιζόταν στη γη, όπως η αριστοκρατία και ο κλήρος, καθώς και μεγάλο μέρος των αστών. Η επιστροφή στο «καλό νόμισμα του Αγίου Λουδοβίκου» δεν άργησε να αποτελέσει πάγιο αίτημα των σημαντικότερων τάξεων του βασιλείου και όταν αυτή κατέστη εφικτή (Ιούνιος 1306), τα νέα προβλήματα που προέκυψαν οδήγησαν σε μαζικές εξεγέρσεις στο Παρίσι (Δεκέμβριος 1306), κατά τη διάρκεια των οποίων ο Φίλιππος αναγκάστηκε να καταφύγει στο οχυρωμένο αρχηγείο των Ναϊτών για την ασφάλειά του⁵⁷⁴. Ο τελευταίος μεγάλος γενικός φόρος της βασιλείας του Φιλίππου (περί τα 735.000 τοννέζια) συλλέχθηκε το 1304 για την εκδίκηση της πανωλεθρίας που υπέστη το άνθος της γαλλικής ιπποσύνης από τις φλαμανδικές πολιτοφυλακές στο Courtrai (1302)⁵⁷⁵. Μπορεί ο φόρος να κατέστησε δυνατή τη χρηματοδότηση του στρατεύματος που νίκησε τους Φλαμανδούς στο Mons-en-Pévèle, αλλά με το τέλος του πολέμου (1305) το στέμμα δεν μπορούσε πλέον να δικαιολογήσει την επιβολή γενικής φορολογίας. Ο όρος πως οποιαδήποτε παραβίαση της συνθήκης της Athis επί του Mons θα οδηγούσε αυτόματα στον αφορισμό των Φλαμανδών αποσκοπούσε στην εξασφάλιση νέας γενικής φορολογίας σε περίπτωση μελλοντικού πολέμου εναντίον

⁵⁷⁰Strayer, J.R., "Italian Bankers and Philip the Fair", στο: *Medieval Statecraft and Perspectives of History*, 1971δ, σελ.239-247.

⁵⁷¹Idem. 1980, σελ.151ff.

⁵⁷²Ibid., σελ.394.

⁵⁷³Bois, G., *The Crisis of Feudalism: Economy and Society in Eastern Normandy, c.1300-1550*, Cambridge 1984, σελ.270ff.

⁵⁷⁴De la Torre, I., "The Monetary Fluctuations in Philip IV's Kingdom of France and Their Relevance to the Arrest of the Templars", στο: *The Debate on the Trial of the Templars, 1307-1314* (επιμ. Burgtorf, J., Crawford, P.F., Nicholson, H.J.), Farnham & Burlington 2010, σελ.57-68. Strayer 1980, σελ.395-396.

⁵⁷⁵Kaeuper 2002, σελ.64.

της Φλάνδρας⁵⁷⁶. Κατά τα τελευταία χρόνια της βασιλείας του ο Φίλιππος αναγκάστηκε να στραφεί σε εθιμικές φεουδαλικές επιχορηγήσεις, όπως εκείνη για το γάμο της κόρης του (1309) και για το ιπποτικό χρίσμα του πρωτότοκου υιού του (1313), ενώ η συνθηκολόγηση των Φλαμανδών (1314) ανάγκασε το μονάρχη να επιστρέψει τα χρήματα που είχε συγκεντρώσει από τους υποτελείς του τον ίδιο χρόνο για τη Φλαμανδική Εκστρατεία⁵⁷⁷. Χρησιμοποιώντας τα λόγια του Strayer:

«Η βαριά φορολογία μόλις πλήρωσε τα στρατιωτικά έξοδα από το 1294 έως το 1305, και δεν υπήρξε κανένας μεγάλος γενικός φόρος μετά την επιχορήγηση του 1304. Ο Φίλιππος βελτίωσε τη διαχείριση των γαλλικών οικονομικών, αλλά όχι στο σημείο που μπορούσαν να ανταποκριθούν στα συνηθισμένα έξοδα και ακόμα να αφήνουν πλεόνασμα για μια ενεργή εξωτερική πολιτική.»⁵⁷⁸

Οι Εβραίοι δεν υπήρξαν η μόνη ομάδα που εκδιώχθηκε από τη Γαλλία κατά τη βασιλεία του Φιλίππου. Οι απελάσεις των Λομβαρδών εμπόρων και τραπεζιτών, και η παράλληλη κατάσχεση των περιουσιών τους έθεσε ένα προηγούμενο που θα ακολουθούσαν για αρκετές δεκαετίες⁵⁷⁹, ενώ από τα μέσα του 12ου αιώνα οι βασιλικοί τραπεζίτες, οι Ναΐτες, κατέληξαν στην πυρά⁵⁸⁰. Ο ισχυρισμός των Fryde πως «σε καμία άλλη χώρα οι δανειστές δεν απογυμνώνονταν και καταστρέφονταν τόσο συχνά» δεν θα μπορούσε να υπάρξει πιο έγκυρος⁵⁸¹. Ωστόσο, όπως έχουμε αναλύσει, οι εβραϊκές κοινότητες βρέθηκαν στο στόχαστρο της κρατικής καταπίεσης αιώνες πριν από τους Ιταλούς και τους μοναχούς-ιππότες.

Μελετητές έχουν ισχυριστεί πως κατά τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Φιλίππου το γαλλικό στέμμα προέβη στη σχετική χαλάρωση της αντί-εβραϊκής του

---

⁵⁷⁶Brown 1973, σελ.18.

⁵⁷⁷Idem., “Cessante Causa and the Taxes of the Last Capetians: The Political Applications of a Philosophical Maxim”, στο: *Politics and Institutions in Capetian France* (επιμ. Idem.), Aldershot 1991, σελ.567-587.

⁵⁷⁸Strayer 1980, σελ.191.

⁵⁷⁹Henneman, J.B., “Taxation of Italians by the French Crown (1311-1363)”, στο: *Medieval Studies*, 31, Turnhout 1969, σελ.15-43.

⁵⁸⁰Barber, M., “Propaganda in the Middle Ages: The Charges against the Templars”, στο: *Nottingham Medieval Studies*, 17, Nottingham 1973, σελ.42-57.

⁵⁸¹Fryde, E.B. & Fryde, M.M., “Public Credit, with Special Reference to North-western Europe”, στο: *Cambridge Economic History of Europe*, τομ.3. (επιμ. Postan, M.M., Rich, E.E., Miller, E.), Cambridge 1963, σελ.479.

πολιτικής⁵⁸². Δεν μπορούμε παρά να διαφωνήσουμε. Το έτος ανάρρησης του Φιλίππου στο θρόνο (1285) η βασιλική κυβέρνηση επανέλαβε τη νομοθεσία του Αγίου Λουδοβίκου που ανάγκαζε τους Εβραίους να φέρουν την *tabula* στα ρούχα τους, και ένα συμπληρωματικό διάταγμα του 1288 όριζε πως οι Εβραίοι υποχρεούνταν να καταβάλουν ένα ποσό ετησίως για το διακριτικό σήμα⁵⁸³. Σύμφωνα με τον Jordan, η πληρωμή για την *tabula* δεν αποσκοπούσε στην αποκόμιση κέρδους, αλλά αντανakλούσε την απόπειρα της κυβέρνησης του Φιλίππου να καταστήσει εφικτή την αυτό-χρηματοδότηση κάθε κυβερνητικού προγράμματος⁵⁸⁴. Σε συμφωνία με τις πολιτικές του «πιο χριστιανού» παππού του και του πατέρα του, ο Φίλιππος δεν παρέλειψε να απαγορεύσει τον εβραϊκό δανεισμό⁵⁸⁵. Τα διατάγματα του 1292⁵⁸⁶ και του 1299⁵⁸⁷ απαγόρευαν κάθε είδους τοκογλυφική δραστηριότητα, ενώ εκείνο του 1303 επέτρεπε τη συλλογή του αρχικού ποσού μόνο των «νομίμων», μη-τοκογλυφικών δανείων⁵⁸⁸. Αλλά, ο Φίλιππος, όπως και οι προκάτοχοί του, ήταν πεπεισμένος πως οι απαγορεύσεις δεν είχαν καταφέρει να εξαλείψουν την τοκογλυφία, η οποία συνέχιζε να υπάρχει ακόμα και πίσω από τα εμφανώς νόμιμα συμβόλαια. Για παράδειγμα, το 1292, οι βασιλικοί αξιωματούχοι διεξήγαγαν έρευνες στη διοικητική περιφέρεια της Carcassonne με στόχο την ανακάλυψη των κεκαλυμμένων εβραϊκών τοκογλυφικών κερδών⁵⁸⁹. Η βαριά φορολογία των εβραϊκών κοινοτήτων συνεχίστηκε έως το έτος της απέλασης. Τα ελλιπή στοιχεία για τις εισφορές των Εβραίων του Νότου παρουσιάζουν πως το στέμμα μπορούσε να συλλέξει έως 15.000 τρνέζια ετησίως από τις εβραϊκές *tallages* του Languedoc⁵⁹⁰. Μπορεί το διάταγμα του 1299 να απέπνεε την αύρα του Αγίου Λουδοβίκου, καλώντας τους βασιλικούς αξιωματούχους να συνεργαστούν με τις εκκλησιαστικές αρχές και την Ιερά Εξέταση για την αντιμετώπιση των εβραϊκών παρανομιών, όμως σύντομα κατέστη εμφανές πως στην κυβέρνηση του Φιλίππου οι βασιλικές αρχές

---

⁵⁸²Chazan 1973, σελ.154-190

⁵⁸³Saige, G., *Les Juifs du Languedoc antérieurement au XIVe siècle*, Παρίσι 1881, σελ.220.

⁵⁸⁴Jordan 1989, σελ.187.

⁵⁸⁵Stow, K.R., “Papal and Royal Attitudes Toward Jewish Lending in the Thirteenth Century”, στο: *AJS Review*, 6, Cambridge 1981, σελ.175.

⁵⁸⁶Saige, σελ.227-230.

⁵⁸⁷*Ordonnances*, τομ.1: σελ.333-334.

⁵⁸⁸*Ibid.*, σελ.545.

⁵⁸⁹Jordan 1989, σελ.187.

⁵⁹⁰Nahon, G., “Condition fiscal et économique des juifs”, στο: *Cahiers de Fanjeaux 12: Juifs et judaïsme en Languedoc XIIIe siècle-au début du XIVe siècle* (επιμ. Blumenkranz, B.), Τουλούζη 1977, σελ.62-63.

είχαν τον πρώτο και τελευταίο λόγο. Το διάταγμα του 1302 που απευθυνόταν στους κρατικούς αξιωματούχους όριζε:

«Διατάζουμε τον καθέναν σας πως, αν οι ιεροεξεταστές εμπλακούν ή επιχειρήσουν να εμπλακούν εναντίον των Εβραίων του βασιλείου μας σε ζητήματα τοκογλυφίας, βλασφημίας και ούτω καθεξής – τα οποία δεν ανήκουν στη σφαίρα δικαιοδοσίας του αξιώματος του ιεροεξεταστή-, δεν πρέπει να συλλάβετε κανέναν Εβραίο με εντολή ή αίτημα αυτών των ιεροεξεταστών· ούτε να επιτρέψετε τη σύλληψη ή την οποιαδήποτε κακοποίηση κάποιου Εβραίου· ούτε να παρέχετε οποιαδήποτε βοήθεια στους ίδιους ιεροεξεταστές αναφορικά με εκείνους τους Εβραίους.»⁵⁹¹

Το γαλλικό στέμμα είχε προσδώσει για πρώτη φορά αξιοπιστία στις αντί-εβραϊκές κατηγορίες περί τελετουργικού φόνου στην περίπτωση του Ριχάρδου του Pontoise κατά την ανάρρηση του Φιλίππου Αυγούστου στο θρόνο⁵⁹². Εκατόν δέκα χρόνια μετά επικύρωσε έναν πρωτότυπο για την εποχή λίβελλο. Το 1290 ένας Εβραίος τοκογλύφος των Παρισίων «βασάνισε» μια όστια που είχε παραλάβει εκβιάζοντας μια φτωχή γυναίκα που του χρωστούσε. Τελικά, οι προσπάθειες του Εβραίου να καταστρέψει την ιερή όστια απέτυχαν, το έγκλημα αποκαλύφθηκε και ο «δράστης» εκτελέστηκε⁵⁹³. Εκτός από την αναγνώριση του εγκλήματος το στέμμα προώθησε τη λατρεία της θαυματουργής όστιας, επιτρέποντας στον πλούσιο παριζιάνο αστό και βασιλικό αξιωματούχο, Ρανιέρο Le Flamenc, να μετατρέψει με δικά του έξοδα το σπίτι του εκτελεσθέντα Εβραίου στο «παρεκκλήσι των θαυμάτων» (Capella Miraculorum)⁵⁹⁴.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1290 η κυβέρνηση του Φιλίππου προχώρησε σε τοπικές απελάσεις εβραϊκών πληθυσμών. Μετά την απέλαση τους από την Αγγλία το 1290, πολλοί Εβραίοι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν σε διάφορες τοποθεσίες στη Νορμανδία. Η νομοθεσία του 1291 προέβλεπε την απέλαση των Εβραίων από την ύπαιθρο, με αποτέλεσμα αρκετοί από αυτούς να εγκατασταθούν στις νορμανδικές πόλεις⁵⁹⁵. Πολλοί περισσότεροι άγγλοι Εβραίοι εγκαταστάθηκαν στο Παρίσι, με τον

⁵⁹¹ *Ordonnances*, τομ.1: σελ.346.

⁵⁹² Stow, K.R., *Jewish Dogs: An Image and Its Interpreters*, Stanford 2006, σελ.75-98.

⁵⁹³ Einbinder 2002, σελ.155-179.

⁵⁹⁴ Jordan 1989, σελ.194.

⁵⁹⁵ Jordan 2008, σελ.224.

Blumenkranz να υπολογίζει πως έως τα τέλη του 13ου αιώνα αποτελούσαν το 7-20% της εβραϊκής κοινότητας της πρωτεύουσας⁵⁹⁶. Το 1292, οι βασιλικές αρχές διέταξαν την απέλαση των εβραϊκών κοινοτήτων της Saintonge και του Πουατιέ. Οι συγκεκριμένες επαρχίες βρίσκονταν ανάμεσα στη Γασκωνία και στις κομητείες Αηίου-Maine-Τουρραίνη και, προφανώς, είχαν πλημμυρίσει από πρόσφυγες μετά τις εβραϊκές απελάσεις στα τέλη της δεκαετίας του 1280. Ακολουθώντας το παράδειγμα του θείου του, Καρόλου της Νάπολης, ο Φίλιππος επέβαλε έναν εξαιρετικά υψηλό φόρο στο χριστιανικό πληθυσμό ως αντάλλαγμα για την απέλαση. Ο Strayer υποστηρίζει πως η απέλαση υπήρξε μια προσοδοφόρα επιχείρηση, καθώς ο φόρος αύξησε τα βασιλικά έσοδα των επαρχιών κατά 50% τουλάχιστον.⁵⁹⁷.

Ιστορικοί έχουν διατυπώσει διάφορες θεωρίες σχετικά με την απέλαση των εβραϊκών κοινοτήτων από το γαλλικό βασίλειο το 1306. Σε κάθε περίπτωση δεν θα έπρεπε να εκλάβουμε την απέλαση ως απόρροια των εκκλησιαστικών επιρροών στο στέμμα, ούτε των παραπόνων του πληθυσμού σχετικά με τον εβραϊκό δανεισμό, πόσω μάλλον ως αποτέλεσμα της ανάδυσης του γαλλικού εθνικισμού⁵⁹⁸. Όπως έγινε σαφές η απέλαση συνέβη σε μια περίοδο κατά την οποία οι αντιδράσεις εναντίον της φορολογικής πολιτικής του στέμματος ήταν έντονες: μόλις έναν μήνα πριν την έναρξη της απέλασης ο μονάρχης ανακοίνωσε την επιστροφή στο «καλό νόμισμα του Αγίου Λουδοβίκου». Ταυτόχρονα, ο τερματισμός των πολέμων με την Αγγλία και τη Φλάνδρα είχε στερήσει από το μονάρχη το πρόσχημα για την επιβολή νέων φόρων. Συνεπώς, η απέλαση των Εβραίων και η παράλληλη ιδιοποίηση των περιουσιών τους προσέφερε μια μοναδική ευκαιρία για την ενίσχυση των οικονομικών αποθεμάτων του στέμματος και την επιβολή νέων φόρων επί της εκκλησιαστικής περιουσίας για το «θεάρεστο έργο». Καθώς τα κέρδη από τη φορολογία των Εβραίων έφθιναν κατά τη διάρκεια του 13ου αιώνα, οι μονάρχες άρχισαν να στρέφονται με μεγαλύτερη συχνότητα στη φορολόγηση της εκκλησίας⁵⁹⁹. Εξάλλου, μια από τις πρώτες πράξεις της θητείας του πρώτου ποντίφικα της Αβινιόν και εκλεκτού του Φιλίππου, Κλήμη Ε΄

⁵⁹⁶Blumenkranz, B., “En 1306: Chemins d’un exil”, στο: *Evidences*, 13, Παρίσι 1962, σελ.18.

⁵⁹⁷Strayer 1980, σελ.148-149.

⁵⁹⁸Schwarzfuchs, S.R., “The Expulsion of the Jews from France (1306)”, στο: *The Seventy-Fifth Anniversary Volume of the Jewish Quarterly Review*, Φιλαδέλφεια 1967, σελ.484-485.

⁵⁹⁹Kaeuper, R. W., “Royal Financial Crisis of 1297”, στο: *Kings, Knights and Bankers: The Collected Articles of Richard W. Kaeuper* (επιμ. Guyol, C.), Leiden 2015, σελ.35-42.

(1305-1314), υπήρξε η απομάκρυνση της Αγίας Έδρας από τις βούλες «Clericis Laicos» (1296) και «Unam Sanctam» (1302), οι οποίες εκδόθηκαν για να αποτρέψουν την παρέμβαση του γάλλου μονάρχη στην εκκλησιαστική περιουσία και δικαιοδοσία⁶⁰⁰. Όπως υποστήριξε η Menache, το γεγονός πως η εβραϊκή απέλαση προκάλεσε ελάχιστο ενθουσιασμό στο γαλλικό κλήρο αντανάκλούσε τους φόβους των ιεραρχών για περαιτέρω φορολόγηση⁶⁰¹. Ο Jordan έθιξε μια ακόμη πιθανή αιτία της απέλασης: τη διατράνωση της βασιλικής κυριαρχίας επί της αριστοκρατίας. Όντως, το γεγονός πως η απέλαση δεν αφορούσε μονάχα τις κοινότητες που ανήκαν στο στέμμα, αλλά συμπεριλάμβανε (αν και όχι με το αζημίωτο) τους Εβραίους που ανήκαν σε άλλους ευγενείς εντός των ορίων του γαλλικού βασιλείου «επέτρεψε στο βασιλιά να επανεπιβεβαιώσει τη συντριπτική υπεροχή του στέμματος μετά την απώλεια κύρους που είχε υποστεί λόγω των νομισματικών μεταρρυθμίσεων.»⁶⁰².

Η απέλαση του 1306 αποτέλεσε πολύ πιο πολύπλοκο φαινόμενο σε σχέση με εκείνη της Αγγλίας το 1290. Αν και δεν μπορούμε να υπολογίσουμε με ακρίβεια τον αριθμό των Εβραίων που κατοικούσαν στη Γαλλία κατά το έτος της απέλασης, σίγουρα ο αριθμός αυτός υπήρξε πολλαπλάσιος σε σχέση με εκείνον της Αγγλίας καθώς αφορούσε ένα βασίλειο δέκα εκατομμυρίων ανθρώπων και περίπου πεντακοσίων χιλιάδων τετραγωνικών χιλιομέτρων⁶⁰³. Ο Nahon υπολογίζει πως στις αρχές του 14ου αιώνα το σύνολο των γαλλικών εβραϊκών κοινοτήτων αποτελούνταν από 45.000-125.000 ανθρώπους⁶⁰⁴, ενώ ο Jordan θεωρεί πως τις παραμονές της απέλασης στο βασίλειο υπήρχαν περίπου 150.000 Εβραίοι, αν και ο ίδιος συμβιβάζεται με το μικρότερο αριθμό των 100.000 (περίπου 70.000 «βασιλικοί» και 30.000 «βαρονιακοί»)⁶⁰⁵. Όπως προαναφέραμε το *cartio* που προηγήθηκε της απέλασης αφορούσε το σύνολο του βασιλείου. Τον Ιούνιο οι κυβερνητικές αρχές έδωσαν προφορικές εντολές σε ειδικούς αξιωματούχους στο Παρίσι και περί τα τέλη Ιουλίου (πιθανόν στις 22 Ιουλίου) οι αξιωματούχοι αυτοί διασκορπισμένοι στις επαρχίες

⁶⁰⁰Menache, S., *Clement V*, Cambridge 2009, σελ.6-23.

⁶⁰¹ Idem., “The king, the Church and the Jews: some considerations on the expulsions from England and France”, στο: *Journal of Medieval History*, 13 vo.3, ΝέαΥόρκη&Λονδίνο 1987, σελ.231-232.

⁶⁰²Jordan 1998, σελ.12-13.

⁶⁰³Ibid. 2008, σελ.247.

⁶⁰⁴Nahon, G., “Contributions a l'histoire des Juifs en France sous Philippe le Bel”, στο: *Revue des Études Juives*, 121, Παρίσι 1962, σελ.69-73.

⁶⁰⁵Jordan 1989, σελ.202.

εισέβαλαν σε εβραϊκές οικίες και κοινοτικά κτήρια (συναγωγές, yeshivas, ακόμη και νοσοκομεία), συλλαμβάνοντας όλους τους Εβραίους. Η απόφαση του στέμματος να κρατήσει μυστικά τα σχέδια του και να μην εκδώσει διάταγμα αποσκοπούσε στην αποτροπή των αριστοκρατικών αντιδράσεων, της λεηλασίας των εβραϊκών περιουσιών από τις λαϊκές μάζες, καθώς και στη φυγή των Εβραίων για την αποφυγή των κατασχέσεων, ενώ η χρήση ειδικών αξιωματούχων στόχευε στη μεγιστοποίηση των κερδών, καθώς η αξιοπιστία των συχνά δωροδοκούμενων τοπικών αξιωματούχων ήταν αμφίβολη⁶⁰⁶. Το γεγονός πως το γαλλικό στέμμα, σε αντίθεση με την Αγγλία, από τη βασιλεία του Λουδοβίκου Η΄ δεν διέθετε κρατικά αρχεία αναφορικά με τις εβραϊκές δανειακές συναλλαγές σήμαινε πως οι Εβραίοι παρέμειναν υπό κράτηση έως τη μετάφραση των βιβλίων από προσήλυτους ή «προδότες». Και πάλι η έλλειψη επαρκών πληροφοριών οδήγησε τις κυβερνητικές αρχές στη λήψη πιο δραστικών μέτρων, όπως πληρωμές πληροφοριοδοτών και βασανιστήρια⁶⁰⁷. Κατά τους μήνες που ακολούθησαν την κατάσχεση των περιουσιακών τους στοιχείων οι Εβραίοι υποχρεώθηκαν να εγκαταλείψουν το βασίλειο του «χρυσού κρίνου», αφού τους δόθηκε αρκετός χρόνος για να αγοράσουν τα κατασχεθέντα ιερά τους κείμενα⁶⁰⁸. Το στέμμα φαίνεται πως ελάχιστα μερίμνησε για τη διεκπεραίωση της απομάκρυνσης των φτωχοποιημένων Εβραίων, με πολλούς να χάνουν τη ζωή τους κατά τη διάρκεια του μακρινού ταξιδιού προς την Προβηγκία, τη Φλάνδρα, τη Ρηνανία, τα Ιβηρικά βασίλεια και τη ΒόρειοΑφρική⁶⁰⁹.

Οι ιστορικοί διαφωνούν σχετικά με τα οικονομικά οφέλη του στέμματος από την εβραϊκή απέλαση. Ο Schwarzfuchs⁶¹⁰ θεωρεί πως το μέγεθος των κερδών δεν ικανοποίησε το μονάρχη, ενώ ο Strayer υπολογίζει πως η απέλαση απέφερε περί τα 200000 τοννέζια στο βασιλικό ταμείο έως το 1310⁶¹¹. Το μερίδιο των αρχόντων, η δυσκολία εντοπισμού και συλλογής των εβραϊκών δανείων, η διαφθορά των αξιωματούχων και οι αργοί ρυθμοί πραγματοποίησης των πλειστηριασμών,

---

⁶⁰⁶Idem. 2008, σελ.245-247.

⁶⁰⁷Ibid., σελ.247.

⁶⁰⁸Mechoulan, S., "The Expulsion of the Jews from France in 1306: a Modern Fiscal Analysis", στο: *Working Papers from University of Toronto, Department of Economics*, Toronto 2004, σελ.16.

⁶⁰⁹Jordan 1989, σελ.215-238.

⁶¹⁰Schwarzfuchs, σελ.488.

⁶¹¹Strayer 1980,σελ.154 no.48. Το ποσό φαντάζει οξύμωρο καθώς ο ίδιος ο Strayer αποτιμά τα έσοδα από την εβραϊκή tallage για τον πόλεμο της Γασκωνίας σε 225.000 τοννέζια. Ibid., σελ.150.

αναμφίβολα, δεν επέτρεψαν στο βασιλικό ταμείο να συγκεντρώσει το σύνολο του εβραϊκού πλούτου⁶¹². Η απαγόρευση απόκτησης ακίνητων εβραϊκών περιουσιών από τους ιππότες και τον κλήρο χωρίς βασιλική άδεια αντανάκλα την προσπάθεια του στέμματος για μεγιστοποίηση των κερδών από τους πλειστηριασμούς, καθώς οι συγκεκριμένες ομάδες μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν την επιρροή τους για την απόκτηση των ακινήτων σε χαμηλότερες τιμές⁶¹³. Δυστυχώς, δεν μπορούμε να αποτιμήσουμε με ακρίβεια τα ποσά που συγκεντρώθηκαν καθώς μεγάλο μέρος των αρχείων δε διασώζεται και τα ποσά που αναγράφονται στα διασωθέντα αρχεία αντιπροσωπεύουν πληρωμές τόσο σε «καλό» όσο και «ασθενές» νόμισμα. Ωστόσο, ο Mechoulan συμφωνεί με τον Jordan πως το στέμμα κατόρθωσε να συγκεντρώσει από την απέλαση το διόλου ευκαταφρόνητο ποσό των 1.000.000 τινεζίων⁶¹⁴. Εκτός του στέμματος οι αστοί επωφελήθηκαν σημαντικά από την απέλαση, καθώς οι δημοπρασίες της ακίνητης περιουσίας επέτρεψαν «τη μεταφορά σημαντικών παγίων κεφαλαίων στα πιο παραγωγικά και επιθετικά μέλη της Τρίτης Τάξης»⁶¹⁵.

Μπορεί η μελέτη μας να κλείνει με τη βασιλεία του Φιλίππου Δ', όμως η απέλαση του 1306 δεν αποτέλεσε το τέλος της εβραϊκής παρουσίας στο γαλλικό βασίλειο. Με το διάταγμα του 1311 ο ίδιος μονάρχης που είχε διώξει τους Εβραίους 6 χρόνια νωρίτερα επέτρεψε σε ορισμένους να επιστρέψουν με την προϋπόθεση να βοηθήσουν στη συλλογή των ανείσπρακτων χρεών (κρατώντας το 1/3 των ποσών για τους εαυτούς τους)⁶¹⁶. Τον Αύγουστο του ίδιου έτους εισηγήθηκε εκ νέου την απέλασή τους⁶¹⁷. Το 1315, ο απελπισμένος για χρήματα γιος και διάδοχος του Φιλίππου, Λουδοβίκος Ι' ο Ισχυρογνώμων (1314-1315) επέτρεψε στους Εβραίους να επανεγκατασταθούν στο βασίλειο για δώδεκα χρόνια, υποχρεώνοντάς τους να καταβάλουν εφάπαξ το ποσό των 22.500 τινεζίων και ετησίως το ποσό των 10.000 τινεζίων⁶¹⁸. Ωστόσο, τα μαζικά αντί-εβραϊκά πογκρόμ που εκδηλώθηκαν κατά τη

---

⁶¹²Jordan, σελ.212. “Πιθανώς μόλις 60% ή 70% του συνολικού ποσού έφτασε στο βασιλικό ταμείο”.

⁶¹³Saige, σελ.293-306.

⁶¹⁴Mechoulan, σελ.25. Jordan 1989, σελ.212.

⁶¹⁵Jordan 1989, σελ.209.

⁶¹⁶Ordonnances, τομ.1: σελ.488-489.

⁶¹⁷Schwarzfuchs, σελ.488.

⁶¹⁸Jordan, W.C., “Home Again: The Jews in the Kingdom of France, 1315–1322”, στο: *The Stranger in Medieval Society* (επιμ. Akehurst, F.R.P. & Van D’Elden, S.C.), Minneapolis 1998, σελ.27-45.

Σταυροφορία των Ποιμένων (1320) και τη Συνομοσία των Λεπρών (1321)⁶¹⁹ οδήγησαν τον τελευταίο μονάρχη από τον κλάδο των άμεσων Καπετιδών., Κάρολο Δ΄ τον Ωραίο (1322-1328) να εισηγηθεί εκ νέου την απέλασή τους⁶²⁰. Κατά τον Εκατονταετή πόλεμο οι Valois μονάρχες όντας σε δυσμενή οικονομική θέση επέτρεψαν την επιστροφή των Εβραίων ελπίζοντας να κερδίσουν όσα χρήματα μπορούσαν για να αντιμετωπίσουν τις αγγλικές chevauchées⁶²¹. Όταν ο Κάρολος ΣΤ΄ ο Τρελός (1380-1422) απέλασε εκ νέου του Εβραίους (1394), ο συγγραφέας μυστηριακών έργων, Ευστάθιος Mercadé, παρομοίαζε το μονάρχη με το Ρωμαίο Αυτοκράτορα Βεσπασιανό, ο οποίος μόλις έχοντας αναρρώσει από μια ανίατη ασθένεια καταστρέφει τα Ιεροσόλυμα, με σκοπό να αποσπάσει εκδίκηση από τους Εβραίους για το φόνο του Ιησού Χριστού. Ο Αντώνιος Vérard επανέλαβε τους στίχους του Mercadé για τον Κάρολο Ζ΄ (1483-1498) λίγα χρόνια πριν την απέλαση των Εβραίων από την Προβηγκία:

«Εκείνος ο καλός βασιλιάς,

δεύτερος Βεσπασιανός,

τόσο πολύ μισούσε και κυνηγούσε τους Εβραίους

που ονομάστηκε ο πιο χριστιανός βασιλιάς

που από τη χώρα πέταξε έξω τους Εβραίους»⁶²²

Δεν φαντάζει διόλου παράξενο λοιπόν πως μετά από τρεις και πλέον αιώνες «μίσους και κυνηγητού» οι ιδιότητες του διώκτη των Εβραίων και του «πιο χριστιανού βασιλιά» είχαν ταυτιστεί απόλυτα.

---

⁶¹⁹Nirenberg, D., *Communities of Violence: Persecution of Minorities in the Middle Ages*, Princeton 1996, σελ.43-68.

⁶²⁰Brown, E.A.R., "Philip V, Charles IV, and the Jews of France: The Alleged Expulsion of 1322", στο: *Speculum*, 66 νο.2, Σικάγο 1991, σελ. 294-329. Η Brown θεωρεί πως η απέλαση ξεκίνησε από την κυβέρνηση του Φιλίππου Ε΄ του Ψηλού (1316-1322).

⁶²¹Jordan 1989, σελ.248.

⁶²²Wright, S., *The Vengeance of Our Lord: Medieval Dramatizations of the Destruction of Jerusalem*, Toronto 1989, σελ.126.

13. Συμπεράσματα

Συμπερασματικά, από την εποχή των κάστρων και της φεουδαλικής επανάστασης έως τα τέλη του Ώριμου Μεσαίωνα, είχαν κάνει την εμφάνισή τους στο ευρωπαϊκό προσκήνιο τα δύο επικρατέστερα μοντέλα του σύγχρονου κράτους. Από την επαύριον της κατάκτησης του 1066 έως τα τέλη του 12ου αιώνα η γαλλόφωνη αγγλική μοναρχία είχε καταφέρει να σφυρηλατήσει ένα μόνιμο θεσμικό και νομικό σύστημα, η λειτουργία των οποίων βασιζόταν σε επαγγελματίες και ημιεπαγγελματίες αξιωματούχους. Ωστόσο, γράφοντας κατά το απόγειο της ανδεγαυικής ισχύος ο Γεράλδος της Ουαλίας υποστήριζε πως:

*«Οι Άγγλοι είναι οι πιο ανάξιτοι από όλους τους λαούς που υπάρχουν κάτω από τα ουράνια, διότι υποτάχθηκαν από τους Νορμανδούς και δια νόμου υποτάχθηκαν σε αιώνια σκλαβιά.»*⁶²³

Πράγματι, η διάλυση της Ανδεγαυικής Αυτοκρατορίας στις αρχές του 13ου αιώνα και η Επανάσταση της Μεγάλης Χάρτας οδήγησαν τους Πλανταγενέτες βασιλείς σε στενότερη ταύτιση με τα αγγλικά τους υποκείμενα, καθώς και σε διαρκή συνδιαλλαγή με τους αντιπροσώπους της κοινότητας του βασιλείου. Όπως παρατήρησε ο Strayer, η ιδέα της πολιτικής αντιπροσώπευσης αποτέλεσε μια από τις μεγάλες ανακαλύψεις των μεσαιωνικών κυβερνήσεων. Οι νομικές πραγματείες του φεουδαλικού, του εθμικού, καθώς και του αναγεννημένου Ρωμαϊκού Δικαίου του 13ου αιώνα απηχούν τις παρακάτω αρχές: «οι σημαντικές αποφάσεις πρέπει να παίρνονται δημοσίως, τα έθιμα δεν έπρεπε να αλλάζουν χωρίς γενικές συμφωνίες, η συγκατάθεση είναι απαραίτητη όταν ο ανώτερος χρειάζεται έκτακτες εισοδηματικές ενισχύσεις, “ό,τι επηρεάζει τους πάντες πρέπει να εγκρίνεται από τους πάντες”»⁶²⁴. Αναμφίβολα, η ανάπτυξη αντιπροσωπευτικών και συγκεντρωτικών θεσμών διακυβέρνησης οδήγησε στη μερική υποχώρηση των φεουδαλικών και εθμικών κανόνων και όχι στην εξάλειψή τους. Στο κοινοβούλιο του Salisbury το 1297 ο κληρονομικός στρατάρχης του βασιλείου και κόμης του Norfolk, Ρογήρος Bigod, επικαλούμενος το φεουδαλικό δίκαιο, αρνήθηκε να εκστρατεύσει στη Γασκωνία την

---

⁶²³Carpenter 2004, σελ.7.

⁶²⁴Strayer 1970, σελ.64-66.

ίδια στιγμή που ο βασιλιάς θα εξεστράτευε στη Φλάνδρα⁶²⁵. Χωρίς καμία αμφιβολία εθιμικά και φεουδαλικά ζητήματα συνέχιζαν να αποτελούν κεντρικούς άξονες της πολιτικής σκέψης της αγγλικής αριστοκρατίας έως τα τέλη του Μεσαίωνα, και θα ήταν άδικο να συμφωνήσουμε με την άποψη του ιστορικού του 19ου αιώνα, Γουλιέλμου Stubbs, πως «ο Bigod και ο Bohun, οι ήρωες του 1297, δεν ήταν παρά εκφυλισμένοι γιοί τρομερών πατεράδων»⁶²⁶. Μολαταύτα, η ύπαρξη της κοινότητας του βασιλείου και η ανάπτυξη του κοινοβουλευτικού θεσμού μετέβαλαν οριστικά την «αντιπολιτευτική δράση» της αγγλικής αριστοκρατίας. Ενώ στα τέλη του 13ου αιώνα ο Ρογήρος-Βερνάρδος Γ΄ του Foix έδινε σκληρές μάχες εναντίον των βασιλικών στρατευμάτων στα Πυρηναία, για να διατηρήσει την ανεξαρτησία της χωροδεσποτείας του από την εξουσία του γαλλικού στέμματος, ακόμη και οι ισχυρότεροι Άγγλοι κόμηδες δεν επιχειρήσαν να αποσχίσουν το Gloucestershire ή το Norfolk από το αγγλικό βασίλειο. Αντιθέτως, όταν οι Άγγλοι αριστοκράτες έκριναν πως οι πολιτικές του στέμματος απειλούσαν τα δικαιώματα και τα συμφέροντά τους, επιχειρούσαν να συγκεντρώσουν αρκετή δύναμη, ούτως ώστε να αναγκάσουν την κεντρική κυβέρνηση να ανακαλέσει τις ζημιογόνες αποφάσεις⁶²⁷.

Απέναντι στο σχετικά ομοιογενές και περιορισμένο εδαφικά «συνταγματικό» αγγλικό κράτος έχουμε το «κράτος-μωσαϊκό» που δεν είναι άλλο από το γαλλικό βασίλειο. Το γεγονός πως τα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη ακολούθησαν το γαλλικό κρατικό μοντέλο οφείλεται στον κοινό τρόπο δημιουργίας τους, δηλαδή στη σύσταση τους από διαφορετικά μέλη, το καθένα με τις δικές του εθιμικές, νομικές και γλωσσικές ιδιαιτερότητες. Έως τα μέσα του 12ου αιώνα, οι Καπετίδες καστελάνοι-βασιλείς είχαν κατορθώσει να ανταποκριθούν με επιτυχία στις προκλήσεις της γαλλικής αριστοκρατίας. Μπορεί ο Γερμανός αυτοκράτορας, Φρειδερίκος Μπαρμπαρόσα, να ποτιμούσε την εξουσία του Λουδοβίκου Ζ΄, αποκαλώντας τον «βασιλίσκο»⁶²⁸, όμως, κατά τον 13ο αιώνα η εξουσία των Γερμανών αυτοκρατόρων άρχισε να συρρικνώνεται, την ίδια περίοδο, στο γαλλικό βασίλειο θεμελιώθηκε η εξουσία του «πιο χριστιανού βασιλιά». Έως τη δεκαετία του 1230 οι κατακτήσεις του Φιλίππου Αυγούστου και η προσάρτηση του γαλλικού Νότου μεγιστοποίησαν τη

⁶²⁵Prestwich 1997, σελ.416.

⁶²⁶Idem. 1990, σελ.29.

⁶²⁷Βλ. Treharne, R.F., *The Baronial Plan of Reform*, Manchester 1932.

⁶²⁸Bradbury 1998, σελ.30.

βασιλική ισχύ, με την άμεση δικαιοδοσία του στέμματος (*Regnum Franciae*) να εκτείνεται από τη Μάγνη έως τη Μεσόγειο⁶²⁹. Ενώ το στέμμα δεν μπορούσε παρά να ανεχτεί σε μεγάλο βαθμό την ποικιλομορφία των επί μέρους επαρχιών, η ανάγκη για την εφαρμογή μιας κεντρικής πολιτικής οδήγησε στη δημιουργία ενός πολυεπίπεδου γραφειοκρατικού-διοικητικού συστήματος. Έτσι, «οι τοπικοί αξιωματούχοι επιβλέπονταν από επαρχιακούς αξιωματούχους, οι οποίοι επιβλέπονταν από περιφερειακούς αξιωματούχους, οι οποίοι επιβλέπονταν από συμβούλια, δικαστήρια και θαλάμους με έδρα το Παρίσι»⁶³⁰. Παράλληλα, η επιτυχημένη ανάπτυξη της πολιτικής θεολογίας που προέβαλε το μονάρχη ως τον «πιο χριστιανό βασιλιά» έθεσε τις βάσεις για τη θεμελίωση της Γαλλικής απολυταρχίας. Όπως ανέφερε ο Langmuir, «η επιτυχία και το κύρος του Αγίου Λουδοβίκου και ο ηθικός του συντηρητισμός επικύρωσαν τη μονήρη υπεροχή της μοναρχίας και καταδίκασαν την εξέλιξη της κοινότητας του βασιλείου»⁶³¹. Σίγουρα, οι αριστοκρατικές λίγκες στα τέλη της βασιλείας του Φιλίππου του Ωραίου απέδειξαν την επιβίωση του διαχωρισμού του γαλλικού βασιλείου σε περιφερειακές κοινότητες⁶³². Από την άλλη, έως τις αρχές του 14ου αιώνα είχε καταστεί εφικτή όχι μόνο η ταύτιση του μονάρχη με τον «πιο χριστιανό βασιλιά», αλλά και η ταύτιση του βασιλείου με την «Άγια Γη», της οποίας οι κάτοικοι αποτελούσαν τον «περιούσιο λαό»⁶³³.

Στη διάρκεια της περιόδου που μελετήσαμε, οι εβραϊκές κοινότητες εγκαταστάθηκαν, ήκμασαν, διώχθηκαν και εν τέλει απελάθηκαν από τα δύο βασίλεια. Αν και σε καμία περίπτωση δεν θα έπρεπε να υποτιμήσουμε το ρόλο που διαδραμάτισε η ριζοσπαστικοποίηση της καθολικής εκκλησιαστικής πολιτικής στη μοίρα των Εβραίων της Δυτικής Ευρώπης, και με μεγάλο σεβασμό προς τους μελετητές που επιμένουν στην πρωταρχικότητά της, οι Καίσαρες και όχι οι Πάπες ήσαν εκείνοι που είχαν τον πρώτο και τελευταίο λόγο στη διαμόρφωση της εκάστοτε αντί-εβραϊκής πολιτικής. Η πορεία των αγγλικών και γαλλικών μεσαιωνικών εβραϊκών κοινοτήτων και η αντιμετώπισή τους από τις κρατικές αρχές υπήρξε παράλληλη με τη διαδικασία της κρατικής δημιουργίας. Έως τα μέσα του 12ου αιώνα, οι αυξανόμενες ανάγκες των δύο μοναρχιών για επαρκή χρηματοδότηση

⁶²⁹Βλ. Wood, C.T., “*Regnum Francie: A Problem in Capetian Administrative Usage*”, στο: *Traditio*, 23, Cambridge 1967, σελ.117-147.

⁶³⁰Strayer 1970, σελ.52.

⁶³¹Langmuir, G.I., “*Community and Legal Change in Capetian France*”, στο: *French Historical Studies*, 6 no.3, Cincinnati 1970, σελ.286.

⁶³²Brown 1981.

⁶³³Strayer 1971β.

οδήγησαν τους άγγλους και γάλλους βασιλείς στην προσέλκυση όλο και περισσότερων Εβραίων στα εδάφη τους. Η υποστήριξη των Εβραίων του Blois από τον Λουδοβίκο Ζ΄ το 1171 αποσοκοπούσε στην ενίσχυση της εβραϊκής μετανάστευσης στα βασιλικά εδάφη⁶³⁴, ενώ θα συμφωνήσουμε με τον ισχυρισμό του Άγγλου ιστορικού του 19ου αιώνα πως «στα εβραϊκά ταμεία βρήκαν οι Νορμανδοί βασιλιάδες τη δύναμη να κρατήσουν τη βαρονία υπό έλεγχο»⁶³⁵. Η οικονομική εκμετάλλευση των άγγλων Εβραίων συστηματοποιήθηκε στα χρόνια της «ανδεγαυικής οργής» από τον Ερρίκο Β΄ και τους γιούς του, ενώ, παρά την απέλαση του 1182, ο Φίλιππος Αύγουστος ακολούθησε το δρόμο των Ανδεγαυών ομολόγων του μέχρι το τέλος της βασιλείας του. Η επιθυμία των διαδόχων του «Αυγούστου» και ιδιαίτερα του Λουδοβίκου Θ΄ να περιλούσουν το γαλλικό στέμμα με το «άρωμα της Ιερής Μοναρχίας» συνέπεσε χρονικά με την εδαφική και οικονομική γιγάντωση του γαλλικού βασιλείου. Όπως ορθά παρατήρησε ο Jordan, «η προσωπικότητα επηρέασε σε βάθος τις παραλλαγές ανάμεσα στα μεσαιωνικά κράτη»⁶³⁶. Συνεπώς, έως τα τέλη του 13ου αιώνα η επιδείνωση του εβραϊκού status και η συστηματική ιδιοποίηση του εβραϊκού πλούτου συνεχίστηκαν απρόσκοπτα στη Γαλλία. Στην απέναντι πλευρά της Μάγχης η αδυναμία του Ερρίκου Γ΄ να εξασφαλίσει την έγκριση της κοινότητας του βασιλείου για την επιβολή φορολογίας, σε μία περίοδο που οι φιλοδοξίες του αγγλικού στέμματος υπερέβαιναν τους διαθέσιμους οικονομικούς πόρους, οδήγησε στην αφαίμαξη του εβραϊκού πλούτου και τις αντί-εβραϊκές φρικαλεότητες του Β΄ Βαρονιακού Πολέμου. Παράλληλα, η επιθυμία του Πλανταγενέτη μονάρχη να μιμηθεί τους Καπετίδες ομολόγους του ως «έτερος χριστιανός βασιλιάς» και η ανάγκη του να επουλώσει της πληγές του εμφυλίου πολέμου κατά τα τελευταία χρόνια της βασιλείας του διαδραμάτισαν καταλυτικό ρόλο στην καταρράκωση του status των άγγλων Εβραίων. Η απέλαση των εβραϊκών κοινοτήτων από το αγγλικό βασίλειο του Εδουάρδου Α΄ αποτέλεσε το επιστέγασμα μιας σειράς αντί-εβραϊκών μέτρων που πάρθηκαν από την αγγλική κυβέρνηση προκειμένου να εξασφαλιστεί η συγκατάθεση της κοινότητας του βασιλείου (κυρίως της κατώτερης αριστοκρατίας) για έκτακτη φορολογία. Η κυβέρνηση του Φιλίππου του Ωραίου αποφάσισε να διώξει τους Εβραίους από ολόκληρο το γαλλικό βασίλειο το 1306, λόγω της απουσίας ενός πειστικού προσχήματος που θα επέτρεπε την

---

⁶³⁴Βλ. κεφ.6.

⁶³⁵Green, J.R., *History of the English people*, τομ.2, Λονδίνο 1877, σελ.123.

⁶³⁶Jordan 1989, σελ.252.

επιβολή επιπρόσθετης φορολογίας, αλλά και λόγω των προσπαθειών του στέμματος να προτάξει την κυριαρχία του στη γαλλική αριστοκρατία. Συνεπώς, μπορούμε να θεωρήσουμε πως η συστηματική επιδείνωση της εβραϊκής ζωής και οι εβραϊκές απελάσεις έως το 1306 υπήρξαν, κατά κύριο λόγο απότοκο της βασιλικής-κρατικής πολιτικής και όχι της ρητορικής της καθολικής εκκλησίας ούτε του λαϊκού μένους μιας «διωκτικής κοινωνίας». Παρόλα αυτά, τα προηγούμενα που δημιούργησαν οι κυβερνήσεις του Ώριμου Μεσαίωνα υπήρξαν θεμελιώδη τόσο για τη μεταγενέστερη κρατική διαμόρφωση όσο και για την ανάπτυξη του ευρωπαϊκού αντισημιτισμού. Εν κατακλείδι, το 1793, σε μια έξαρση αντί-μοναρχικού ζήλου, οι γάλλοι επαναστάτες άδειασαν τους τάφους της βασιλικής νεκρόπολης του Saint-Dennis, πετώντας τα κόκκαλα των Καπετιδών σε ένα χαντάκι, ωστόσο, κατά την υπόθεση Dreyfus, έναν αιώνα αργότερα, εύκολα μπορεί να διακρίνει κανείς στο πρόσωπο της Μαριάννας τα χαρακτηριστικά του «πιο χριστιανού βασιλιά».

Βιβλιογραφία

Α) Πρωτογενείς πηγές

- *Analecta novissima: spicilegii Solesmensis altera continuation* (επιμ. Pitra, J.B.), 2 τομ., Οξφόρδη 1885-1888.
- *Annales Prioratus de Dunstaplia A.D.1-1297*, στο: *Annales Monastici*, τομ. 3, (επιμ. Luard, H.R.), 5 τομ., Λονδίνο 1864-1869.
- Brussel, N., *Nouvel examen de l'usage general des fiefs en France*, 2 τομ., Παρίσι 1727.
- Chazan, R., *Church State and the Jews in the Middle Ages*, Νέα Υόρκη 1980.
- *English Historical Documents* (Douglas, D.C. etals.), 12 τομ., Νέα Υόρκη & Λονδίνο 1953-1977.
- *Chronica Magistri Guillelmi de Podio Laurentii* (επιμ. & μτφρ. Duvernoy, J.), Παρίσι 1976.
- *Chronicles of the Reigns of Stephen, Henry I and Richard I* (επιμ. Howlett, R.), 4 τομ., Λονδίνο 1885-1890.
- *Chronicon vulgo dictum Chronicon Thomae Wykes, 1066-1288*, στο: *Annales Monastici* (επιμ. Luard, H.R.) τομ. 4, 5 τομ., Λονδίνο 1864-1869.
- De Lincy, L., “Chansons historiques des XIIIe, XIVe et XVe siècles”, στο: *Bibliothèque de l'école des chartes*, 1, Παρίσι 1840.
- *Dialogus de Scaccario, and Constitutio Domus Regis: The Dialogue of the Exchequer, and The Establishment of the Royal Household* (επιμ. & μτφρ. Amt, E. & Church, S.D.), Οξφόρδη 2008.
- *Documents relatifs au comté de Champagne et de Brie, 1172-1361* (επιμ. Longon, A.), 3 τομ., Παρίσι 1901-1904.
- *Documents of the Baronial Movement of Reform and Rebellion, 1258-1267* (επιμ. Treharne, R.F. & Sanders, I.J.), Οξφόρδη 1973.
- Douglas, C.D. & Greenway, G.W., *English Historical Documents 1042-1189*, Λονδίνο 1996.
- Eadmer of Canterbury, *Historia Novorum in Anglia* (επιμ. Rule, M.), Rolls Series vo. 81, Λονδίνο 1884.
- Evergates, T., *Feudal Society in Medieval France: Documents from the County of Champagne*, Φιλαδέλφεια 1993.

- *Foedera, Conventiones, Litterae, et Acta Publica* (επιμ. Rymer, T.), 4 τομ., Λονδίνο 1816-1869.
- Galbert de Bruges, *Histoire du meurtre de Charles le Bon, compte de Flandre (1127-1128)* (επιμ. Pirenne, H.), Παρίσι 1891.
- Geraldus Cambrensis, *Opera* (επιμ. Brewer, J.S. & Dimock, J.F. & Warner, G.F.), Rolls Series vo. 21, 8 τομ., Λονδίνο 1861-1891.
- *Gesta regis Henrici secundi Benedicti abbatis* (επιμ. Stubbs, W.) 2 τόμ., Λονδίνο 1867.
- Gilbert Foliot, *The Letters and Charters of Gilbert Foliot* (επιμ. Morey, A. & Brooke, C.), Cambridge 1967.
- Grayzel, S., *The Church and the Jews in the XIIth Century*, Φιλαδέλφεια 1933.
- Guibert de Nogent, *De vita sua sive monodiaea* (μτφρ. & επιμ. Labande, E.R.), Παρίσι 1991.
- *Hebraische Berichte über die Judenverfolgungen während der Kreuzzüge* (επιμ. & μτφρ. Neubauer, A. & Stern, M.), Βερολίνο 1892.
- Henry of Huntingdon, *Historia Anglorum* (μτφρ. & επιμ. Greenway, D.), Οξφόρδη 1996.
- *Histoire générale de Languedoc* (επιμ. Vaissete, J. et als.), 16 τομ., Τουλούζη 1872-1904.
- *Historiae Francorum scriptores, ab Hugone et Roberto regg. Usque ad philippi augusti tempora* (επιμ. Duchesne, F.), 5 τομ., Παρίσι 1636-1649.
- Jacobs, J., *The Jews of Angevin England*, Λονδίνο 1893.
- John of Paris, *On royal and papal power* (μτφρ. Watt, J.A.), Toronto 1971.
- *Journal des États Généraux de France Tenus a Tours en 1484 sous la Régne de Charles VIII* (επιμ. & μτφρ. Masselin, J.), Παρίσι 1835.
- *Layettes du Trésor des Chartes* (επιμ. Teulet, A. et als.), 5 τομ., Παρίσι 1863-1909.
- *Le premier budget de la monarchie française. Le compte général de 1202-1203* (επιμ. Lot, F. & Fawtier, R.), Παρίσι 1932.
- *Les registres de Grégoire IX: recueil des bulles de ce pape : publiées ou analysées d'après les manuscrits originaux du Vatican* (επιμ. Auvrey, L.), 4 τομ., Παρίσι 1896-1955.
- *Materials for the History of Thomas Becket, Archbishop of Canterbury* (επιμ. Robertson, J.C.), 7 τομ., Λονδίνο 1875-1885.
- Matthew Paris, *English history from the year 1235 to 1272* (επιμ. Bohn, H.G.), τομ. 3, Λονδίνο 1854.

- *Memoirs of the Crusades by Villehardouin & de Joinville* (μτφρ. Marzials, F.), Λονδίνο & Toronto 1955.
- Molinier, A., *Correspondance administrative d'Alphonse de Poitiers*, 2 τομ., Παρίσι 1894-1900.
- *Monumenta Germaniae Historica, Capitularia Regum Francorum*, τομ. 2 (επιμ. Boretius, A. & Krause, V.), Ανόβερο 1890.
- *Oeuvres de Rigord et de Guillaume le Breton* (επιμ. Delaborde, H.-F.), 2 τομ., Παρίσι 1882-1885.
- Orderic Vitalis, *The Ecclesiastical History* (επιμ. & μτφρ. Chibnall, M.), 6 τομ., Οξφόρδη 1968-1980.
- *Ordonnances des rois de France de la troisième race*, 22 τομ., Παρίσι 1723-1849.
- *Pipe Roll 31 Henry I* (επιμ. Hunter, J.), Λονδίνο 1884.
- *Recueil de chants historiques français depuis le XIIe jusqu'au XVIIIe siècle* (επιμ. de Lincy, L.), 2 τομ., Παρίσι 1841.
- *Recueil des actes de Louis VI roi de France (1108-1137)* (επιμ. Dufour, J.), 4 τομ., Παρίσι 1992-1994.
- *Recueil des actes de Philippe Auguste* (επιμ. Delaborde, H.F., Petit-Dutaillis, Ch., Boussard, J. & Nortier, M.), 4 τομ., Παρίσι 1916-1979.
- *Recueil des historiens des Gaules et de la France* (επιμ. Bouquet, M. et als), 24 τομ., Παρίσι 1869-1904.
- *Regesta regum Anglo-Normannorum. The acts of William I (1066-1087)* (επιμ. Bates, D.), Οξφόρδη 1998.
- *Select pleas, stars, and other records from the rolls of the Exchequer of the Jews, A.D. 1220-1284* (επιμ. Rigg, J.M.), Λονδίνο 1902.
- Simonsohn, S., *Apostolic See and the Jews: History*, Toronto 1991.
- Sir John Fortescue, *The Governance of England otherwise called the difference between an absolute and a limited monarchy* (επιμ. Plummer, C.), Οξφόρδη 1885.
- Suger, *Vie de Louis VI, le Gros: Classiques de L'Histoire Au Moyen Age* (επιμ. Waquet, H.), Παρίσι 1929.
- *The Chronicle of Pierre de Langtoft in French Verse, From the Earliest Period to the Death of King Edward I* (επιμ. Wright, T.), Λονδίνο 1866.
- *The Great Roll of the Pipe 5 Henry II*, Λονδίνο 1884.
- *The Historical Works of Master Ralph de Diceto* (επιμ. Stubbs, W.), 2 τομ., Λονδίνο 1876.

- *The History of William Marshal* (επιμ. & μτφρ. Bryant, N.), Woodbridge 2016.
- *The Peace of God: Social Violence and Religious Response in France around the Year 1000* (επιμ. Head, T. & Landes, R.), Νέα Υόρκη 1992.
- *The Peterborough chronicle 1070-1154* (επιμ. Clark, C.), Οξφόρδη 1970.
- *The Political Songs of England, From the Reign of John to that of Edward III* (επιμ. & μτφρ. Wright, T.), Λονδίνο 1839.
- *The Statutes of the Realm*, τομ.1, Λονδίνο 1963.
- *The Trial of the Talmud Paris, 1240* (επιμ. Friedman, J., Hoff, J.C., εισαγωγή Chazan, R.), *Medieval Sources in Translation*, τομ. 53, Toronto 2012.
- Thomas of Monmouth, *The Life and Passion of William of Norwich* (επιμ. & μτφρ. Rubin, M.), Λονδίνο 2014.
- *Tractatus de legibus et consuetudinibus regni Anglie qui Glanvillavocatur* (επιμ. & μτφρ. Hall, G.D.H.), Οξφόρδη 1965.
- Walter Map, *De Nugis Curialium* (επιμ. James M.R., Brooke, C.N.L. & Mynors, R.A.), Οξφόρδη 1983.
- William of Malmesbury, *Gesta Regum Anglorum* (μτφρ. & επιμ. Mynors R.A.B., Thomson, R.M. & Winterbottom, M.), 2 τομ., Οξφόρδη & Νέα Υόρκη 1998-1999.

Β) Δευτερογενείς πηγές

- Angold, M., *The Fourth Crusade*, Λονδίνο 2003.
- Applebaum, S., “Where the Jews in Roman Britain?” στο: *Transactions of the Jewish Historical Society of England*, 17, Λονδίνο 1952, σελ.189-205.
- Aurell, M., *L’Empire des Plantagenêt*, Παρίσι 2003.
- Bachrach, B.S., *Fulk Nerra, the Neo-Roman Consul 987-1040: A Political Biography of the Angevin Count*, Berkeley 1993.
- Baldwin, J.W., *The Government of Philip Augustus: Foundations of French Royal Power in the Middle Ages*, Berkeley 1986.
- Baldwin, J.W., “Le sens de Bouvines”, στο: *Cahiers de civilisation médiévale, Xe–XIIIe siècles*, 118, Πουατιέ 1987.
- Barber, M., “Propaganda in the Middle Ages: The Charges against the Templars”, στο: *Nottingham Medieval Studies*, 17, Nottingham 1973, σελ. 42-57.
- Barber, M., *The Trial of the Templars*, Cambridge 2006.
- Barbezat, M.D., “The Fires of Hell and the Burning of Heretics in the Accounts of the Executions at Orleans in 1022”, στο: *Journal of Medieval History*, 40 vo. 4, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 2014, σελ.399-420.
- Barlow, F., *William Rufus*, Λονδίνο 2000.
- Barkey, K. & Katznelson, I., “States, regimes and decisions: why Jews were expelled from Medieval England and France”, στο: *Theory and Society*, 40, Νέα Υόρκη 2011, σελ.475-503.
- Barratt, N., “The Revenues of John and Philip Augustus Revisited”, στο: *King John: New Interpretations* (επιμ. Church, S.D.), Woodbridge 1999, σελ. 75-99.
- Barthélemy, D., *La société dans la comté de Vendôme del’an mil au xive siècle*, Παρίσι 1993.
- Barthélemy, D., *Les deux ages de la seigneurie banale: Coucy xie–xiiiè siècle*, Παρίσι 2000.
- Bartlett, R., *England Under The Norman And Angevin Kings, 1075-1225*, Οξφόρδη 2000.
- Barzel, Y., “Confiscation by the Ruler: The Rise and Fall of Jewish Lending in the Middle Ages”, στο: *The Journal of Law & Economics*, 35 vo. 1, Σικάγο 1992, σελ.1-13.

- Barzel, Y. & Kiser, E., “The Development and Decline of Medieval Voting Institutions: A Comparison of England and France”, στο: *Economic Inquiry, Western Economic Association International*, 35 vo. 2, Portland 1997, σελ. 244-260.
- Barzel, Y. & Kiser, E., “Taxation and Voting Rights in Medieval England and France”, στο: *Rationality and Society*, 14 vo. 4, Thousand Oaks 2002, σελ. 473-507.
- Bates, D., *Normandy Before 1066*, Λονδίνο&ΝέαΥόρκη1982.
- Bates, D. “West Francia: the northern principalities” στο: *The New Cambridge Medieval History*, τομ. 3: c.900-c.1024 (επιμ. Reuter, T.), Cambridge 2000, σελ.398-419.
- Bautier, R.H., “L'origine des populations juives de la France médiévale: constatations et hypothèse de recherche” στο: *La Catalogne et la France meridionale autour de l'an Mil* (επιμ. Barral I Altet, X. et als.), Βαρκελώνη 1991, σελ. 306-316.
- Benton, J.F., “Philip the Fair and Jours de Troyes”, στο: *Studies in Medieval and Renaissance History*, 6, ΝέαΥόρκη 1969, σελ.281-344.
- Bisson, T.N., *Conservation of Coinage, Monetary Exploitation and Its Restraint in France, Catalonia, and Aragon (c. a.d. 1000-c.1225)*, Οξφόρδη 1979.
- Bisson, T.N., “The “Feudal Revolution””, στο: *Past and Present*, 142 vo. 1, Οξφόρδη 1994, σελ. 6-42.
- Bisson, T.N., “Medieval Lordship”, στο: *Speculum*, 70 vo. 4, Σικάγο 1995, σελ.743-759.
- Bisson, T.N., “The lure of Stephen’s England: tenserie, Flemings and a crisis of circumstance”, στο: *King Stephen’s reign* (επιμ. White, D.), Woodbridge 2008, σελ.171-181.
- Bisson, T.N., *The Crisis of the Twelfth Century: Power, Lordship, and the Origins of European Government*, Princeton &Οξφόρδη 2009.
- Blackburn, M.A.S., “Coinage and Currency”, στο: *The Anarchy of King Stephen’s Reign* (επιμ. King, E.J.), Οξφόρδη 1994, σελ.145-205.
- Bloch, M., *Feudal Society* (μτφρ. Manyon, L.A.), 2 τομ., Λονδίνο1962.
- Blumenkranz, B., “En 1306: Chemins d’un exil”, στο: *Evidences*, 13, Παρίσι 1962, σελ.17-28.
- Bois, G., *The Crisis of Feudalism: Economy and Society in Eastern Normandy, c.1300-1550*, Cambridge1984.
- Bouchard, C. B., “The Origins of the French Nobility: A Reassessment“,στο: *The American Historical Review*, 86 vo. 3, Σικάγο 1981, σελ. 501-532.

- Bouchard, C.B., *Sword, Miter, and Cloister: Nobility and the Church in Burgundy, 980-1198*, Ithaca 1987.
- Bradbury, J., *Philip Augustus: King of France 1180-1223*, Λονδίνο&ΝέαΥόρκη 1998.
- Bradbury, J., *The Capetians: Kings of France, 987-1328*, Λονδίνο&ΝέαΥόρκη 2007.
- Bradbury, J., *Stephen and Matilda: The Civil War of 1139-1153*, Stroud 2009.
- Brand, P., *Making of the Common Law*, Λονδίνο 1993.
- Brand, P., *Kings, Barons and Justices: The Making and Enforcement of Legislation in Thirteenth-Century England*, Cambridge 2003.
- Brand, P., “Henry ii and the Creation of the English Common Law”, στο: *Henry II: New Interpretations* (επιμ. Harper-Bill, C. & Vincent, N.), Woodbridge 2007, σελ.215-241.
- Brett, M., *The English Church under Henry I*, Οξφόρδη 1975.
- Brown, E.A.R., “Taxation and Morality in the Thirteenth and Fourteenth Centuries: Conscience and Political Power and the Kings of France”, στο: *French Historical Studies*, 8 vo. 1, Cincinnati 1973, σελ.1-28.
- Brown, E.A.R., “Reform and resistance to royal authority in fourteenth-century France: The leagues of 1314-1315”, στο: *Parliaments, Estates and Representation*, 1 vo. 2, ΝέαΥόρκη&Λονδίνο 1981, σελ. 109-137.
- Brown, E.A.R., “Cessante Causa and the Taxes of the Last Capetians: The Political Applications of a Philosophical Maxim”, στο: *Politics and Institutions in Capetian France* (επιμ. Idem.), Aldershot 1991, σελ.567-587.
- Brown, E.A.R., “Philip V, Charles IV, and the Jews of France: The Alleged Expulsion of 1322”, στο: *Speculum*, 66 vo. 2, Σικάγο 1991, σελ.294-329.
- Brown, E.A.R., ‘*Franks, Burgundians, and Aquitanians*’ and the royal coronation ceremony in France. *Transactions of the American Philosophical Society* 82:7, Φιλαδέλφεια 1992.
- Brown, E.A.R., “Philip the Fair and his Ministers: Guillaume de Nogaret and Enguerran de Marigny”, στο: *The Capetian Century, 1214-1314* (επιμ. Jordan, W.C. & Phillips, J.R.), Turnhout 2017, σελ. 185-218.
- Brown, M., *Disunited Kingdoms: Peoples and Politics in the British Isles 1280-1460*, Λονδίνο&ΝέαΥόρκη 2013.
- Calin, W.C., *The Old French Epic of Revolt*, Γενεύη 1962.

- Callahan, D.F., “Ademar of Chabannes, “Millennial Fears and the Development of Western Anti-Judaism””, στο: *The Journal of Ecclesiastical History*, 46 vo. 1, Cambridge 1995, σελ.19-35.
- Cam, H., *The hundred and the hundred rolls; an outline of local government in medieval England*, Λονδίνο1930.
- Campbell, J., *The Anglo-Saxon State*, Λονδίνο2000.
- Carpenter, D.A., “The Decline of the Curial Sheriff in England 1194-1258”, στο: *The English Historical Review*, 91 vo. 358, Οξφόρδη 1976, σελ.1-32.
- Carpenter, D.A., “The gold treasure of King Henry III”, στο: *Thirteenth Century England I, Proceedings of the Newcastle upon Tyne Conference* (επιμ. Coss, P.R. & Lloyd, S.D.), Woodbridge 1985, σελ.77-82.
- Carpenter, D.A., *The Minority of Henry III*, Berkeley1990.
- Carpenter, D.A., “What happened in 1258?”, στο: Idem, *The Reign of Henry III*, Λονδίνο 1996, σελ.183-199.
- Carpenter, D.A., “The Second Century of English Feudalism”, στο: *Past and Present*, 168 vo. 1, Οξφόρδη 2000, σελ.30-71.
- Carpenter, D.A., *The Struggle for Mastery: Britain 1066-1284*, Λονδίνο2004.
- Carpenter, D.A., “The Meetings of Kings Henry III and Louis IX”, στο: *Thirteenth Century England X, proceedings of the Durham Conference 2003* (επιμ. Prestwich, M., Britnell, R., Frame, R.), Woodbridge 2005, σελ.1-30.
- Carpenter, D.A., “King Henry III and Saint Edward the Confessor: The Origins of the Cult”, στο: *The English Historical Review*, 122 vo. 498, Οξφόρδη 2007, σελ. 865-891.
- Cassidy, R., “Adventus Vicecomitum and the Financial Crisis of HenryIII’s Reign, 1250-1272”, στο: *English Historical Review*, 126 vo. 520, Οξφόρδη 2011, σελ.614-627.
- Caviness, M.H., “Saint-Yved of Braine: The Primary Sources for Dating the Gothic Church”, στο: *Speculum*, 59 vo. 3, Σικάγο 1984, σελ.524-528.
- Cazelles, R., *Société politique, noblesse et couronne sous Jen le Bon et Charles V*, Παρίσι&Γενεύη1982.
- Chaplais, P., “The Making of the Treaty of Paris (1259) and the Royal Style, στο: *The English Historical Review*, 67 vo. 263, Οξφόρδη 1952, σελ.235-253.
- Chazan, R., “The Blois Incident of 1171: A Study in Jewish Intercommunal Organization.”, στο: *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, 36, Ann Arbor 1968, σελ.13-31.

- Chazan, R., “The Bray Incident of 1192: Realpolitik and Folk Slander”, στο: *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, 37, Ann Arbor 1969, σελ.1-18.
- Chazan, R., “The Persecution of 922”, στο: *Revue des études juives*, 129, Παρίσι 1970, σελ.217-221.
- Chazan, R., *Medieval Jewry in Northern France: A Political and Social History*, Βαλτιμόρη&Λονδίνο1973.
- Chazan, R., *European Jewry and the First Crusade*, Λονδίνο1987.
- Chazan, R., *Daggers of Faith: Thirteenth-Century Christian Missionizing and Jewish Response*, Berkeley1989.
- Chazan, R., *God, Humanity, and History: The Hebrew First Crusade Narratives*, Berkeley 2000.
- Chazan, R., “The Anti-Jewish Violence of 1096: Perpetrators and Dynamics”, στο: *Religious Violence between Christians and Jews: Medieval Roots, Modern Perspectives* (επιμ. Abulafia, A.S.), Νέα Υόρκη 2002, σελ.21-43.
- Chazan, R., *The Jews of Medieval Western Christendom 1000-1500*, Cambridge 2006.
- Cheney, C. R., *Hubert Walter*, Λονδίνο1967.
- Clanchy, M.T., *From Memory to Written Record: England 1066-1307*, New Jersey2012.
- Cohen, J., *The Friars and the Jews: The evolution of Medieval Anti-Judaism*, Ithaca1982.
- Cohen, J., “Christian Theology and Anti-Jewish Violence in the Middle Ages: Connections and Disjunctions” στο: *Religious Violence between Christians and Jews* (επιμ. Abulafia, A.S.), Νέα Υόρκη 2002, σελ.44-60.
- Cohen, M., *The Sainte-Chapelle and the construction of sacral monarchy: royal architecture in thirteen century Paris*, Cambridge2015.
- Coker, M.L., “The “Margam Chronicle” in a Dublin manuscript” στο: *Haskins Society Journal IV* (επιμ. Patterson, R.B.), Woodbridge 1993, σελ.123-148.
- Contamine, P. “Consummation et demande militaire en France et en Angleterre XIIIe-XVe siècle”, στο: *Instituto internazionale di storia economica F.Datini: atti della sesta settimana di Studio (27 Aprile-3 Maggio, 1974)*, Firenze 1978, σελ.409-428.
- Coss, P.R., “Sir Geoffrey de Langley and the Crisis of the Knightly Class in Thirteenth-Century England”, στο: *Past and Present*, 68 vo. 1, Οξφόρδη 1975, σελ.3-37.
- Coss, P., *The Origins of the English Gentry*, Cambridge2003.

- Coulson, C.L.H, “Castles of the anarchy”, στο: *Anglo-Norman castles* (επιμ. Liddiard, R.), Woodbridge 2003,σελ.179-202.
- Cramer, A.C., “The Origins and Functions of the Jewish Exchequer”,στο: *Speculum*, 16, Σικάγο 1941, σελ.226-229.
- Crouch, D., *The Image of Aristocracy in Britain 1000-1300*, Λονδίνο&ΝέαΥόρκη1992.
- Crouch, D., *The reign of King Stephen, 1135-1154*, Harlow2000.
- Crouch, D., *The Birth of Nobility: Constructing Aristocracy in England and France 900-1300*, Λονδίνο&ΝέαΥόρκη2014.
- De la Torre, I., “The Monetary Fluctuations in Philip IV’s Kingdom of France and Their Relevance to the Arrest of the Templars”, στο: *The Debate on the Trial of the Templars, 1307-1314* (επιμ. Burgtorf, J., Crawford, P.F., Nicholson, H.J.), Farnham & Burlington 2010, σελ.57-68.
- Dejoux, M., *Les enquêtes de saint Louis. Gouverner et sauver son âme*, Παρίσι2014.
- Denholm-Young, N., *Richard of Cornwall*, Οξφόρδη1947.
- Denholm-Young, N.,”Feudal Society in the Thirteenth Century: the Knights”, στο: *Collected Papers on Medieval Subjects* (επιμ. Idem.), Cardiff 1969, σελ. 83-94.
- Denton, J.H., *Philip the Fair and the Ecclesiastical Assemblies of 1294-1295*, *Transactions of the American Philosophical Society* 81, Φιλαδέλφεια1991.
- Duby, G., *The Early growth of the European Economy* (μτφρ. Clarke, H. B.), Νέα Υόρκη 1974.
- Duby, G., *La société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise*, Παρίσι1982.
- Duby, G., *France in the Middle Ages 987-1460* (μτφρ. Vale, J.), Οξφόρδη 1991.
- Dobson, R.B., *The Jews of Medieval York and the Massacre of March 1190*, *Bothwick Papers* 45, Υόρκη1974.
- Dobson, R.B., “The Decline and expulsion of the medieval Jews of York”, στο: *Transactions of the Jewish Historical Society of England*, 26, Λονδίνο 1979, σελ.34-52.
- Dunbabin, J., *France in the Making 843-1180*, Οξφόρδη2000.
- Einbinder, S.L., “Pulcellina of Blois: Romantic Myths and Narrative Conventions”, στο: *Jewish History*, 12 vo.1, ΝέαΥόρκη 1998, σελ.29-46.

- Einbinder, S.L., *A Beautiful Death: Jewish Poetry and Martyrdom in Medieval France*, Princeton 2002.
- Elman, P., “The Economic Causes of the Expulsion of the Jews in 1290”, στο: *The Economic History Review*, 7 vo. 2, Λονδίνο 1937, σελ. 145-154.
- Elukin, J., *Living together, living apart. Rethinking Jewish-Christian relations in the Middle Ages*, New Jersey & Οξφόρδη 2007.
- Evergates, T., *The Aristocracy in the County of Champagne 1100-1300*, Φιλαδέλφεια 2007.
- Fagan, B., *The Little Ice Age: How Climate Made History 1300-1850*, Νέα Υόρκη 2002.
- Faulkner, K., “The Transformation of Knighthood in Early Thirteenth-Century England”, στο: *The English Historical Review*, 111 vo. 440, Οξφόρδη 1996, σελ. 1-23.
- Favier, J., “Les finances de Saint Louis”, στο: *Septième centenaire de la mort de Saint Louis* (επιμ. Carolus-Barre, L.), Παρίσι 1976, σελ. 133-140.
- Fawtier, R. *The Capetian Kings of France: Monarchy and Nation 987-1328* (μτφρ. Butler, L. & Adam, R.J.), Λονδίνο 1960.
- Firnhaber-Baker, J., “Seignorial War and Royal Power in Later Medieval Southern France” στο: *Past and Present*, 208 vo. 1, Οξφόρδη 2010, σελ. 37-76.
- Fossier, R., “Sur les principautés médiévales en France” στο: *Les Principautés au moyen âge: actes des congrès de la société des historiens médiévistes de l’enseignement supérieur public*, Bordeaux 1979, σελ. 9-17.
- Fossier, R., *L’Enfance de l’Europe*, 2 τομ., Παρίσι 1982.
- Fratzen, Allen J., “The tradition of penitentials in Anglo-Saxon England” στο: *Anglo Saxon England*, 11, Cambridge 1983, σελ. 23-56.
- Fryde, E.B. & Fryde, M.M., “Public Credit, with Special Reference to North-western Europe”, στο: *Cambridge Economic History of Europe*, τομ. 3 (επιμ. Postan, M.M., Rich, E.E., Miller, E.), Cambridge 1963, σελ. 430-553.
- Fryde, E.B., “Financial Policies of the Royal Governments and Popular Resistance to Them in France and England c.1270-c.1420”, στο: *Revue belge de Philologie et d’Histoire*, 57 vo. 4, Βρυξέλλες 1979, σελ. 824-860.
- Galliou, P. & Jones, M., *The Bretons*, Οξφόρδη 1991.
- Gaposchkin, C.M., “Boniface VIII, Philip the Fair and the Sanctity of Louis IX”, στο: *Journal of Medieval History*, 28 vo. 1., Νέα Υόρκη 2003, σελ. 1-26.
- Gillingham, J., *Richard I*, New Haven 1999.
- Gillingham, J., *The Angevin Empire*, Λονδίνο 2000.

- Gillingham, J., “Doing Homage to the King of France”, στο: *Henry II: New Interpretations* (επιμ. Harper-Bill, C. & Vincent, N.), Woodbridge 2007, σελ. 85-128.
- Goetz, H.W., "La paix de Dieu en France autour de l'an mil: fondements et objectifs, diffusion et participants", στο: *Le roi de France et son royaume autour de l'an mil* (επιμ. Parisse, M. & Barral i Altet, X.), Παρίσι 1992, σελ. 131-145.
- Golb, N., *The Jews in Medieval Normandy – a social and intellectual history*, Cambridge 1998.
- Grant, L., *Abbot Suger of St-Denis: Church and State in Early Twelfth-Century France*, Λονδίνο&ΝέαΥόρκη 1998.
- Grayzel, S., “The Jews and Roman Law”, στο: *The Jewish Quarterly Review*, 59 vo. 2, Φιλαδέλφεια 1968, σελ.93-117.
- Green, J.A., “The Last Century of Danegeld”, στο: *The English Historical Review*, 96 vo. 379, Οξφόρδη 1981, σελ.241-258.
- Green, J.R., *History of the English people*, τομ. 2, Λονδίνο 1877.
- Green, J.A., *Henry I: King of England and Duke of Normandy*, Cambridge 2009.
- Griffiths, Q., “New Men among the Lay Counselors of Saint Louis”, στο: *Medieval Studies*, 32, Turnhout 1970, σελ. 234-272.
- Grossman A., *Rashi*, Liverpool 2014.
- Hallam, E.M. & Everard, J., *Capetian France 987-1328*, Λονδίνο&ΝέαΥόρκη 2001.
- Hanley, C., *Louis: The French Prince who invaded England*, New Haven & Λονδίνο 2016.
- Harris, G.L., “War and the Emergence of the English Parliament, 1297-1360”, στο: *Journal of Medieval History*, 2 vo. 1, ΝέαΥόρκη&Λονδίνο 1976, σελ. 35-56.
- Harvey, S., *Domesday: Book of Judgement*, Οξφόρδη 2014.
- Harvey, P.D.A., “The English Inflation of 1180-1220”, στο: *Past and Present*, 61 vo. 1, Οξφόρδη 1973, σελ.3-31.
- Hélarý, X., “French Nobility and the Military Requirements of the King (c.1260–c.1314)”, στο: *The Capetian Century, 1214-1314* (επιμ. Jordan, W.C. & Phillips, J.R.), Turnhout 2017, σελ.115-142.
- Henneman, J.B., “Taxation of Italians by the French Crown (1311-1363)”, στο: *Medieval Studies*, 31, Turnhout 1969, σελ.15-43.

- Henneman, J.B., *Royal Taxation in Fourteenth-Century France*, Princeton 1971.
- Hillaby, J., “Jewish Colonization in the Twelfth Century”, στο: *The Jews in Medieval Britain* (επιμ. Skinner, P.), Woodbridge 2003, σελ.15-40.
- Hillen, C., “The Minority Governments of Henry III, Henry (VII) and Louis IX Compared”, στο: *Thirteenth Century England XI: Proceedings of the Gregynog Conference 2005* (επιμ. Weiler, B., Burton, J., Schofield, P.), Woodbridge 2007, σελ.46-60.
- Holden, B.W., “King John, the Braoses, and the Celtic Fringe 1207-1216”, στο *Albion*, 31 vo. 1, Σικάγο 2001, σελ.1-23.
- Holden, B., *Lords of the Central Marches: English Aristocracy and Frontier Society 1087-1265*, Οξφόρδη2008.
- Hollister, C.W. & Baldwin, J.W., “The Rise of Administrative Kingship: Henry I and Philip Augustus”, στο: *The American Historical Review*, 83 vo. 4, Σικάγο 1978, σελ.867-905.
- Hollister, C.W., *Henry I* (επιμ. Frost, A.C.), New Haven & Λονδίνο2003.
- Holt, J.C., *Magna Carta*, Cambridge1965.
- Holt, J.C., “The Assizes of Henry II: The Texts”, στο: *The Study of Medieval Records: Essays in honour of Kathleen Major* (επιμ. Bullough, D. & Storey, R.), Οξφόρδη & Νέα Υόρκη 1971, σελ.85-106.
- Holt, J.C., *The Northerners: A Study in the Reign of King John*, Οξφόρδη 1992.
- Howell, M., *Eleanor of Provence: Queenship in Thirteenth-Century England*, Οξφόρδη1998.
- Hurnard, N., *The King’s Pardon for Homicide before AD 1307*, Οξφόρδη 1969.
- Huscroft, R., *The Norman Conquest: A New Introduction*, Λονδίνο&ΝέαΥόρκη2009.
- Huscroft, R., *Expulsion: England’s Jewish Solution*, Stroud2013.
- Jobson, A., *The First English Revolution: Simon de Montfort, Henry III and the Barons’ War*, Λονδίνο2012.
- Joliffe, J.E.A., *Angevin Kingship*, Λονδίνο1963.
- Jordan, W.C., *Louis IX and the Challenge of the Crusade: A Study in Rulership*, Princeton 1979.
- Jordan, W.C., *The French Monarchy and the Jews: From Philip Augustus to the Last Capetians*, Φιλαδέλφεια1989.

- Jordan, W.C., “Princely Identity and the Jews in Medieval France”, στο: *From Witness to Witchcraft: Jews and Judaism in Medieval Christian Thought* (επιμ. Cohen, J.), Wiesbaden 1996, σελ. 257-273.
- Jordan, W.C., “Jews, Regalian Rights, And the Constitution In Medieval France”, στο: *AJS Review*, 23 vo.1, Cambridge 1998, σελ.1-16.
- Jordan, W.C., “Home Again: The Jews in the Kingdom of France, 1315–1322”, στο: *The Stranger in Medieval Society* (επιμ. Akehurst, F.R.P. & Van D’Elden, S.C.), Minneapolis 1998, σελ.27-45.
- Jordan, W.C., “The Capetians from the Death of Philip II to Philip IV”, στο: *The New Cambridge Medieval History, vol.5: c. 1198-c. 1300* (επιμ. Abulafia, D.), Cambridge 1999, σελ.279-313.
- Jordan, W.C., “Administering Expulsion in 1306”, στο: *Jewish Studies Quarterly*, 15 vo. 3, Tübingen 2008, σελ.241-250.
- Kaeuper, R.W., *Bankers to the Crown: The Riccardi of Lucca and Edward I*, Princeton 1973.
- Kaeuper, R.W., *War, Justice, And Public Order: England and France in the Later Middle Ages*, Οξφόρδη 2002.
- Kaeuper, R.W., “Royal Financial Crisis of 1297”, στο: *Kings, Knights and Bankers: The Collected Articles of Richard W. Kaeuper* (επιμ. Guyol, C.), Leiden 2015, σελ.35-42.
- Kantorowicz, E., *The King’s Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*, Princeton 1957.
- Kantorowicz, E., *Laudes regiae: A Study in Liturgical Acclamations and Medieval Ruler Worship*, Berkeley 1958.
- Kapelle, W., *The Norman Conquest of the North: The Region and Its Transformation*, Chapel Hill 1979.
- Kay, R., *The Council of Bourges, 1225: A Documentary History*, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 2019.
- Kealey, E.J., *Roger of Salisbury viceroy of England*, Berkeley 1972.
- Keefe, T.K., “King Henry II and the Earls: The Pipe Roll Evidence”, στο: *Albion*, 13 vo.3, Σικάγο 1981, σελ. 191-222.
- Keefe, T.K., *Feudal Assessments and the Political Community under Henry II and his Sons*, Berkeley 1983.
- Keen, M., *The Laws of War in the Late Middle Ages*, Λονδίνο & Νέα Υόρκη 1965.

- Knowles, C.H., “The Resettlement of England after the Barons' War, 1264–67”, στο: *Transactions of the Royal Historical Society*, 5^η σειρά, 32, Cambridge 1982, σελ.25-41.
- Langlois, C.V., *Le Règne de Philippe III Le Hardi*, Παρίσι1887.
- Langmuir, G.I., “Judei Nostri' And The Beginning of Capetian Legislation”, στο: *Traditio*, 16, Cambridge 1960, σελ.203-239.
- Langmuir, G.I., “Community and Legal Change in Capetian France”, στο: *French Historical Studies*, 6 vo.3, Cincinnati 1970, σελ. 275-286.
- Langmuir, G.I., “The Knight’s Tale of Young Hugh of Lincoln”, στο: *Speculum*, 47 vo. 3, Σικάγο 1972, σελ. 459-482.
- Langmuir, G.I., “Tanquam servi: the change in Jewish status in French law about 1200”, στο: *Les Juifs dans l’histoire de France: premier colloque internationale de Haifa* (επιμ. Yardeni, M.), Leiden 1980, σελ.24-54.
- Langmuir, G.I., *Toward a Definition of Antisemitism*, Berkeley1990.
- Le Goff, J., *Saint Louis* (μτφρ. Gollard, G.), Notre-Dame (Indiana)2009.
- Lemaignier, J.-F., *Le gouvernement royal aux premiers temps capétiens (987-1108)*, Παρίσι1965.
- Le Patourel, J., *The Norman Empire*, Οξφόρδη1976.
- Levy, S., “Aarons Debts”, στο: *Transactions of the Jewish Historical Society of England*, 3, Λονδίνο 1896, σελ.174-179.
- Lewis, C.P., “The Early Earls of Norman England”, στο: *Anglo-Norman Studies XIII: Proceedings of the Battle Conference* (επιμ. Chibnall, M.), Woodbridge 1990, σελ.207-224.
- Lewis, P.S., “The Failure of the French Medieval Estates”, στο: *Past and Present*, 23 vo. 1, Οξφόρδη 1962, σελ.3-24.
- Liley, J.M., *The Jewish Burial Ground at Jewbury*, Υόρκη1994.
- Lippiatt, G.E.M., *Simon V of Montfort & Baronial Government 1195-1218*, Οξφόρδη2017.
- Lloyd. T., *The English Wool Trade in the Middle Ages*, Cambridge1977.
- Loomis, R.S., “Edward I, Arthurian Enthusiast”, στο: *Speculum*, 28 vo. 1, Σικάγο 1953, σελ.114-127.
- Lower, M., *The Barons’ Crusade: A Call to Arms and Its Consequences*, Φιλαδέλφεια2005.
- Maddicott, “Edward I and the lessons of baronial reform: local government, 1258-1280”, στο: *Thirteenth Century England I Proceedings of the Newcastle upon Tyne Conference* (επιμ. Coss, P.R. & Lloyd, S.D.), Woodbridge 1985, σελ.1-30.

- Maddicott, J.R., “The crusade taxation of 1268-1270 and the development of Parliament”, στο: *Thirteenth Century England II Proceedings of the Newcastle upon Tyne Conference 1987* (επιμ. Coss, P.R. & Lloyd, S.D.), Woodbridge 1988, σελ.93-117.
- Maddicott, J.R., *Simon de Montfort*, Cambridge 1994.
- Maddicott, J.R., “”1258” and “1297”: Some Comparisons and Contrasts”, στο: *Thirteenth Century England IX Proceedings of the Durham Conference, 2001* (επιμ. Prestwich, M., Britnell, R. & Frame, R.), Woodbridge 2003, σελ.1-14.
- Malkiel, D., “Jewish-Christian relations in Europe, 840-1096”, στο: *Journal of Medieval History*, 29 vo. 1, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 2003, σελ.55-83.
- Marcus, I. G., “Why did Medieval Northern French Jewry (Sarfat) Disappear?”, στο: *Jews, Christians and Muslims in Medieval and Early Modern Times, A Festschrift in Honor of Mark R. Cohen* (επιμ. Franklin, A.E., Margariti, R. E., Rustow, M., Simonsohn, U.), Leiden & Βοστώνη 2014, σελ. 99-118.
- Mason, J.F.A., “Roger de Montgomery and His Sons (1067-1102)”, στο: *Transactions of the Royal Historical Society*, 5^η σειρά, 13, Cambridge 1963, σελ.1-28.
- Matthew, D., *The English and the Community of Europe in the 13th Century*, Reading 1998.
- Mechoulam, S., “The Expulsion of the Jews from France in 1306: a Modern Fiscal Analysis”, στο: *Working Papers from University of Toronto, Department of Economics*, Toronto 2004, σελ.1-33.
- *Medieval France: An Encyclopedia* (επιμ. Kibler, W.W., Grover, A.Z., Earp, L., Henneman, J.B.), Νέα Υόρκη & Λονδίνο 1995.
- Menache, S., “The king, the Church and the Jews: some considerations on the expulsions from England and France” στο: *Journal of Medieval History*, 13 vo. 3, Νέα Υόρκη & Λονδίνο 1987, σελ.223-236.
- Menache, S., *Clement V*, Cambridge 2009.
- Mitchell, S.K., *Taxation in Medieval England*, New Haven 1951.
- Moore, P. I., *The Formation of a Persecuting Society: Authority and Deviance in Western Europe 950–1250*, Malden, Οξφόρδη & Carlton 2007.
- Morris, M., *A Great and Terrible King: Edward I and the Forging of Britain*, Λονδίνο 2008.
- Mullins, E., *The Popes of Avignon: A Century in Exile*, Νέα Υόρκη 2008.
- Mundil, R., *England’s Jewish Solution: Experiment and Expulsion, 1262-1290*, Cambridge 1998.

- Mundil, R., *The King's Jews, Money, Massacre and Exodus in Medieval England*, Λονδίνο&ΝέαΥόρκη2010.
- Mundil, R.R., “Christian and Jewish lending patterns and financial dealings during the twelfth and thirteenth centuries”, στο: *Credit and Debt in Medieval England c.1180-c.1350* (επιμ. Schofield, P.R. & Mayhew N.J.), Οξφόρδη 2016, σελ.42-67.
- Myers, A., *Parliaments and Estates in Europe to 1789*, Λονδίνο1975.
- Nahon, G., “Contributions a l'histoire des Juifs en France sous Philippe le Bel”, στο: *Revue des Études Juives*, 121, Παρίσι 1962, σελ.59-80.
- Nahon, G., “Condition fiscal et économique des juifs”, στο: *Cahiers de Fanjeaux 12: Juifs et judaïsme en Languedoc XIIIe siècle-au début du XIVe siècle* (επιμ. Blumenkranz, B.), Τουλούζη 1977, σελ.51-84.
- Nahon, G. “Sarfat: Medieval Jewry in Northern France”, στο: *The Jews of Europe in the Middle Ages (Tenth to Fifteenth Centuries), Proceedings of the International Symposium held at Speyer, 20-25 October 2002* (επιμ. Cluse, C.), Turnhout 2004, σελ.205-220.
- Naus, J., *Constructing Kingship: The Capetian monarchs of France and the early Crusades*, Manchester2006.
- Nicholas, D., *Medieval Flanders*, Λονδίνο&ΝέαΥόρκη2013.
- Nirenberg, D., *Communities of Violence: Persecution of Minorities in the Middle Ages*, Princeton1996.
- Noy, D., *Jewish Inscriptions of Western Europe, Volume 1: Italy (excluding the City of Rome), Spain and Gaul*, Cambridge1993.
- Oaks, F.P.W., *The nature of war and its impact on society during the Barons' War*, διδακτορικήδιατριβή, ΠανεπιστήμιοτηςΓλασκώβης2015.
- O'Brien, B., *God's Peace and King's Peace*, Φιλαδέλφεια1999.
- Pacaut, M., *Louis VII et son royaume*, Παρίσι1967.
- Painter, S., *The Scourge of the Clergy: Peter of Dreux, Duke of Brittany*, ΝέαΥόρκη1969.
- Parkes, J., *The Jew in the Medieval Community*, Λονδίνο1938.
- Peal, A., “Olivier de Termes and the Occitan Nobility in the Thirteenth Century”, στο: *Reading Medieval Studies*, 12, Reading 1986, σελ.109-129.
- Pernoud, R., *La Reine Blanche*, Παρίσι1972.
- Pirenne, H., *Economic and Social History of Medieval Europe* (μτφρ. Clegg, I.E.), Λονδίνο2006.

- Postan, M.M., *The Medieval Economy and Society: An Economic History of Britain, 1100-1500*, Λονδίνο1972.
- Postan, M.M., *Medieval Trade and Finance*, Cambridge1973.
- Powicke, F.M., *The Loss of Normandy*, Manchester1961.
- Powicke, M., *Military Obligation in Medieval England*, Οξφόρδη1962.
- Prestwich, M., *War, Politics and Finance under Edward I*, Λονδίνο1972.
- Prestwich, M., *English Politics in the 13th Century*, Basingstoke1990.
- Prestwich, M., *Edward I*, New Haven & Λονδίνο1997.
- Prestwich, M., *Plantagenet England 1225-1360*, Οξφόρδη2005.
- Price, N.S., *The Vikings of Brittany*, Λονδίνο1989.
- Rabinowitz, L., *The Social Life of the Jews of Northern France in the XIIth to XIVth centuries*, ΝέαΥόρκη1972.
- Reedy, W.T., “The Origins of the General Eyre in the Reign of Henry I”, στο: *Speculum*, 41 vo .4, Σικάγο 1966, σελ. 688-724.
- Rex, P., *The English Resistance: The Underground War Against the Normans*, Stroud2014.
- Reynolds, S., *Kingdoms and Communities in Western Europe, 900-1300*, Οξφόρδη1997.
- Richardson, H.G., *The English Jewry under Angevin Kings*, Λονδίνο1961.
- Richmond, C., “Englishness and Medieval-Anglo Jewry”, στο: *The Jewish Heritage in British History: Englishness & Jewishness* (επιμ. Kushner, T.), Οξφόρδη 1992, σελ. 42-59.
- Ridgeway, H.W., “King Henry III and the “Aliens”, 1236-1272”, στο: *Thirteenth Century England II Proceedings of the Newcastle upon Tyne Conference 1987* (επιμ. Coss, P.R. & Lloyd, S.D.), Woodbridge 1988, σελ. 81-92.
- Ridgeway, H.W., ““Foreign Favourites and Henry III’s Problem of Patronage, 1247-1258”, στο: *The English Historical Review*, 104 vo. 412, Οξφόρδη 1989, σελ.590-610.
- Ridyard, S.J., “Condigna Veneratio: Post-Conquest Attitudes to the Saints of the Anglo-Saxons”, στο: *Anglo-Norman Studies*, 9, Woodbridge 1987, σελ. 179-208.
- Riley-Smith, J., “Christian Violence and the Crusades” στο: *Religious Violence between Christians and Jews: Medieval Roots, Modern Perspectives* (επιμ. Abulafia, A.S.), Νέα Υόρκη 2002, σελ.3-20.

- Rokeah, Z.E., “Money and the hangman in late-13th-century England: Jews, Christians and coinage offences alleged and real (Part I)”, στο: *Jewish Historical Studies*, 31, Λονδίνο 1988-1990, σελ.83-109.
- Romero, J.L., *La Revolucion burguesa en el mundo feudal*, Buenos Aires 1969.
- Rose, E.M., *The Murder of William of Norwich*, Οξφόρδη2015.
- Roth, C., *A History of Jews in England*, Οξφόρδη1951.
- Roth, C., *The Jews of Medieval Oxford*, Οξφόρδη1951.
- Runciman, S., *Η Ιστορία των Σταυροφοριών* (μτφρ. Βλαβιανού, Α.), 3τομ., Αθήνα 2002.
- Saige, G., *Les Juifs du Languedoc antérieurement au XIVe siècle*, Παρίσι 1881.
- Sassier, Y., *Louis VII*, Παρίσι1991.
- Saul, N., *Chivalry in Medieval England*, Cambridge (MA)2011.
- Schwartz, Y., “Authority, Control and Conflict in Thirteenth-Century Paris: Contextualizing the Talmud Trial”, στο: *Jews and Christians in thirteenth-century France* (επιμ. Baumgarten, E. & Galinsky, J.D.), Νέα Υόρκη 2015, σελ.65-74.
- Schwarzfuchs, S.R., “The Expulsion of the Jews from France (1306)”, στο: *The Seventy-Fifth Anniversary Volume of the Jewish Quarterly Review*, Φιλαδέλφεια 1967, σελ.482-489.
- Sivéry, G., *Philippe III Le Hardi*, Παρίσι2003.
- Southern, R.W., *Medieval Humanism and Other Studies*, ΝέαΥόρκη1970.
- Southern, R.W., “The School of Paris and the School of Chartres” στο: *Renaissance and Renewal* (επιμ. Benson, R.L. & Constable, G.), Οξφόρδη 1982, σελ.113-137.
- Spencer, A.M., “Royal Patronage and the Earls in the Reign of Edward I”, στο: *History*, 93 vo. 1, New Jersey 2008, σελ.20-46.
- Stacey, R.C., “Royal Taxation and the Social Structure of Medieval Anglo-Jewry: The Tallages of 1239-1242”, στο: *Hebrew Union College Annual*, 56, Cincinnati 1985, σελ.175-249.
- Stacey, R.C., *Politics, Policy and Finance under Henry III, 1216-1245*, Οξφόρδη1987.
- Stacey, R.C., “1240-60: a Watershed in Anglo-Jewish Relations?”, στο: *Historical Research*, 61 vo. 145, Οξφόρδη 1988, σελ. 135-150.

- Stacey, R.C., “The Conversion of Jews to Christianity in Thirteenth-Century England”, στο: *Speculum*, 67 vo. 2, Σικάγο 1992, σελ.263-283.
- Stacey, R.C., “Jewish lending and the medieval English economy”, στο: *A Commercialising Economy. England, 1086 to c.1300* (επιμ. Britnell, R.H. & Campbell, B.M.S.), Manchester 1995, σελ.78-101.
- Stacey, R.C., “Parliamentary Negotiation and the Expulsion of the Jews from England”, στο: *Thirteenth Century England VI: Proceedings of the Durham Conference 1995* (επιμ. Prestwich, M., Britnell, R.H., Frame, R.), Woodbridge 1997, σελ.77-101.
- Stacey, R.C., “Crusades Martyrdoms, and the Jews of Norman England, 1096-1190” στο: *Juden und Christen zur Zeir der Kreuzzüge* (επιμ. Haverkamp, A.), Στουτγάρδη 1999, σελ.233-251.
- Stenton, F.M., *Anglo-Saxon England*, Οξφόρδη 1971.
- Stow, K.R., “Papal and Royal Attitudes Toward Jewish Lending in the Thirteenth Century”, στο: *AJS Review*, 6, Cambridge 1981, σελ.161-184.
- Stow, K., *Allienated minority: the Jews of medieval Latin Europe*, Cambridge MA 1998.
- Stow, K.R., *Jewish Dogs: An Image and Its Interpreters*, Stanford 2006.
- Strayer, J.R., “The Crusade against Aragon”, στο: *Speculum*, 28 vo.1, Σικάγο 1953, σελ.101-113.
- Strayer, J.R., *On the Medieval Origins of the Modern State*, New Jersey 1970.
- Strayer, J., “The crusades of Louis IX”, στο: *Medieval Statecraft and the Perspectives of History* (επιμ. Idem.), Princeton 1971α, σελ.159-192.
- Strayer, J., “France: The Holy Land, the Chosen People, and the Most Christian King”, στο: *Medieval Statecraft and the Perspectives of History* (επιμ. Idem.), 1971β, σελ.300-314.
- Strayer, J.R., “Philip the Fair—A "Constitutional" King”, στο: *Medieval Statecraft and the Perspectives of History* (επιμ. Idem.), 1971γ, σελ.195-212.
- Strayer, J.R., “Italian Bankers and Philip the Fair”, στο: *Medieval Statecraft and Perspectives of History* (επιμ. Idem.), 1971δ, σελ.239-247.
- Strayer, J.R., “The Costs and Profits of War: The Anglo-French Conflict of 1294-1303”, στο: *The Medieval City. In Honor of Robert S. Lopez* (επιμ. Miskimin, H.A., Herlihy, D., Udovitch, A.L.), New Haven 1977, σελ. 269-291.
- Strayer, J.R., *The Reign of Philip the Fair*, Princeton 1980.
- Streit, K.T., “The Expansion of the English Jewish Community in the Reign of King Stephen” στο: *Albion*, 25 vo. 2, Σικάγο 1993, σελ.177-192.

- Sumption, J., *The Albigensian Crusade*, Λονδίνο2000.
- Sutherland, D.W., *Quo Warranto Proceedings in the Reign of Edward I, 1278–1294*, Οξφόρδη1963.
- Taitz, E., *The Jews of Medieval France: The Community of Champagne*, Westport1994.
- Théry-Astruc, J., “A Heresy of State: Philip the Fair, the Trial of the “Perfidious Templars”, and the Pontificalization of the French Monarchy”, στο: *Journal of Medieval Religious Cultures*, 39 vo. 2, Pennsylvania 2013, σελ.117-148.
- Théry-Astruc, J., “The Pioneer of Royal Theocracy: Guillaume de Nogaret and the Conflicts between Philip the Fair and the Papacy”, στο: *The Capetian Century, 1214-1314* (επιμ. Jordan, W.C. & Phillips, J.R.), Turnhout 2017, σελ. 219-259.
- Thomas, H.M., *Vassals, Heiresses, Crusaders and Thugs: The Gentry of Angevin Yorkshire, 1154-1216*, Φιλαδέλφεια1993.
- Tout, T.F., *The Empire and the Papacy 918-1273*, Λονδίνο1978.
- Treharne, R.F., *The Baronial Plan of Reform*, Manchester1932.
- Treharne, R.F., “The Nature of Parliament in the Reign of Henry III” στο: *The English Historical Review*, 74 vo. 293, Οξφόρδη 1959, σελ.590-610.
- Tuchman, B.W., *A Distant Mirror: The Calamitous Fourteenth Century*, Νέα Υόρκη1978.
- Turner, R.V., “King John’s Concept of Royal Authority”, στο: *History of Political Thought*, 17 vo. 2, Upton Pyne 1996, σελ.157-178.
- Turner, R.V., *Magna Carta*, Λονδίνο2003.
- Turner, R.V., *King John: England’s Evil King?* Stroud2009.
- Turner, R.V., “England in 1215: An Authoritarian Angevin Dynasty Facing Multiple Threats” στο: *Magna Carta and the England of King John* (επιμ. Loengard, J.S.), Woodbridge 2010, σελ.10-26.
- Tyerman, C., *England and the Crusades 1095-1588*, Σικάγο1988.
- Tyerman, C., *God’s War: a New History of the Crusades*, Λονδίνο2007.
- Vale, J., *Edward III and Chivalry: Chivalric Society and its Context, 1270-1350*, Woodbridge1982.
- Vincent, N., “Jews, Poitevins, and the Bishop of Winchester”, στο: *Studies in Church History vol.29: Christianity and Judaism* (επιμ. Wood, D.), Οξφόρδη 1992, σελ.119-132.
- Vincent, N., *Peter des Roches: An alien in English politics, 1205-1238*, Cambridge 1996.

- Vincent, N., “Isabella of Angoulême: John's Jezebel”, στο: *King John: New Interpretations* (επιμ. Church, S.D.), Woodbridge 1999, σελ.165-219.
- Vincent, N., “Why 1199? Bureaucracy and Enrolment under John and his Contemporaries”, στο: *English Government in the Thirteenth Century* (επιμ. Jobson, A.), Woodbridge 2004, σελ.17-48.
- Vincent, N., *The Holy Blood: King Henry III and the Westminster Blood Relic*, Cambridge 2006.
- Vincent, N. “Introduction: Henry II and the Historians”, στο: *Henry II: New Interpretations* (επιμ. Harper-Bill, C. & Vincent, N.), Woodbridge 2007, σελ. 1-23.
- Warren, W.L., *Henry II*, New Haven 2000.
- Watt, J.A., “The English Episcopate, the State and the Jews: the evidence of the thirteenth-century conciliar decrees”, στο: *Thirteenth Century England II Proceedings of the Newcastle upon Tyne Conference 1987* (επιμ. Coss, P.R. & Lloyd, S.D.), Woodbridge 1988, σελ.137-147.
- Weiler, B., “Henry III and the Sicilian Business: a reinterpretation”, στο: *Historical Research*, 74 vo. 184, Οξφόρδη 2001, σελ. 127-150.
- Weiler, B., “Symbolism and Politics in the Reign of Henry III”, στο: *Thirteenth Century England IX Proceedings of the Durham Conference, 2001* (επιμ. Prestwich, M., Britnell, R. & Frame, R.), Woodbridge 2003, σελ.15-42.
- Weiler, B., *Kingship, Rebellion and Political Culture: England and Germany, c.1215-c.1250*, Basingstoke & Νέα Υόρκη 2007.
- Werner, K.F., *Structures politiques du monde franc (VIe–XIIIe siècles)*, Λονδίνο 1979.
- White, G., *Restoration and reform, 1153-1165: recovery from civil war in England*, *Cambridge Studies in Medieval Life and Thought*, 4^η σειράνο. 46, Cambridge 2000.
- White, S.D., “The Politics of Anger”, στο: *Anger's Past: The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages* (επιμ. Rosenwein, B.H.), Ithaca 1998, σελ. 127-152.
- Williams, T., *Viking Britain: A History*, Λονδίνο 2017.
- Wood, C.T., *The French Apanages and the Capetian Monarchy, 1224-1328*, Cambridge (MA) 1966.
- Wood, C.T., “Regnum Francie: A Problem in Capetian Administrative Usage”, στο: *Traditio*, 23, Cambridge 1967, σελ.117-147.
- Wood, C.T., “The Mise of Amiens and Saint-Louis' Theory of Kingship”, στο: *French Historical Studies*, 6 vo. 3, Durham Βόρεια Καρολίνα 1970, σελ. 300-310.

- Woodacre, E., *The Queens Regnant of Navarre: Succession, Politics, and Partnership, 1274-1512*, ΝέαΥόρκη2013.
- Wright, S., *The Vengeance of Our Lord: Medieval Dramatizations of the Destruction of Jerusalem*, Toronto1989.
- Yerushalmi, Y., “The Inquisition and the Jews of France in the Time of Bernard Gui”, στο: *Harvard Theological Studies*, 63, Cambridge(MA) 1970, σελ.317-376.
- Zimmerman, M., “West Francia: the southern principalities” στο: *The New Cambridge Medieval History*, τομ. 3: c.900-c.1024 (επιμ. Reuter, T.), Cambridge 2000, σελ.420-455.